

Raiigame

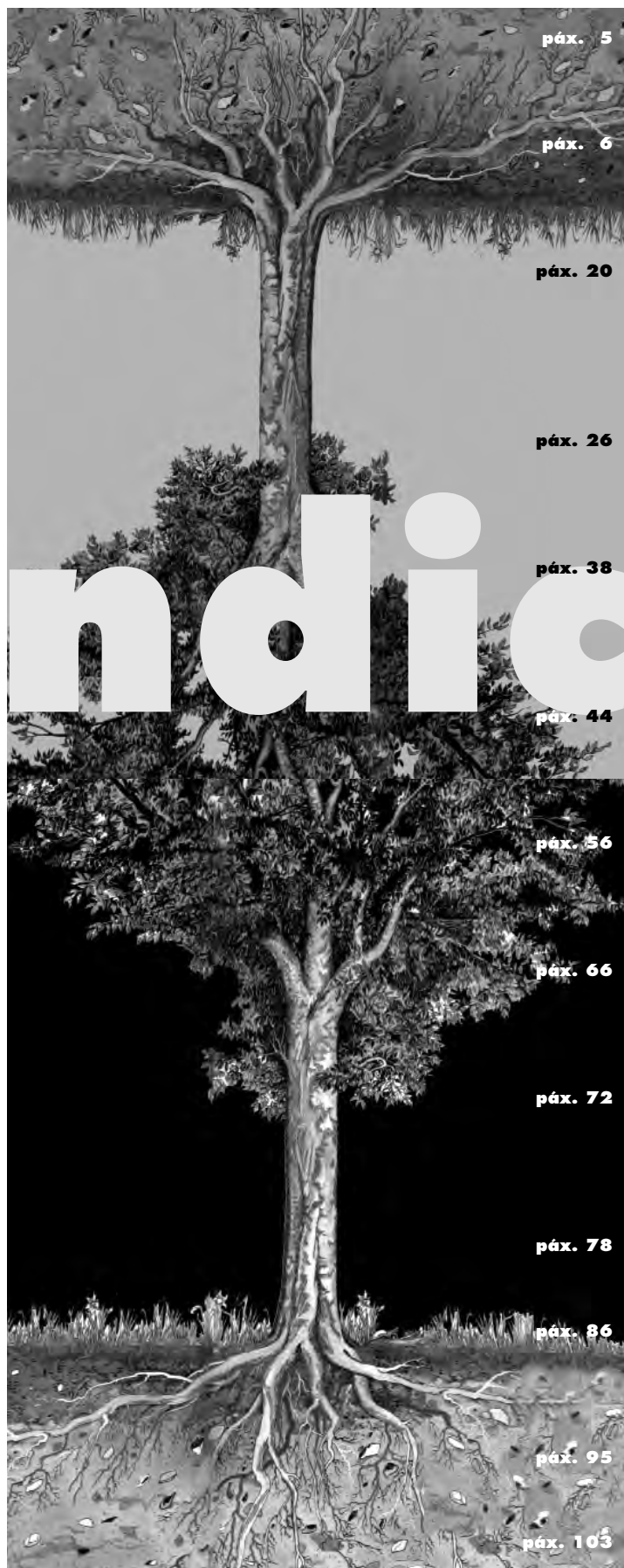
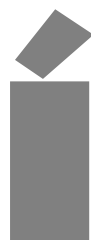
REVISTA DE ARTE, CULTURA E TRADICIÓNS POPULARES

Novembro de 1998

nº 7

ESCOLA PROVINCIAL DE DANZAS • AGRUPACIÓN CASTRO FLOXO

índice

PORTADA:
Debuxo de
Santiago Gutiérrez Gómez

páx. 5

Editorial

páx. 6

LITERATURA POPULAR

Un experimento parateatral.

Isaac Díaz Pardo

páx. 20

MAXIA E BRUXERÍA

Razón con corazón, Ciencia con conciencia,
maxia con sapiencia e bruxería con poesía:
o xogo da vida, a mediación social.

Miguel Cancio Álvarez

páx. 26

ARQUITECTURA POPULAR

Rehabilitación III.

Fernando Rodríguez Nespereira

páx. 38

LITERATURA

“Sombras no labirinto”

de Francisco X. Fernández Naval

Marcos Valcárcel

páx. 44

LENDAS

Serpes, Mouras encantadas e Psicoloxía de Jung.

Antonio G. Rodicio

páx. 56

TRADICIÓN S

A festa do Corpus de Ribadavia: a “Becha” II

Clodio González Pérez

páx. 66

FESTAS POPULARES

A procesión nocturna da Ramallosa.

Antonio Piñeiro

páx. 72

MEDICINA POPULAR

A medicina da natureza.

Sonia María Novoa Fernández

Beatriz Cabanelas Pedrouzo

páx. 78

MÚSICA POPULAR

Os vilancicos

Baldomero Iglesias Dobarrio “Mero”

páx. 86

Tempo de Reis

Xosé L. Rivas Cruz “Mini”

páx. 95

ARQUITECTURA POPULAR

Os cruceiros.

Ana Mª Ballesteros Álvarez

páx. 103

APÉNDICE DOCUMENTAL

REVISTA DE ARTE, CULTURA E TRADICIÓN POPULARES

Dirección **Mariló e Xulio Fernández Senra**

Secretaría **Fco. Javier Álvarez Campos**

Cooperación Artística **Arturo Baltar
Luís Cid
Fco. José Gómez Cano
Santiago Gutiérrez Gómez**

Icono Raigame (contraportada) **Tomás Vega Pato**

Coordenan **Escola Provincial de Danzas
Agrupación Castro Floxo**

Edita **DEPUTACION
OURENSE**

Deseño e Realización infográfica **Xosé Lois Vázquez & Nicole Carpentier, S.C.**

Todas aquelas persoas que teñan
interés en publicar artigos ou traba-
llos nesta revista poden-se dirixir a:

RAIGAME
Aptdo. 484
Tlf. e Fax 988 249493
32080- Ourense
e-mail: escdanza@lander.es

Tódolos dereitos de reprodución, adaptación, tradución ou
representación dos textos, ilustracións e fotografías están reser-
vados, e só poderán ser exercidos por terceiros previa solici-
tude e correspondente permiso dos editores ou dos autores.

EDITORIAL

Vai agora para catro anos que saía á rúa o primeiro número de RAIGAME. Con pasos vacilantes e un futuro impredecible comezabamos este ilusionante proxecto. Cada novo número que saía á luz pública, íámonos asentando un pouco máis na nosa idea inicial e íámonos consolidando como referente inequívoco a certos niveis. As colaboracións empezaron a amontoarse na mesa de traballo da nosa redacción, as demandas de suscripción desbordaron fortemente as nosas previsións iniciais e aquela revista, que en Maio do 95 comezara a camiñar con pasos lentos e vacilantes, foi medrando pouco a pouco, chegando a acadar hoxe en día unha simbólica maioría de idade.

As felicitacións, parabéns e palabras de ánimo recibidas verbalmente ou por escrito ao longo da breve historia de RAIGAME, tiveron como colofón o que poderíamos considerar como recoñecemento definiti-

vo do interés que a revista desperta en diversos sectores da poboación de Galiza e de fora. No pasado mes de Outubro recibimos, da Biblioteca do Congreso dos Estados Unidos, a demanda de todos os números xa publicados desta revista así como o envío periódico dos que se vaian publicando. Este feito, que constitúe un espaldarazo case definitivo, así como un recoñecemento oficial da maioría de idade de RAIGAME, foi auspiciado por unha amplísima equipa de colaboradores que, en función das súas posibilidades, foron colocando pedras, máis o menos grandes e en maior ou menor cantidade, para a construción do edificio de RAIGAME. Sen a colaboración de todos e cada un deles non sería posible a consolidación deste proxecto. Por iso, unha vez máis temos que repetir aquilo de GRACIAS A TODOS. GRACIAS POR TODO.

RAIGAME

ISAAC DÍAZ PARDO

Naceu en Santiago en 1920,

onde estudou o bachelato.

Depois da Guerra Civil titulouse en Belas Artes, na Escola de San

Fernando en Madrid. En 1943

cubre una praza de profesor auxiliar de Debuxo na Escola Superior

de Belas Artes de San Jorge de

Barcelona. A partir de entón realiza

exposicións en Madrid, Barcelona,

Londres, Buenos Aires, A Coruña e

Vigo. En 1949 comeza a súa obra

de dirección da nova industria

galega de Cerámica do Castro. En

1955 monta unha empresa de cerámica en Magdalena (Arxentina).

Xuntamente con Luís Seoane, e co

apoio teórico dos intelectuais galegos que permanecían na República

Arxentina constitúe o Laboratorio

de Formas de Galiza. A partir dos

anos setenta comeza a converter en

realidade unha serie de empresas

recuperadoras da memoria histórica

de Galiza como o Complexo de Sargadelos co seu Seminario,

Museo "Carlos Maside", Edicións do

Castro, o Laboratorio Xeolóxico de

Laxe, ou o Laboratorio de Industria e Comunicación.

Entre os seus traballos de divulgación

podemos destacar Xente do

meu rueiro (Buenos Aires, 1954),

Midas, o ángulo de pedra (Buenos Aires, 1956), Organización de Industrias manufactureras (A Coruña, 1960), El ceramista Arranz y su escuela (A Coruña, 1963), El escultor Emiliano Barral (A Coruña, 1964), Galicia hoy (París, 1965), Cecilía la acróbata (A Coruña, 1966), Galicia hoy y el resto del mundo (A Coruña, 1987). Ademais de varios Cartaces de Cego e multitude de traballos periodísticos.

Entre os seus premios e condecoracións podemos citar: O Pedrón de Ouro (1976), Premio da Xunta de Galiza (1988), Medalla de Ouro e Fillo Predileto de Santiago (1988), Premio Otero Pedrayo (1990), Doctor Honoris Causa polas Facultades de Bioloxía e Historia da Arte da Universidade de Santiago de Compostela (1992), Galego do ano (1993), Cruz da Orde do Mérito Militar (1995)...

*co legon e coa eixada
vivin aqueles anos
coma unha toupa cego*

UN EXPERIMENTO PARATEATRAL

*literatura
popular*

Os carteis de cego

Isaac Díaz Pardo

Téño ben gravado o recordo das feiras dos xoves na carballerira de Santa Susana. Era un espectáculo que serviu de inspiración a máis dun artista, pero sobre todo a Carlos Maside. Se poñedes atención nisto veredes que a maior parte da obra de Maside foi inspirada nestas feiras, nas que había de todo, e por non fallar sempre atoparíamos a un cego (de verdade ou de mentira, pois como di o adaxio: “pra pasar por cego hai que ter moita vista”) co seu cartel, o seu instrumento musical e a muller que cantaba e vendía os papeis coa lenda, xeralmente un crime. Velaí tedes un destes cegos recollido por Maside:

Mais temos outro soñado por Luis Seoane no exilio no ano 1937 como un homenaxe, cun cartel de cego invocando o crime de García Lorca:

Teño na memoria un dos crimes aqueles, con letra e música que relataba o da "Cidade de Catoira, a la beira-mar pousada...", na que uns bandidos matan a toda a familia de "...Don Luis Tegada, sona en el país de seres hombre rico..." / "... as criadas danse conta e por defender á súa ama acoden con canivetes abertas na man armada, mais asegun se aproximan reciben en las illargas dous tremendos garapaus e logo cen puñaladas...".

*Virxen Santa del Carmelo, de disgracias avogada,
préstame tu luz devina e dame tu santa gracia
para relatar el crime mayor que xente cristiana
vió desde que al mundo vino el bigo de tus entrañas.*

*Na cidade de Catoira, a la beira mar pousada,
habitaba un matrimonio modelo de fe cristiana,*

*.....
Tenía el tal caballero, llamado Don Luis Tegada,
sona en el país de seres hombre rico por su casa.*

*El día catro de outubro a las dos de la mañana
cinco feroces bandidos el edificio asaltaban.*

*Penetran en la vivienda, cogen a la gente en cama
e al disgraciado que berra facen con el la matanza.*

*.....
Acode el Don caballero al berrar la miudanza,
e a couces e a puñetazos e a mordelladas calcadas
consegue chimpár un deles e le masca las entrañas.*

*Entón el outro bandido que la loita presenciaba
le da un tago tan tremendo con una enorme navaga
que al instante botou fora toda a masa encefálica.*

*Don Luis chamoulle unha cousa que é unha fea palabra,
da dúas voltas chusca un ollo, espernea un pouco e acaba.*

*As criadas danse conta e por defender a súa ama
acoden con canivetes abertas na man armada,
mais asegun saprosiman reciben en las illargas
dous tremendos varapaus e logo cen puñaladas
(matan á dona e a tiran na esterqueira)*

e allí entre malos olores la pobre entregó su alma.

*Aquí termina la bestoria da priemeira parte exauta
deste sangriento sokeso que a Catoira consternara.*

CARTEL DE CEGO PACO PIXINAS

HISTORIA DUN DESLEGADO
CONTADA POR EL MESMO

ROMANCE

ARISTIDES SILVEIRA

com timor tirado do povo
de cande de Ymirio (o velho)
e um epilogo de
CELSO EMILIO FERREIRO

MUSICA
ISIDRO B. MAIZTEGUI

DIAZ PARDOL
1970

Com base de realidade,
muita pais gran teorias,
fim d'oculo de cego.

Para apanhar o dinheiro
e a casa e mais nome
com calho esgotado.

Mais arida de cego
que a casa e mais nome
e a casa e mais nome

Arriba e mais silveira,
que a casa e mais nome
e a casa e mais nome

E temo me comica
dos vinhos de cego,
e a casa e mais nome

Arriba e mais silveira,
que a casa e mais nome
e a casa e mais nome

Es fogos e os cegos,
sua casa e mais nome

Mais arida de cego
que a casa e mais nome
e a casa e mais nome

Ver dia de cego,
muita pais gran teorias,
fim d'oculo de cego.

Para apanhar o dinheiro
e a casa e mais nome
com calho esgotado.

Somente de cego,
muita pais gran teorias,
fim d'oculo de cego.

Para apanhar o dinheiro
e a casa e mais nome
com calho esgotado.

Mais arida de cego
que a casa e mais nome
e a casa e mais nome

Arriba e mais silveira,
que a casa e mais nome
e a casa e mais nome

Mais arida de cego
que a casa e mais nome
e a casa e mais nome

Para apanhar o dinheiro
e a casa e mais nome
com calho esgotado.

Ver dia de cego,
muita pais gran teorias,
fim d'oculo de cego.

Para apanhar o dinheiro
e a casa e mais nome
com calho esgotado.

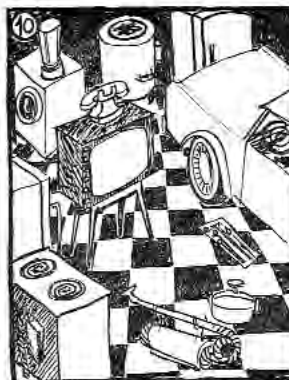
Mais arida de cego
que a casa e mais nome
e a casa e mais nome

Arriba e mais silveira,
que a casa e mais nome
e a casa e mais nome

Mais arida de cego
que a casa e mais nome
e a casa e mais nome

Arriba e mais silveira,
que a casa e mais nome
e a casa e mais nome

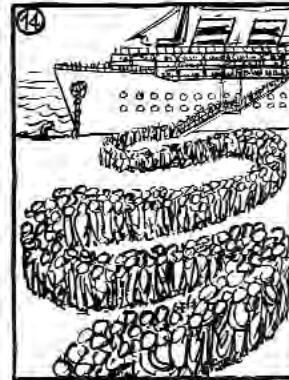
Mais arida de cego
que a casa e mais nome
e a casa e mais nome

Para apanhar o dinheiro
e a casa e mais nome
com calho esgotado.

Ver dia de cego,
muita pais gran teorias,
fim d'oculo de cego.

Para apanhar o dinheiro
e a casa e mais nome
com calho esgotado.

Mais arida de cego
que a casa e mais nome
e a casa e mais nome

Arriba e mais silveira,
que a casa e mais nome
e a casa e mais nome

Mais arida de cego
que a casa e mais nome
e a casa e mais nome

Arriba e mais silveira,
que a casa e mais nome
e a casa e mais nome

Un día pola aldea
pasou un farranheiro
que predicou, berrado,
mentas que punham medo:
"As crises dos raposos,
xa é tempo que as cambien!"

Mais axiña lembreime
do que decía o negro:
"Resignación, paciencia,
transe dume, silencio,
que d'ampois, na outra vida
xa vos darán o premio!"

Os carteis, ou carteces, de cego, mesmo a literatura de cordel, fican entrelazados con outras manifestacións da arte/comunicación, a literatura, o son, para contar e cantar algo, con cartel ou sen cartel, con son ou sen son. O importante para o fistor era comunicar.

Paralelamente coa mostra do meu experimento, fracasado (xa direi por que), móstrase algunha documentación que recolleu Guillermo Escrigas co antecedente desta arte de contar historias. El fíxome ver que as "Cantigas de Santa María", de Alfonso X O Sabio, eran un precedente na arte de contar historias con imaxe, literatura e son. É, posiblemente, o mesmo que a zanfona como instrumento popular tivo un antecedente aristocrático no organistrum, a literatura de cordel, o cartel de cego, poderían ser a versión popular das "Cantigas", entendendo acó o de *popular* como unha regresión que vén da *cultura culta* ao povo (a un povo que non ten medios nemotécnicos que aporten a experiencia histórica), para distinguilo da *cultura popular* como o antecedente natural da *cultura culta*, poseedora da experiencia histórica na evolución da cultura humán.

O meu experimento estaba empurrado polo desexo de aportar o meu compromiso coa desmitificación burlesca da realidade circundante. O primeiro que fixen foi o "Paco Pixiñas", a partir dun texto de Celso Emilio Ferreiro, no que ataca a esa panda, zafia, de especuladores co traballo alleo, quen coa trécola do seu empuxe nos fai pasar gato por lebre, Isidro Maiztegui, o excepcional músico que morreu hai pouco tempo en Mar del Plata,

Á S. A. R. DOÑA MARÍA ISABEL FRANCISCA

SONETO

*A ben-da dareiche, Sabeliña,
Mais non podo falarche alegremente,
Que teño que pensare tristemente,
Cando falo de ti, miña xoiña;
Non penses q'e do trono a fala miña,
Que aunque reina non seyas d'esta xente,
Tés nosos corazós, miña vidiña.
Triste m'eu poño, cando estou mirando
Estas gracias que téis, oxe as primeiras,
E que xa nosa terra está admirando.
Doime q'en tendo algunhas primaveiras,
Te léve, sua ventura apregonando,
Algunha d'esas córtex estranxeiras.*

Quintín García y Calvo

1858. Viaxe de Isabel II a Galicia

que polos anos 70 vivía connosco, entusiasmouse co lerio e púxolle son. Todo elo deu lugar a que ideáramos no Seminario de Sargadelos un robot, que dalgunha maneira substituíra ao tradicional cego. Xunto con outros carteis e outras argalladas, levámo-lo a unha Feira de Ferrol, onde importantes personaxes, contra os que batía o texto de Celso Emilio e o cartel, divertíanse moito co robot, polo que tiven que atribuírle a el a principal causa daquel fracaso, que ao non pararse a entendelo dou lugar a que as autoridades non mandasen retiralo inmediatamente, e outros inconvenientes que nos podían pasar.

A arte foi sempre un medio para nos comunicar algo, para retratar algunha

CARTEL DE CEGO

A NAVE ESPACIAL

HISTORIA CONTADA POLO
CEGO ZAGO NA QUE
REFIRENSE OS TRABALHOS
PASADOS POR MANUELA
CANLE E SEU HOME
PRA CHEGAR A VOAR

AMICA DE

RAMIRO CARTELE

DIBUXADA POR
DIAZ PARDIO

Folla ①

Folla ②

Folla ③

① MANUELA CANLE CASOU CON XAN
E XAN CASOU CON MANUELA.
OS DOUS OLLABAN PRA O CÉO

MAENTRAS LABRABAN TERRA,
POIS QUE PASAM AVIÓS
E COIDAN QUE LLES FAN SEÑAS.

Folla ④

Folla ⑤

Folla ⑥

Folla ⑦

② MANUELA CANLE EMIGROU
E XAN EMIGROU CON ELA
E AÍO FIXERON DE TODO
DÉNDE DRAMAS A COMEDIAS.

MAÍS COMA ÍSTE MUNDO É GRANDE
PERDERÓNSE NA RINGLEIRA
DE XENTE QUE VAI POR IL
A FAGUER O QUE LLE PETA.

Folla ⑧

Folla ⑨

Folla ⑩

Folla ⑪

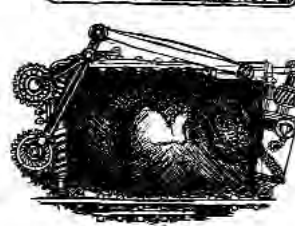
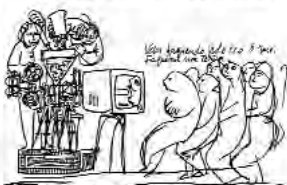
Folla ⑫

Folla ⑬

Folla ⑭

Folla ⑮

③ MANUELA CANLE E SEU HOME
FIXERON UNHAS PESETAS
E NUNHA NAVE ESPACIAL
ALUSARON UNHA TENDA
AGORA VAN ACOCHANDOSE
NUN RECUNCHINO CALQUERA;
VAN FAGUENDO POLO CÉO
O QUE FAGUIAN NA TERRA.

CASTELAO

HISTORIA CONTADA

POE

CEGO ZAGO

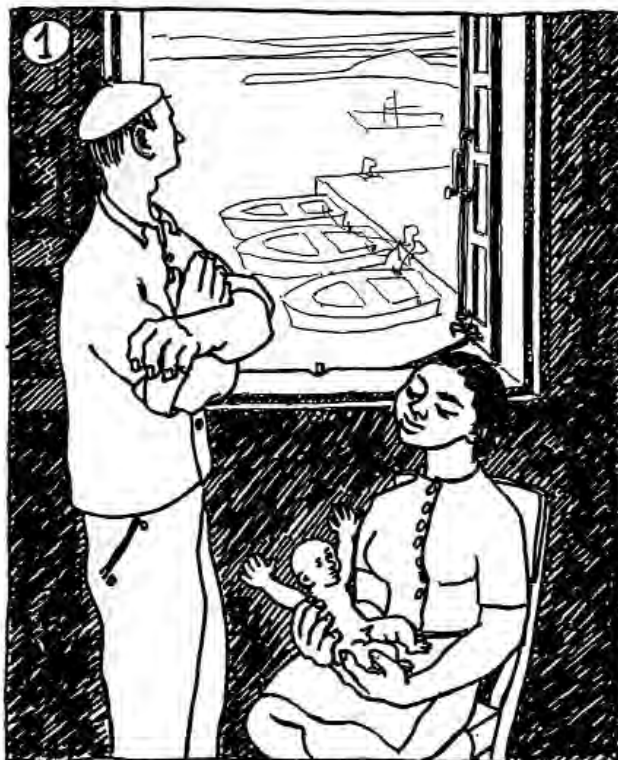
E DEBUXADA

POR

DÍAZ PARDO

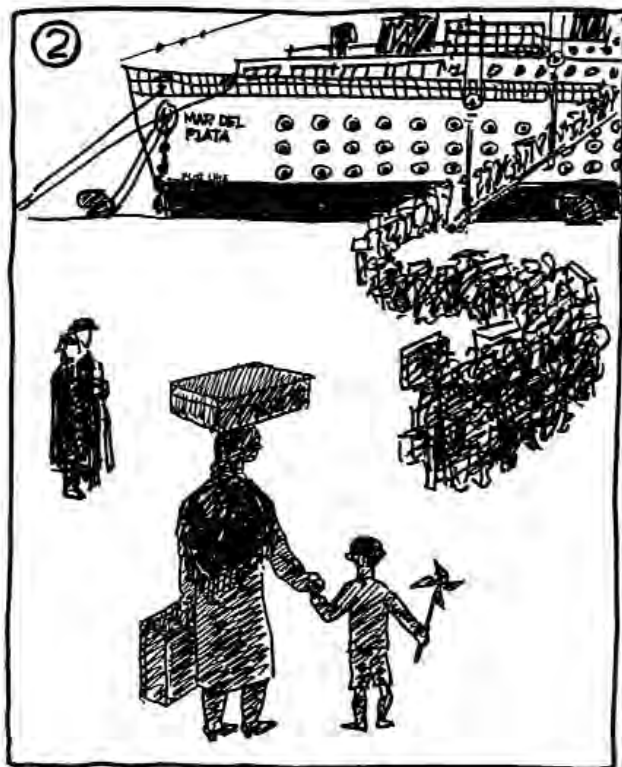
EN 17 CADROS E 2 INTERMEDIOS
DE PRANTO DO CEGO

ADICADA AOS NENOS
A ESPERANZA DE GALIZA

1886- NASCE EN RIANXO.

De xente mariñeira en Rianxo o'nalceron.
Chamaronelle Alfonsino, nome que quixo o cego.
O pai vai-se ás Américas a procurar diñeiro
pois na terra cativa a coula segue o mesmo.

1895- EMIGRA A ARXENTINA

Logo emigrou a mai co' Alfonso pequeno.
Nal pampas arxentinas - Bermastoni, un inferno
arredado do mundo - Traballaron aires
pra procurar uns carlos e voltar ao riveiro.
Alo' duals imman's mactenlle ao noso memo.

1900- VOLVE COA FAMILIA E ESTUDA EN SANTIAGO

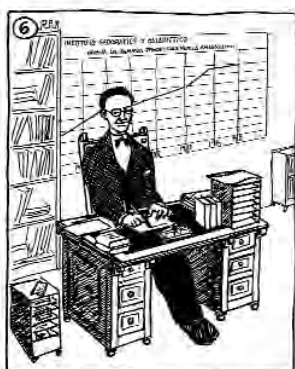
Voltan para Galiza os pais e os seus pequenos.
Alfonso en Compostela estuda para médico,
e caricaturiza canto vai coñecendo.
Inmizando al' cousas mo carne vai metendo
o saber do seu. Edipia e o amor que leva dentro.

[illegible]

1912 - CASA COM VIRGINIA PEREIRA, DA ESTRADA

1920 - EXPOSLAS ESTAMPAS DE DENÚNCIA DO ALBUM "NÓS"
 O tempo da Galiza, um cham de doce subvita
 de que lle chama "Nós", nos fillos e ninos;
 e grandes capkales, fentos deindo: "Estó
 e a Galiza real, sen dengue mán mantelo."

[illegible]

1915 - FAÍSE FUNCIONÁRIO DO ESTADO

Non quere má carreira profesional, non médico.
é fante. Funcionario para ganhar o sustento.
son vendidos a sua alma. em Trocas de dinheiro
que temem o racismo, que hántroso medo

1934 - É DEPORTADO POR UM GOVERNO DE DEXTA

[illegible]

1938- VIAVA DO MUNDO FAZENDO PROPAGANDA DA REPUBLICA

1994. **ESTRELA DO VILLO** - TITULO TRATE DA CULTURA DO BILLO DO
 1. *1. Sigmund Freud - Sonho, realidade e o inconsciente - O Vilho*
 2. *2. O livro "O Vilho" - 2. O Vilho, o Vilho, o Vilho*
 3. *3. O Vilho, o Vilho, o Vilho - 3. O Vilho, o Vilho, o Vilho*
 4. *4. O Vilho, o Vilho, o Vilho - 4. O Vilho, o Vilho, o Vilho*
 5. *5. O Vilho, o Vilho, o Vilho - 5. O Vilho, o Vilho, o Vilho*
 6. *6. O Vilho, o Vilho, o Vilho - 6. O Vilho, o Vilho, o Vilho*
 7. *7. O Vilho, o Vilho, o Vilho - 7. O Vilho, o Vilho, o Vilho*
 8. *8. O Vilho, o Vilho, o Vilho - 8. O Vilho, o Vilho, o Vilho*
 9. *9. O Vilho, o Vilho, o Vilho - 9. O Vilho, o Vilho, o Vilho*
 10. *10. O Vilho, o Vilho, o Vilho - 10. O Vilho, o Vilho, o Vilho*

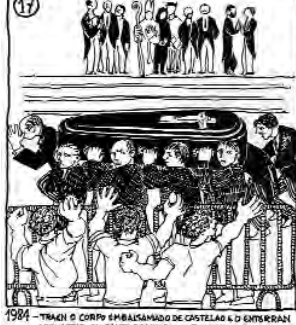
1947- VOLVE DE PARIS ESCRIBENDO E REMATANDO A SUA REPRODUÇÃO. CENA

[illegible]

1944 - FUNDA O CONSELLO DE GALIZA E PUBLICA "SEMPRE EN GALIZA"

1946 - VIM A FÁBRICA REPRESENTANDO A CONSELHO DE SAÚDE DO GOVERNO DA REPÚBLICA DO BRASIL.

[illegible]

©2000 L&L F 400 000 ©2000 L&L F 400 000

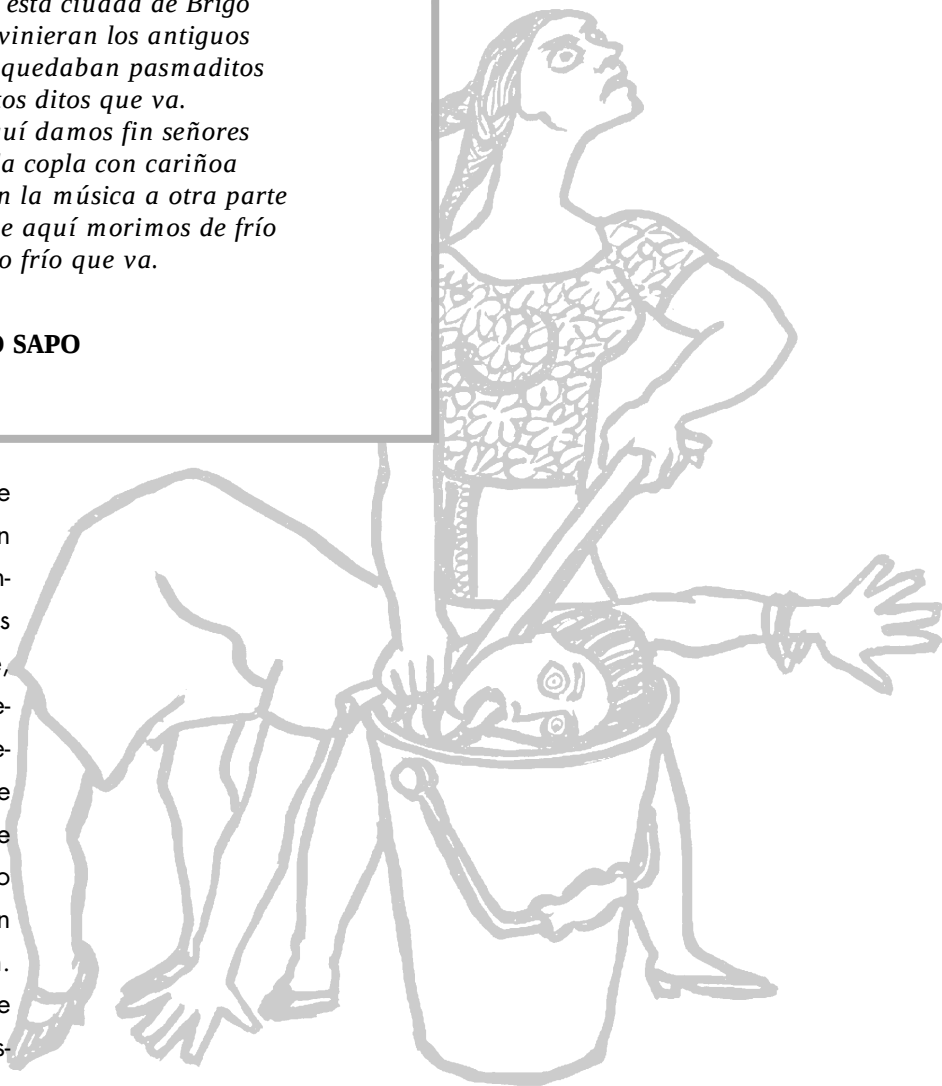
Música do frío do cego

*Muchachitas brigantinas
poned un poco de oído
porque estamos en invierno
titiritamos de frío
frío frío que va
Unas niñas de este pueblo
fueron a Sada a bailar
y las tomaron por pias
en el modo de piar.
pio pio que vá.
Al regresar a sus casas
vinieron en automóvil
con los chicos de este pueblo
que les dieron los bizcochos
cochos cochos que va
Pues a las fiestas de Agosto
vinieron unos columpios
donde danzaban pollitas
que se morían de gusto
gusto gusto que va.
En los botes del columpio
también danzaban parejas
entre ellas muy enlazadas
por debajo de las piernas
piernas piernas que va*

*También hay varias pollitas
presumidas y coquetas
con mucho orgullo en sus cuerpos
como si fueran duquesas
esas esas que va.
Muchas son hijas de obreros
que visten con elegancia
como si aquí los negocios
les dieran mucha ganancia
nancia nancia que va
pues nosotros ya decimos
de donde viene el dinero
para vestir tan coquetas
con mucha sal y salero
lero lero que va.
Hay un derroche señores
en esta ciudad de Brigo
si vinieran los antiguos
se quedaban pasmaditos
ditos ditos que va.
Aquí damos fin señores
a la copla con cariñoa
con la música a otra parte
que aquí morimos de frío
frío frío que va.*

LEIRA DO SAPO

realidade. No século XIX, xusto cando se inventa o daguerrotipo, as artes fanse, en xeral, daguerrotípicas, enchidas de melindre e primor, coa que invadiron as Academias. Mais neste mesmo intre, cecais como unha reacción, a arte comeza a bater contra a Academia e a sociedade representada nela. Por aquí fóranse ensartando as vangardas históricas que coñecemos, que tentaron revolucionalo todo e dalgunha maneira, aínda que non no senso que elas querían, o conseguiron. Despois viñeron os reximes corporativos e as prohibiron, destruíndo a obra e mos-

O CRIMEN DE LONDRES
A CRIADA QUE ESTRANGULOU
A SUA AMA POR MUSICAR

**HISTORIA CONTADA
PÓLO DEBU CAED
EN 1970**

Uma fonte de Londres assegura a uma rapariga gallega que contraiu o vírus da AIDS em 1982, que ela não se tornou um caso em que se verificou a transmissão da doença através de relações sexuais. A rapariga não tinha de defender-se e confessou a sua criação ilicita, que provavelmente a seu ama lida trouxe uma sementeira que lhe deu, ainda que ela não entendia a língua na que lhe falava, por que a mulher pouco antes disse não acreditar a nenhuma das palavras que lhe puxa ao sorriso. **13-13-83**

LIBRADA
MAY
DÍAZ PAUDO
EN
1977

Carmen, viridula emigrans, en freges do seu interior.
 Vai nado perto de Cuzco, fêmea coto-ferreira papirreya.
 De trovoada de um silva arborum todos fustigados,
 um silêncio de Aquilinus nua do que ago fustigou.

① Un'altra città, a Espoirs, Francia, è più alta dell'altra. È una città nuova, è chiamata "L'Espoirs" e ha una...

[illegible]

Como o Sr. presidente da República, e os seus vidos, que não descuram, que os filhos são um contrapelo da carreira. As terras do futuro são castilhos como pelas praias do litoral brasileiro. Como a ilha de São Paulo, onde a terra é importante, os seus vidos. — (1) São Paulo, pois, a terra é a terra, e os seus vidos, e os seus vidos, e os seus vidos.

Na Estação de Esplanada dos Indústrias, as extremidades do túnel foram abertas, apresentando-se as pedras, como se fossem de vidro. As pedras são pequenas pedrinhas de vidro e de plástico. Quando a água cai dentro, dá-lhe que vai para o lado direito e vai para o lado esquerdo. Quando for para o lado direito, a água vai para o lado esquerdo.

6
Carmen Varela tocante um matrimônio mal sério
que tinha três picarescos que pareciam três demões.
Viviam em longos dias, e ela queria pelo menos.
Eram como os três filhos de uma mãe que se Espiritualistas,
mas que estes três filhos de uma mãe se Espiritualistas,
Primeiro a brejeira papai e a Loureiro se deu o nome.

7. Caramiz, que era fragilissimo, polverizando-se aos tres metros que a Insulinha, chamamille Cague e desmille os seus Tres annos puzera cabado limpaquillo, a maricão aos oitavo annos bolse o palmito, sente aje, fola um kloroma allen.

Canto clausum thansit os pias empetit u lris,
 a seiora herra a Garmen non ingles plossumuerleu.
 Duas luras caila dila pur tres non prais herros
 e Garmen non sibe run que quere dale niquel.
 Garmen subpale a musica, a leira impetale u belim.
 Se cuira tendale ranois d Garmen os sene adentis-
 per u ual ralo os pias os dila os que d u calcalis.

9
Ele agarrava cada coisa porque queria um objeto
que fosse errado de seus pais para que ele fizessem pelo.
A mãe culpada era amante com os dois outros e o mesmo.

Caracem clareia toda a noite,
que papou os seus seculares
Pera o labor da casa, ergueu e
pelos meus os meus caracem
Caracem viri os Comendados
Min que ardeia no, entretanto,
per os seus males atropelados,
fui que, ler, que esse divisoes,
e a que, ler, que esse divisoes,
Caracem clareia toda a noite,
que papou os seus seculares
Pera o labor da casa, ergueu e
pelos meus os meus caracem
Caracem viri os Comendados
Min que ardeia no, entretanto,
per os seus males atropelados,
fui que, ler, que esse divisoes,
e a que, ler, que esse divisoes,

15
Cervus volutus parvulus, et alios habet et agnos
scit. Hic parvulus in multis et hinc inde n. alio.

10
Tres anos (dois quântos ao seu tempo e meio) inferno,
três anos trabalhando à terra e aos curtos que foi imposto
que remediou: é um caso e, talvez, um bo caso.
Um dia a mais escrito pelo indolente mas dino do
do Gesso amaldiçoado não pôde a palmeira carimada.
Carmen Vergha ao lado do castelo de seu erro.

11
 Da sua ama casa, unile recbin os meamos barros.
 Cnengen an non pado mudo e, naba und scin incorsy,
 doulle a m, mudo clary adina que n inglye ploscomperky.
 A inglye bolosse a Cornen, agneren polos pelos,
 arrosomun pols casa, porgorde, e o naffio gredo,
 sen desquern os sens-nulos, fince co feleveya.

14 Os amigos de Carmen chegaram e falaram com seus pais e com algo que Carmen entende. A inglesa não desistiu: um dia todos os amigos e outros familiares os filhos, Empezou o curso dos alunos em todos os dias e depois mais tarde os outros amigos que a Carmen tinha se foram, mas ela não mudou de ideia e decidiu continuar.

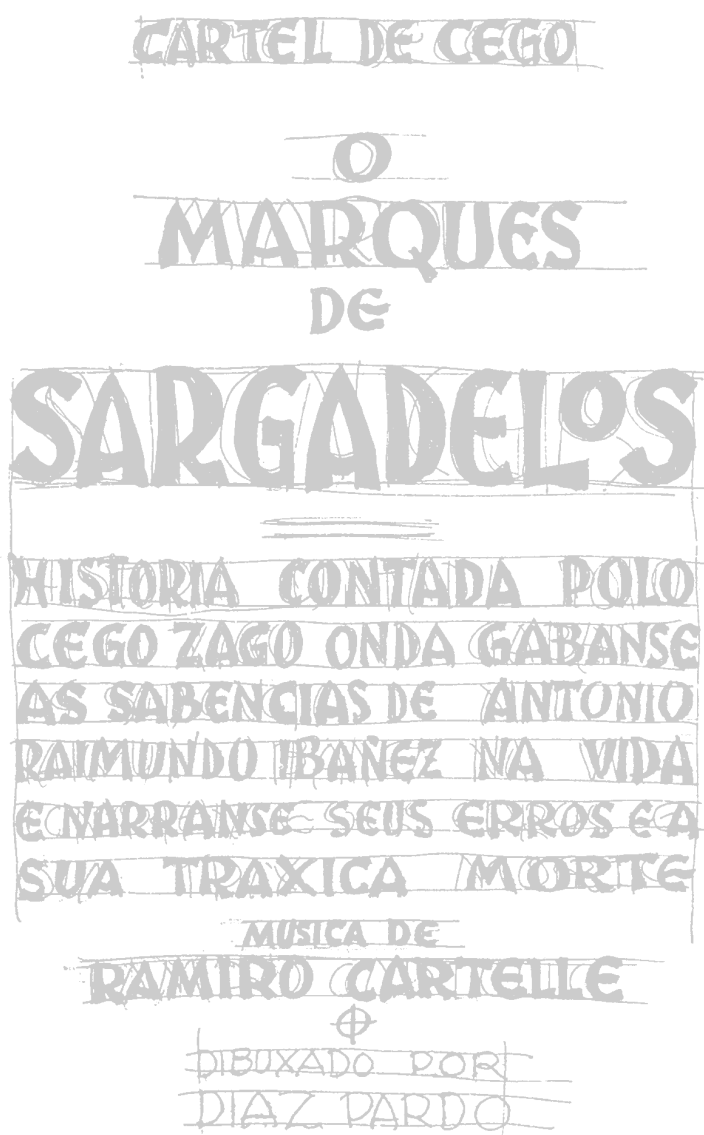
15 Se cada um não tem traxão* - pensa e gírfica-se ao demônio - a mistica de firoxe melite e sicalla meda. Retroceda pra coçina; a ingleno slengs lassa dentro. Curamen Varela ceptase e agora eu não ten modo. Colhe um tempo de fogar e kandallado d'reito no posicao estenograma e a lassa que sai polveiro com protesta de Acaicullas, crenda a lei que me dizem.

trándoa coma arte dexenerada, perseguindo aos seus autores sañudamente. Galiza non foi allea a todo isto.

Cando pasou o furacán da II Guerra Mundial, a arte e os artistas, en xeral, descomprometéronse de todo, menos neso de chamarse vangarda, porque o prestixio é o prestixio, e as vangardas históricas acadaron moito. Eu, por levar a contraria fronte a un puro esteticismo, que valoro, descomprometido, entretúvenme en arte-llar carteis de cego, no que rematei, tamén, fracasando coa axuda do robot. E todo isto logo de que na Argentina pintara o cartel, que agora se expón xunto cos estudos que fixen para el. Como a Argentina é moi chá, todo é fácil, sobra moito tempo, e poiden facer estas cousas.

Penso que o valor desta comunicación por imaxe mellora sendo, con naturalidade, un tanto infantil, un tanto naïf. Tamén que o violín teña un cordón de zapatos no arco, e que a muller que canta non pase por un conservatorio, nin que o que fixo o texto tivese coñecementos morfolóxicos e sintácticos, pois o perfeccionismo podería caer no eclecticismo da ópera e perdería todo o seu encanto, que non pode fabricarse, cousa que empezo a saber agora.

Por acó poden tirarse ideas e facer lucubracións sobre o destino da arte. Quen sabe se esa habilidade –que outra cousa non é a arte-, referida ás artes plásticas vai ter sentido no futuro. Isto para algunha civilización non é novo. Estas notas que fago, e o que expoño, son máis ben testemuño de fracasos e, aínda así, atrevome a expoñelas.

Para rematar quero facer fincapé na importancia que acadaron as historias, aleluias, cartaces e as aucas catalanas, na Guerra Civil española. Verdadeiramente os "Sueños y mentiras de Franco", esa monumental obra de Picasso, non deixa de ser unha historieta máis no senso da comunicación a que estamos a falar. Mais a de Picasso é unha cima conceptual, que xamais ten acadado o gravado.

CARTEL DE CEGO

O
MARQUES
DE
SARGADELOS

HISTORIA CONTADA POLO
CEGO ZAGO ONDA GABANSE
AS SABENCIAS DE ANTONIO
RAIMUNDO IBANEZ NA VIDA
E NARRANSE SEUS ERROS E A
SUA TRAXICA MORTE

MUSICA DE
RAMIRO CARTELE

DEBUXADO POR
DIAZ E PARTIDA

1 ANTRAS CORRIAS QUE DIZEM
O MARQUES DE SARGADELOS
ESTA O RITRATO PERDIDO

QUE ME PINTOU TORA
E QUE AS YANQUIS
COMA TODO TEMEM HOJE

2 PELA TUA BOM COMIDO
ISO DE GANHAR DIREIROS
MA CASA DE GUIMAREN

MA DIRA DE DIABROS
MULTIPLICANDO GANANCA
RECONATOOS REQUERIDOS

3 O TRIMEN FURTO DA ESPANA
PARA NOS REDUCIR O FIEIRO

TRABALLAREM NOS ELOS

4 O ALTO FURTO DA TABARILLA
POIS DIZEM BARRANCO PRECISO

QUE SI AS FUMIGUEIRAS DE SIA
QUE SIA VECINOS DE CERVO

5 E EM DIA MAIO PRA IL
O SEU PULO ALPORRITADO

E AGASTOU SIA INDIETENSE
E O PULO DE SARGADELOS

6 E-ENTON DE BOA SELLVOU
FURTIVO POR UM PORTELO

7 LOGO PENHULES A CORTEJA
E DIZ QUE CONTINUA ENZO

POIS FALAN TE ZOUSAS TEUS
E TUA SIA QUE DIZ DON CEGO

8 UM VIA VEU O FRANCES
A METERNOS SEU IMPERIO

POIS BOAS

9 E DETRAS
O INGLEZ VELA A DEFERRABRAC

10 E NOSO MAGRUSIM LITO
E COM OLHO TAN ABERTOS

NOE DE MAL JUDICIA EN QUE ESTA
ATRAIDADO E SEN MONTELO

11 WISTER NON QUERE SABER
O QUE FANTAL SIAE TROPAS

AGORA ESTA ATAREFADO
CERILLANDO A SIA DORNA

12 ZONABRADO PORI DES
E A LUN CABALO ANA A GOM

ARRASTRANDO VINTE TEGAMS
DEKA A DESTA TAE MORTA

13 JATO MARQUES NON MORA REN
TI MENA QUE REN AGORZA

DELEXOS E COS ATADON
QUEDARON DE TINA CORDA

14 CIORE NON FIRO A MAL DEICIA
WISTER VAI A FAGELO

DI MARQUES E SOAS EN LUS
E REDOLAS NAS PAZMORRIS
DAS FIGUEIRAS

15 WISTER NON DEIXE ESCRITO
O ENCADEAR O HERDEIROS

ITALABA DUNTE LUN ESPELLO
MAIS PENSO-SE AGORA TAO
O ESPELLO PARA O MESMO

MIGUEL CANCIO ÁLVAREZ

Vegadeo-Asturias

Economista e sociólogo, profesor de “Socioloxía” e “Socio-economía dos movementos sociais” da Universidade de Santiago de Compostela. Facultade de Ciencias Económicas e Empresariais de Santiago. Ten publicado libros como *Funciones sociales de la Universidad*; *Una introducción a la Sociología electoral de Galiza*; *Fauna e Flora estudiantil y profesoral Ibérica*; *Sociología de la violencia en el fútbol*; *La comunicación en el marco de la 3ª revolución industrial*; *Juegos, cerdos y poesía. Pour Lorca en bata de cretona*; etc.

Fauna y Flora Estudiantil y Profesoral Ibérica. Miguel Cancio

Razón con corazón, Ciencia con conciencia, maxia con sapiencia e bruxería con poesía: o xogo da vida, a mediación social I

Miguel Cancio Álvarez

Esta ponencia foi lida o día 8 de Decembro no "XV Congreso de Maxia e Bruxería de Galiza. Xornadas científicas de parapsicología". A Coruña, 6, 7 e 8 de Decembro de 1997, celebrado nos salóns da Reunión Recreativa e Instructiva de Artesanos (San Andrés, 36, A Coruña), onde o autor foi invitado a presentala polo Comité organizador.

1. Prólogo

Quero comezar recordando ao grande poeta mulato cubano Gastón Baquero, exiliado en Madrid da dictadura castrista, e que finou fai pouco tempo:

Para/de Gastón Baquero: "Que pasa que está pasando/ que la vida va marchando/ y algunos en nombre de la razón y del corazón, de la magia y de la brujería, del arte y de la cultura... nos están trampañando/ que pasa que está pasando...".

2. Introducción

DEUS, O ESTADO, O CAPITAL, AS RELIXIÓNS...: O COMBATE POLA PALABRA, POLO CONTROL DOS SIGNOS, SÍMBOLOS, RITOS, TERAPIAS, CELEBRACIÓN, REPRESENTACIÓN, IMAXINARIOS... DO MÁIS ACÁ E DO MÁIS ALÁ. O PODER DA PALABRA. OS DOÑOS DA PALABRA, A PALABRA ÚNICA.

Como dicía Lyotard na súa "Cociña libidinal": "Falar, lanzar coupe de langages, lengüe-

Funciones sociales de la Universidad.
Miguel Cancio

tazos... é unha forma de combatir...". Se vostedes mo permiten, eu, é dicir, calquera (o mago Pessoa: "Eu são ninguém"; o bruxo de Borges: "Sobre la sombra que yo soy gravita/ la carga del pasado es infinita"); eu, en tanto que calquera, como di o mestre Agustín García Calvo en *Contra Dios, Contra el Hombre, Contra la Pareja* e pola razón común do povo de abaixo xuguetón e coñón, San Agustín o de *Que coños*; pois eu en tanto que calquera, permitiríame engadir que falar é tamén unha forma de xogar humanamente a vida (Orwell: "O importante, queridíños, non é sobrevivir nen triunfar, senón ser e permanecer humanos"), de xogar coa palabra, coa manifestación estruturada, contradictoria, discontinua... do conscente e do inconscente, do principio de realidade, de represión e de morte, e do principio de pracer e de alegría, da forza dos desexos (San

Buenaventura: "*Bestia cupidissima rerum novarum*" –o home é un animal ansioso por cousas novas- ao que poderíamos engadir con Cassirer, Demócrito e demais banda de perdutores, que o home é un animal simbólico en búsqueda de sentido e significado nunha realidade azarosa sen sentido nen significado, sen comezo nen final).

Falar é unha manifestación da potencia, da enerxía, da felicidade no sentido aristotélico de Ética a Nicomano, é dicir, da "eudaimonia=felicidade entendida

como buscar o ben, non vir ao mundo coa idea de amargarlle, de fo..., fastidiar a vida ao persoal, senón do ao contrario, queridíños, moi ao contrario, de facilitarlle, pois somos seres efímeros, soños dunha sombra... "Sombras, nada máis, entre a túa vida e a vida...". Falar, conversar é unha arte de vivir, no sentido máis pleno: unha estancia e unha moral, intimamente ligadas. Falando das súas paroladas, das súas conversacións no parque da Cabrita, da Chevette, ¡que cabritos!, Diderot foi rotundo, definitivo: "Para min, na conversación está a paz, a amizade, a alegría, a liberdade, o pracer, a felicidade..." ¡Que bárbaro!, ¡que cabronazo! O Diderot, con perdón, con esto de darlle ao palique na Cabrita...

A filosofía da vida, o falar e outras cousiñas destas, se cadra, son, poden ser unha forma de atoparse e de se perder, de se maravi-

llar, de lle facer fronte á morte. Anque, como diría Martiño Heidegger, máis ou menos, somos seres no mundo, seres como os outros pero, ao fin e ao cabo seres para a morte, ..."a linguaxe fala..."

Falar sería, se cadra, unha forma de xogar coas palabras, coa linguaxe, a lingua, coa praxis discursiva e coa praxis práctica. Lémbrense de aquilo de que o falar é unha forma de actuar (Austin e outros: "*Dicir é sempre facer*"); unha forma de mentir, de dar gato por lebre (Teilhard de Chardin: "*As palabras fóronlle dadas ao home para ocultar os seus pensamentos*"). Pero tamén, como dicíamos, é unha forma de ir levando a vida cachazuda, gozosa, lediciosamente... Voltaire: "*Penso firmemente que Deus criounos para divertirnos, para que sexamos felices..., o demais son caralladas*". Voltaire, miren vostedes por onde, creía que as súas cinsas se xuntarían coas das súa amada Sofie Voland. Materialista: si, pero a vaquiña polo que val... Máis adiante, voltaremos maxicamente ás cinsas...

Claro que tamén, e polo que parece, pola boca morre o peixe, e ás veces saen sapos, cobras e moitas cousas mortais de necesidade. Os xogos lengüeteiros poden ser moi, pero que moi perigosos, e/ou gratificantes, liberadores... E senón que llo pregunten a Divine Brown e a Hugh Grant, por poñer un caso, ou a Clinton. Que lles pregunten que rápido se pasa do principio de pracer ao principio de represión, por meter a linguña onde non se debe e como non se debe, por xogar a xogos deslenguadamente

incorrectos, por deixarse levar polo dominio, a cháchara, o lume das paixóns e polo das razóns dominantes. *“Sen o desexo non hai nada pero a súa satisfacción ponnos constantemente en cuestión”*. *“Alí onde está o perigo xurde tamén o que libera...”*.

Ten habido e hai uns sumos sacerdotes, patrimonializadores da verdade absoluta (Leon X díxoo ben claro: *“Con este negocio de Deus, da Salvación todos saímos gañando”*). Antes e despois moitos funcionarios de Deus e do Demo teñen sacado boas talladas no nome do mercado da salvación e da perdición... Lucrecio: *“As máis das veces é a relixión quen enxendra crímenes e impiedades”*). Estos, entre outras cousas, din, propagan, impoñen que no principio foi o Verbo, o poeta, o amigo José Miguel Ullán -aquel que dixo: *“Debemos atizar as palabras que provocan o estalido”* recoilleu tamén unha copla popular: *“¿Que é o verbo? O verbo e a parte máis gorda do rabo do cerdo”*. Ao que se lle podería engadir ¿e a carne?, ¿que é a carne? A carne é o verbo, o rabo encendido, con nervio...

Os patrimonializadores do dogma impuxeron, impoñen que o Amo, Dono e Señor da Palabra, da Vida e da Morte, do máis acá e do máis alá, de alá e de acolá, de acó e de más aló, é Deus, o seu Deus, o Único e Lexítimo, que a dá e a quita, a celebra, a delega nos seus lexítimos representantes, os únicos que legalmente poden administrala, aos que unxe, otorga a competencia lexítima para aplicala...

Por elo, a medida que foron creando todo tipo de pecados, toda unha gradación de castigos máis ou menos bíblicos, de Infernos, Purgatorios, Limbos..., para ir purgando as penas, os donos de dogma, das luces e das sombras, condenaron como pecadores a todos os que osaban disputarlles a palabra e o seu mercado: *“A palabra é de Deus, Deus é a a palabra, daa e quíttaa e nadie pode utilizala sen o seu consentimento, sen o título correspondente, sen que a Sagrada Corporación a administre no seu nome, fixe a cotización polo seu uso”*.

Segundo o feixe de correlación de forzas, estratexias e representación no xogo, segundo o mercado de valores, futuros e imaxinarios, os guardiáns do dogma, da palabra, dos Libros Sagrados, condenaron aos que neste campo osaron desafialos. Condenáronos con máis ou menos saña, con máis ou menos sadismo. Condenáronos e condenan, pois a revancha de Deus, da ortodoxia, do fundamentalismo, como se está vendo, resucita as tesouras para cortar as linguas política, relixiosa, cultural, sexual, científica, terapéutica, social, vivencialmente incorrectas, as linguas pecadoras, subversivas, insumisas, as lin-

guas xoguetonas heterodoxamente... Resúmeo ben esa voz máxica, feiticeira, con duende... de Dona Olga Guillot, esa voz plena de sortilexios do son san-teiro: *“Vou lavar os beizos con auga bendita, para borrar os bicos, as palabras que un día me dera/pronunciara esa bota mendita”*, *“vou queimar os ollos cun ferro candente/ que mil veces o prefiro que volver a verte...”*. Ou Don Antonio Machín: *“Como es posible amar a dos o más mujeres/hombres a*

la vez y no estar loco/a...”. Don Antonio na súa obra *El Compromiso*, que escribiu cun dos seus principais letristas, con Jean Paul Sartre *“Mans Sucias”*, responde: *“Trátase, tenruriñas, de ser vela e vento, cauce e río, pero nunca ferida e lamento,*

esclavo, claudicación, represión, amargura, sometimento...".

Os fundamentalistas do dogma, os fundamentalistas da alta intensidade, os fundamentalistas do "hard power", do "poder duro", condenaron duramente aos que vulneraban a ortodoxia, enmendábanlles a plana, disputábanlles a palabre e, incluso, osaban contradecilos. Condenaron aos peores tormentos a bruxas, magos, chamanes, científicos, profesores, xoglares, histrións, médicos, ciruxanos, a prostitutas, voluptuosos, gozadores contumaces, pasteiros, pescadeiros, cambistas, xastres, mondongueiros..., por citar só a estos dunha amplísima lista de axentes subversivos, de fichados depravados, de perigosos pecadores. Jacques de Goff conta moi ben en *"Oficios lícitos e oficios ilícitos no occidente Medieval"* en francés, 1977, no seu delicioso libro *A bolsa e a vida. Economía e relixión na Idade Media*, Ed. Gedisa 1987.

Non deixaron títere con cabeza, condenaron a todo quisque, pois eso de intervir completamente na vida dos demais desde o nacemento até a morte, en todo o que ten que ver co seu corpo e a súa alma, de decidir sobre o divino e o humano, sobre o máis íntimo, profundo incluídos os sonhos..., eso de decidir a primeira e a última palabra... dá, segundo parece e segundo se ve, onte e hoxe, un gustiño, un frufu, un poder, un morbo moi grande, enorme, descomunal.

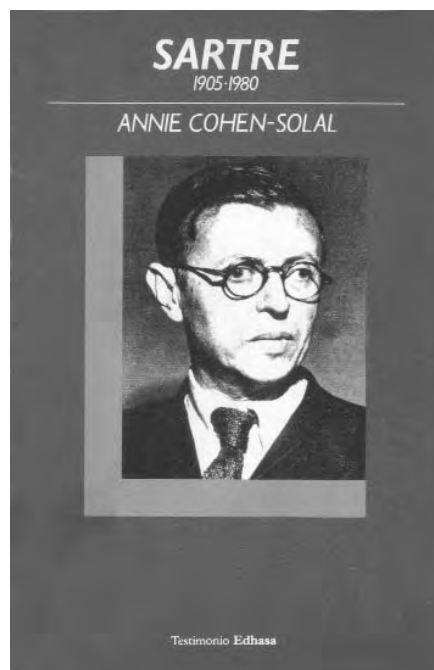
Os do exército de Deus, o partido do Señor con todo tipo de talibanes, a policía da defensa da moral e contra o vicio, a policía

da palabra..., non se andiveron/ andan con chiquitas, pois a teñen clara: empézase tolerando que alguén se solte o pelo, a mínima licencia, permítese unha palabra máis que outra, unha canita ao aire..., e remátase como o rosario da aurora, é dicir, os pecadores terminan subíndose ás barbas dos de arriba, cuestionando a súa palabra, usurpándoa como sucedeu co lume de Prometeo, lanzando todo tipo de incitacións, de soflomas incendiarias gravemente pecaminosas, sacrílegas e atentatorias; todo tipo de herexías, trasngresións, abieccións, imprecacións, apostasías, bruxerías, reniegos, xuramentos, anatemas, blasfemias, feitizamentos, maleficios, supercherías, improprios...

É dicir, acaban confundindo o culiño coas témoras, a luz coa sombra, o negro co branco, a terra co sol, a lúa coas estrelas, o sentido do ovo e a galiña; rematan por perder as referencias, facendo da súa capa un saio, descapándose, descapotándose, despelotándose..., pedindo contas, facendo preguntas, demasiadas preguntas, impertinentes, irreverentes, fora de lugar, de tono e do guión: quen somos, de onde vimos, a onde imos, que facemos aquí, para que estamos aquí, cal é a relación do home co seu corpo e co dos demais, coa natureza e cos demais homes, coa vida, coa morte...; porque nos comemos tanto o coco, ou mellor aínda, porque algúns tratan de chupárnola, a sesera, de comérnola, de amargarnos a vida, de vivila por nós, de impoñernola, de impoñernos os alimentos do corpo e

da alma, os seus coidados, feitura, hábitos, aditamentos..., o que hai que facer e non facer, dicir, saber, pensar, comer, beber, vestir, amar, mirar, non tocar, aguantar, esperar...

Recordemos neste punta a Kant que, despois de escribir na súa *Antropoloxía* que "*A mellor forma de benestar que parece vincularse mellor coa humanidade é o gosto pola conversación e, sobre todo, unha boa comida e boa compañía, a ser posíbel, variada...*", preguntába-

se ¿que podo coñecer?, ¿que debo facer?, e ¿que me cabe esperar?. A Kant que escribiu palabras tan sabias como estas que transcribimos libremente: "*Non teñas medo de saber, atrevete a burlar todos os conformismos, ten o valor de te servir do teu propio entendemento*". Loita por pensar e actuar autonomamente por ti mesmo fronte a calqueira tipo de fanatismo, dog-

matismo, sectarismo...

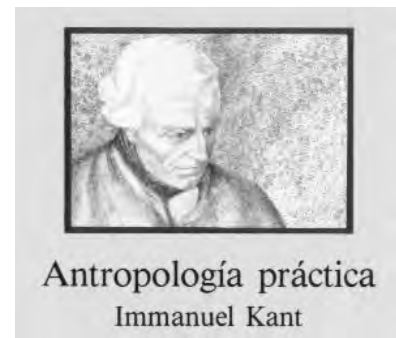
Pero, para voltar á cruda realidade da Orde divina, Adam Smith (1723-1790) –que é da mesma quinta que Emmanuel Kant (1724-1804)–, o grande precursor do Deus Mercado (desa outra man invisíbel que, segundo parece, arreglao todo), Adam Smith advirtunos, díxonos máis ou menos, en *Teoría dos Sentimentos Morais*, o seguinte: “*Meu fillo, coida a túa boca, reprime os teus instintos, controla as túas paixóns pois Deus veo todo, está en todas partes, pódeo todo. Meu fillo, non te deixes tentar polo demo, que trata de te encantar, seducir, envenenar, de te levar á ortá. Meu fillo, non esquezas que El está en todas partes, que sempre estás exposto ao Ollo e ao Castigo de Deus. Meu fillo, o Señor é o Gardián das Esencias e da Existencia, o Grande Facedor, o Grande Valedor/ Vengador da Xustiza...*”.

Os fundamentalistas de alta

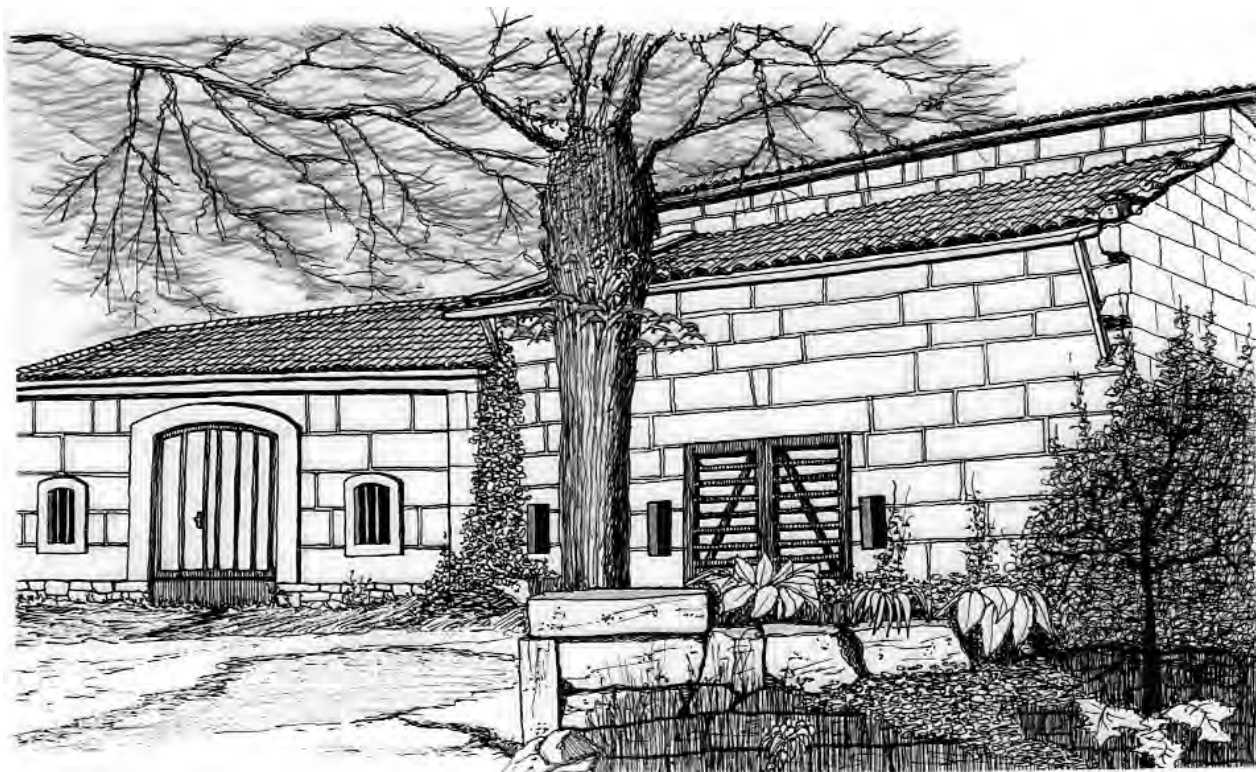
intensidade pero tamén os de media e baixa, tratan de convertírnos nuns suxeitos suxetados por Deus e o demo, a salvación e a perdición, polo Corpo e a Alma, a brancura, a pureza e a negrura, a cochambre, pola logoesfera, a grafoesfera e a vídeo esfera, polo sexo e os sesos, pola cacholiña e a pistoliña, o bandulloño, a lingüiña e demais aditamentos, protuverancias, raxas, buratos negros, brancos..., por todos os atributos materiais e inmateriais que son de Deus e débense a el totalmente. O inxeniero mecánico, o escritor Musil falou maxistralmente de *O home sen atributos*, de eros e tanatos, da mística irracional dos desexos, da rebelión e da enaxenación..., no seu romance inacabado...

Sartre, raxando na súa obra *Crítica da raxa dialéctica* dixo que o mundo, como o home, está cheo de raxas e gracias a elo, se cadra, poden facelo máis leveiro, raxa miña. Agustín García Calvo, na súa obra *Contra a raxa eterna do tempo*, espétanos: “*Frente ao Estado, a Fe e o Capital, frente ás Relixións Sacras, Científicas, Paganas, Culturalistas, Naturalistas, Espiritualistas, ostentoremente mundanas..., é preciso abrir todo tipo de requerebrexaduras para, de algunha maneira, gozar alegremente da raxa lúcida e vital, poética e sentimental, gozar na vida do povo de abaixo, pero sen decilo, sen institucionalizalo, pois con elo matariamos a alegría ao encarnar en nós o Estado, o Capital, o Poder, a Idea, a Raxa, o Plieque*

Dominante”. O grande tocador de tangos Roberto Goyeneche o Polaco, deu unha volta de rosca a aquela versión apache de Sartre de que “*a vida é unha paixón inútil*”, ao raxar como raxou aquello outro de que “*a vida é unha ferida absurda*”. E engadía: “*E é todo tan, tan fugaz que é unha curda nada máis meu corazón, cóntame as túas tristuras, díme os teus fracasos, non ves a pena...*”. Nietzsche, o bolerista apaixonado da nada, a alegría e os desexos, nun dúo clásico con Beny Moré *O Bárbaro do ritmo*, titulado *Vontade, poder, door e paixón*, matizou o cantado polo Polaco con esta descarga: “*A vida é fragmento, enigma, fugaz desexo e espantoso azar...*”.

Continuará...

Adegas do Pazo de Seara

FERNANDO RODRÍGUEZ NESPEREIRA.

- Realiza estudos universitarios na E.A.A.T.T. de Madrid onde se licencia no ano 1972 como Arquitecto Técnico en Execución de Obras.
- Profesor numerario de Debuxo por oposición en prácticas de Delineación.
- Membro da Comisión de Turismo da Cámara de Comercio de Ourense.
- Autor da Guía Turística Ourense.
- Asesor do Patronato de Turismo de Ourense.
- Desempeñou o cargo de Apa-

rellador Municipal nos concellos de Entrimo, Muiños e A Rúa.

- Realiza varios traballos por encargo da Consellería de Educación da Xunta e dicta conferencias.
- No apartado de restauracións e rehabilitacións, podemos destacar os seguintes traballos:
 - Estudo, valoración e recomendacións para a rehabilitación da casa rural galega nas comarcas de Arzúa e Melide.
 - Estudo da arquitectura, recursos turísticos e rehabilitación da casa

labrega e o seu acomodo para o turismo rural na Ribeira Sacra Ourense.

- Inventario de recursos turísticos da Ribeira Sacra Ourense e Lucense.
- Señalización turística da Ribeira Sacra.

No apartado de Exposicións compre subliñar:

- A nosa Arquitectura Rural.
- Ourense vello, o noso patrimonio.
- Arquitectura Popular na Ribeira Sacra Ourense.

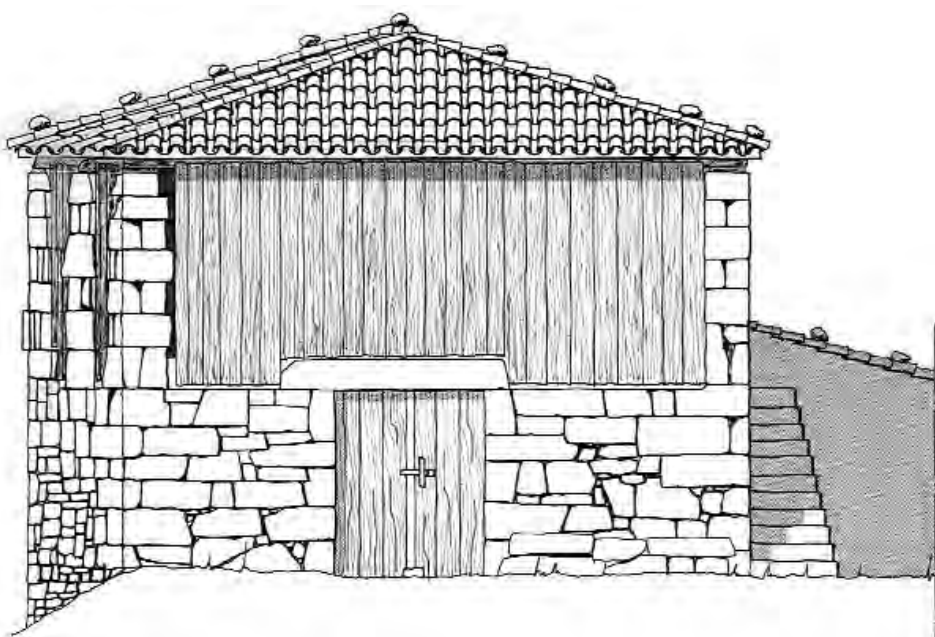
CONSTRUCCIÓN AUXILIARES

A vida rural do campesiño necesitaba de construcións auxiliares de tipo variado para resolver os problemas que se lle presentaban nas súas tarefas cotidianas agrícolas e gandeiras.

Analizaremos neste número as casas-

palleiras, os alpendres ou combarrizos, adegas e fornos comunais.

O coidado da gandeiría necesitaba construcións auxiliares específicas para gardar o gando pola noite e nos momentos de climatoloxía moi adversa, e tamén para a almacenaxe da herba seca usada para a alimentación do mesmo durante o inverno. Na meseta de Esgos e Luíntra atópanse construcións que combinan a corte e a palleira de grande beleza e plasticidade.

Casa-Palleiro. Cara principal

CASAS-PALLEIRAS

Son edificacións de planta cadrada, executadas en pedra granítica de mampostería concertada de dúas plantas que exteriormente parecen casas inacabadas.

A planta baixa contén unha soa estancia, con acceso por un portalón (amplo para permitir a entrada do carro nas labores de estrado e desestrado da corte), sen ningún tipo de xanelas, únicamente con pequenas buratas de ventilación.

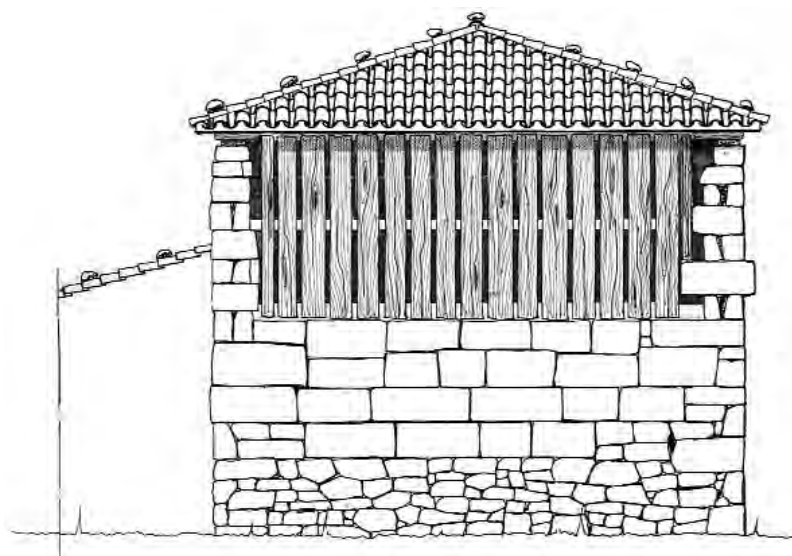
A planta superior, destinada á almacenaxe e secado da forraxe, ten unha curiosa construción. Só se elevan as súas esquinas e partes centrais dos muros perimetrais, dando a sensación de fachada inacabada, quedando grandes panos centrais da mesma ao descuberto, que posteriormente son pechados cun entaboadado de madeira, composto por pezas separadas entre si, co fin de conseguir a ventilación que permita a boa conservación da palla. A cara norte constitúe unha excepción ao estar as táboas totalmente xuntas, para así resgardar a palla almacenada das inclemencias do tempo.

O acceso a esta planta efectúase polo exterior, por unha escaleira de pedra rudimentaria e pouco elaborada, carecendo a maioría das veces de barandilla.

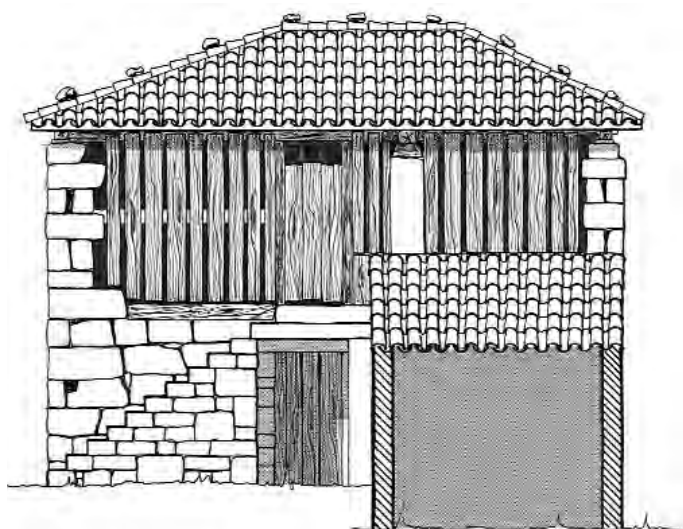
Estas edificacións non están moi separadas da vivenda, Aínda que as veces están estratéxicamente situadas entre esta e as terras de labor.

Outras veces estas palleiras están ubicadas en construcións de planta baixa, aínda que sempre elevadas do chan para preservar a palla da humidade. Este tipo de palleira localízase nas terras de Parada do Sil e A Teixeira.

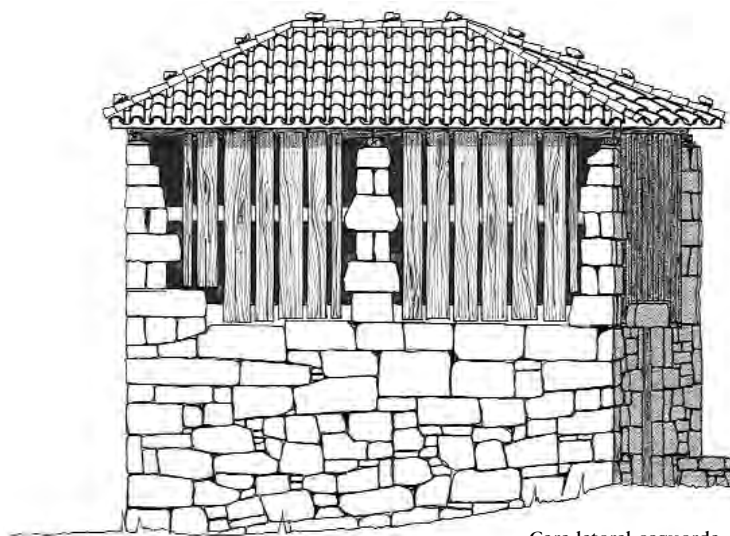
ALPENDRES OU COMBARRIZOS

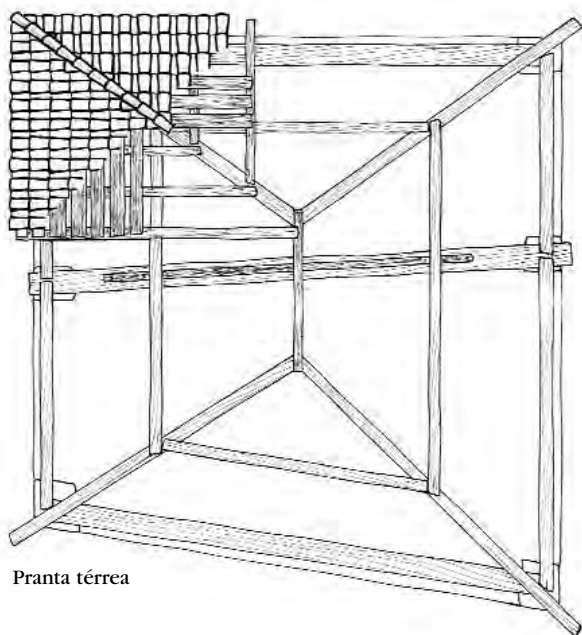
Cara posterior

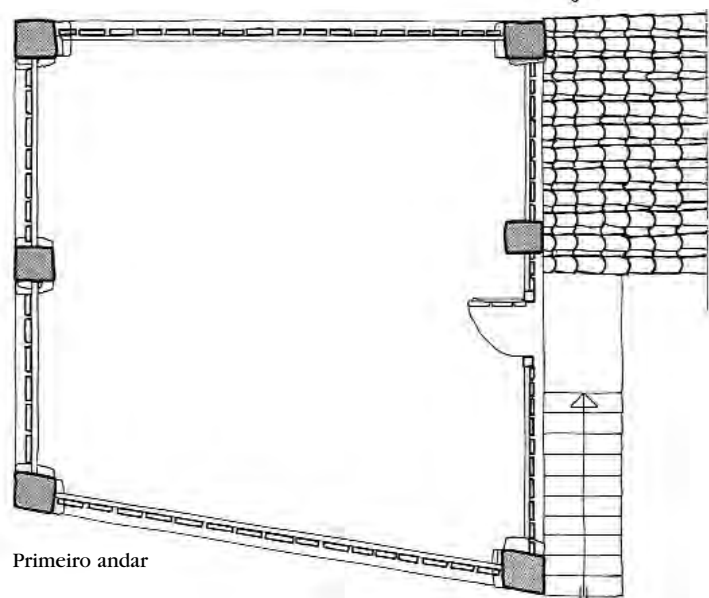
Cara lateral dereita

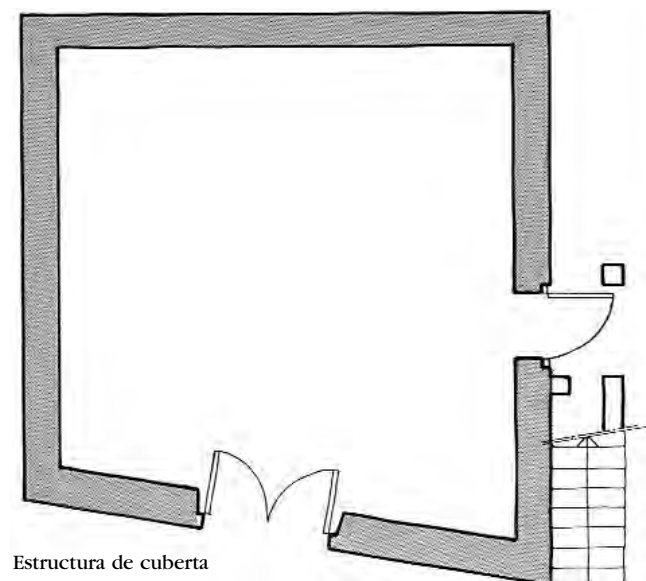
Cara lateral esquerda

Pranta térrea

Primeiro andar

Estructura de cuberta

Ao redor da vivenda, dando case sempre a un patio, e outras veces adosados á mesma casa, sitúanse os alpendres ou combarrizos, empregados para gardar todo tipo de ferramentas de labranza, fundamentalmente o carro, a leña para o consumo diario, a escaleira de man e todo aquilo que non ten un lugar preciso para ser gardado.

A súa construción é moi rudimentaria, elevada sobre columnas ou esteos de materiais e formas moi diversas pola súa parte dianteira, o que lle permite ter até dúas ou tres fachadas abertas, estando a cuarta fachada adosada ao muro da mesma casa ou ao peche do patio. A cuberta, necesaria para protexer o alí gardado da chuva, execútase con estrutura de madeira, a base de tesouras, trabes, pontóns e enlatado, sobre o que se dispón a tella curva. As súas formas son moi variadas, dependendo da ubicación e adaptándose ás irregularidades e formas do terreo dispoñíbel ao redor da casa. Moitas veces unha prolongación da casa, como unha peza máis.

ADEGAS

Nas ribeiras do Sil e do Miño cultívanse viñedos, donde se obtén un viño, moi apreciado pola súa excelente calidade.

As adegas que describiremos a continuación, e como consecuencia do dito anteriormente, están situadas nas zonas da Ribeira Sacra próximas a estas dúas ribeiras.

É a adega unha construción adicada á elaboración e almacenaxe do viño, que se ubica moitas veces nos baixos das vivendas e outras en construcións independentes destinadas exclusivamente a

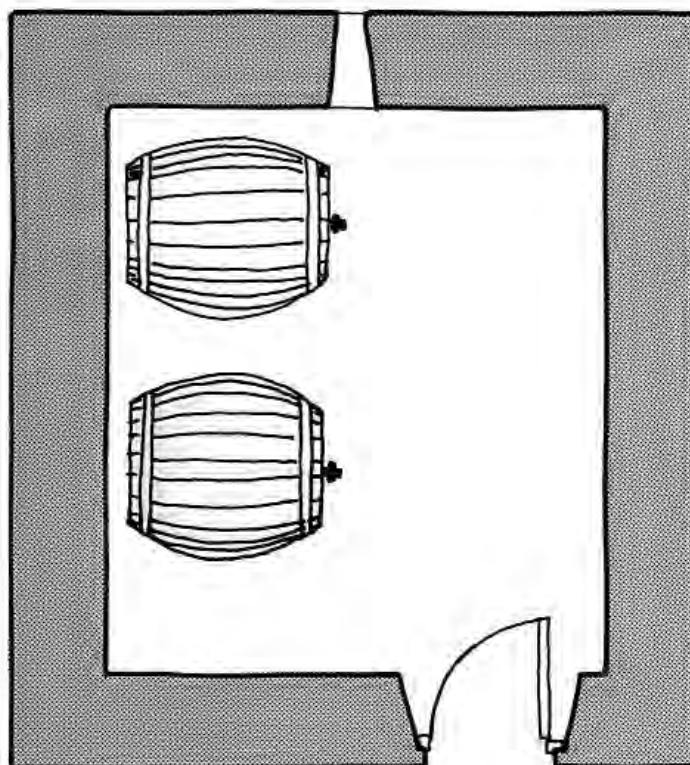
Porta típica de adega

Pranta térrea de adega

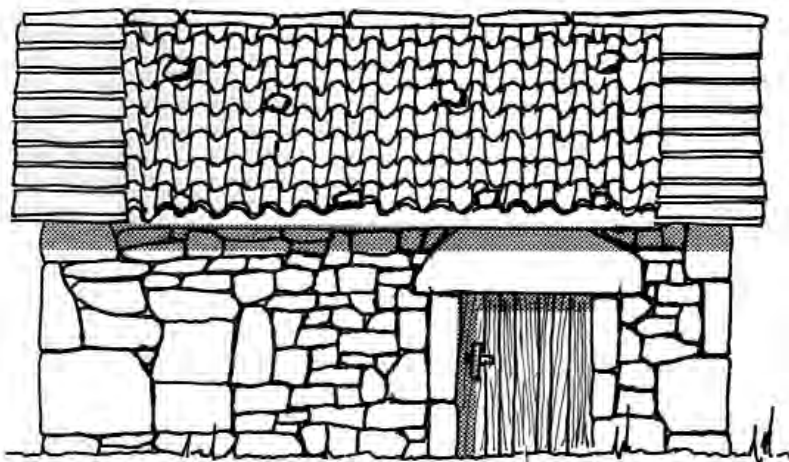
este fin. Nela gárdanse as cubas, pipotes e todo o material propio das labores vinícolas.

Cando a disposición da casa o permite, a porta de acceso á adega sitúase na cara norte, por ser esta fachada sombría, evitando así a entrada de calor no seu interior, o que botaría a perder a colleita. A esa mesma fachada dan xeralmente dúas buratas, unha a cada lado da porta, que completan a ventilación da adega e que no verán son tapadas con ramas de fentos.

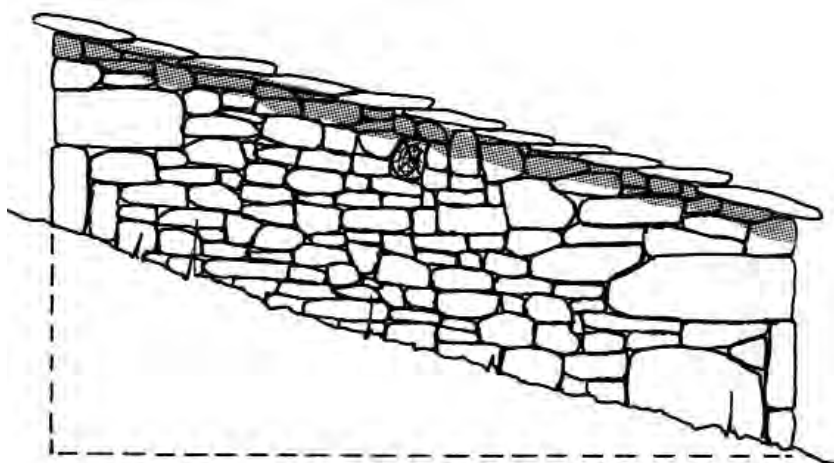
A porta da adega é un elemento da arquitectura popular moi interesante

**Debuxo de adega semi-enterrada
na ladeira da ribeira.**

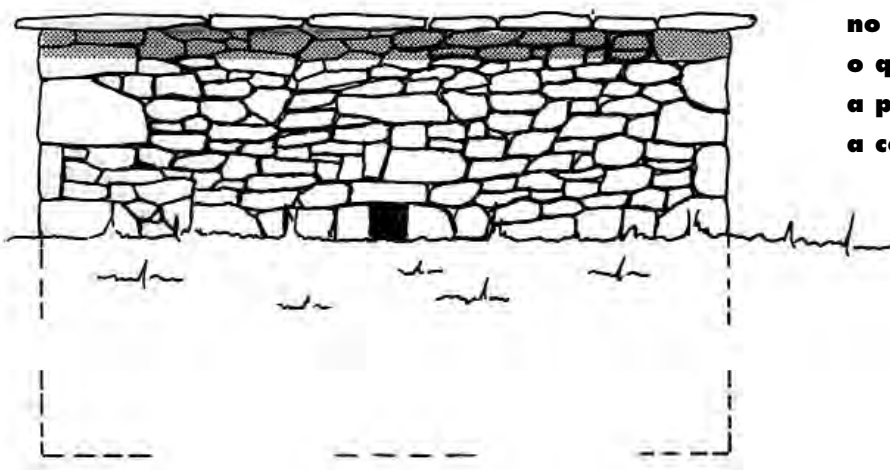

Fachada

Cara lateral

Cara posterior

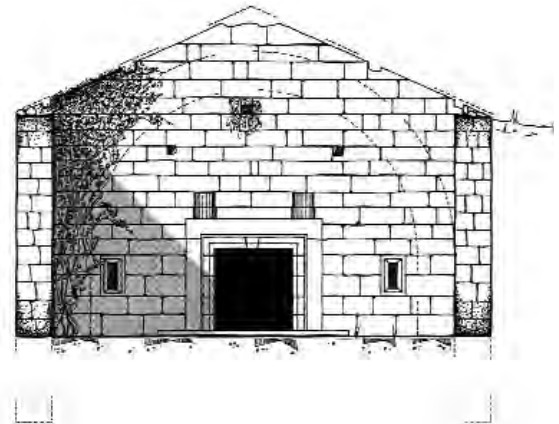
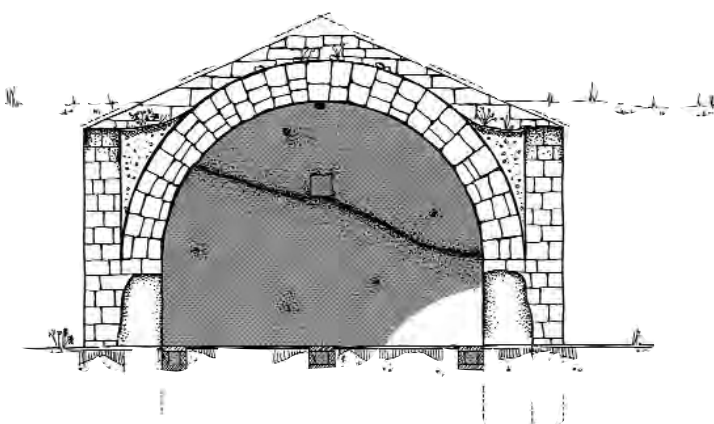
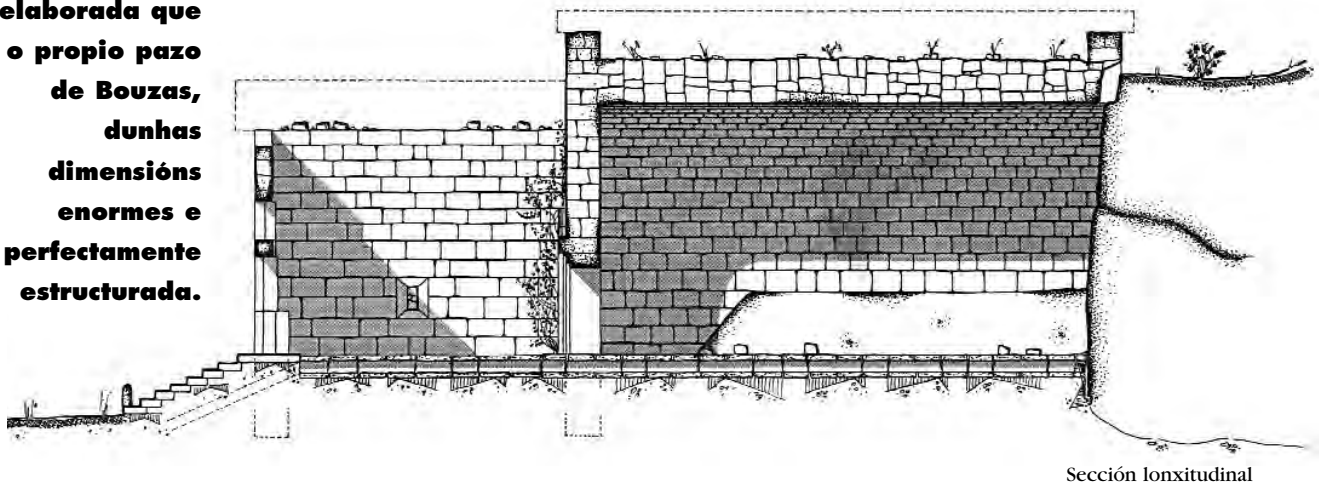
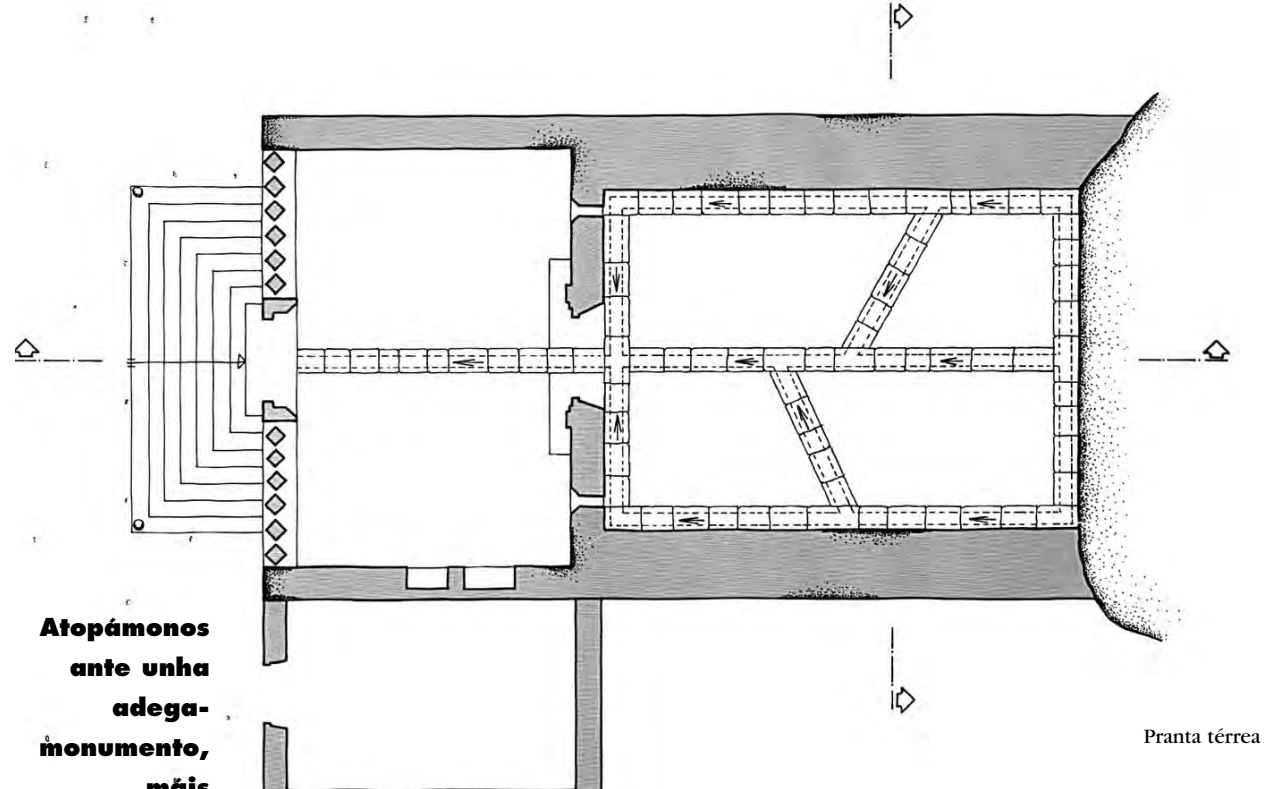

para o seu estudo. De medidas amplas, que permiten o paso de enseres como cubas, moxegas, cestos, etc., está composta de dúas grosas follas practicábeis. Estas follas están divididas. A parte superior posúe unha celosía formada por grosos largueiros e travesas de madeira, deixando ocos cadrados entre elas que permiten unha boa ventilación da adega nas horas frescas do día. O resto do tempo a celosía de ventilación permanece pechada por medio de contras interiores.

Na localidade de Bouzas de Fondo, parroquia de Melias e pertencente ao

Cando a disposición da casa o permite, a porta de acceso á adega sitúase na cara norte, por ser esta fachada sombría, evitando así a entrada de calor no seu interior, o que botaría a perder a colleita.

Debuxo de adega de Bouzas de Fondo (Melias)

pazo do mesmo nome, atopamos unha espléndida adega. Aínda que o sistema empregado para a súa construción é moi elaborado e se asemella máis ás construcións relixiosas e cultas que ás populares, describímola aquí pola súa importancia.

Trátase dunha construción do ano 1883 semi-excavada na roca, a media ladeira, formando unha grande bóveda de medio canón, trabada con dovelas de pedra primorosamente labradas, máis propias dunha igrexa que dunha adega.

No seu interior aínda hoxe existen os canteiros nos que se apoiaban as grandes cubas, aproximadamente unha ducia, así como un sistema de canles subterráneos rexistrábeis executados en pedra labrada que partían en espiña de peixe hacia a canle central, que saía ao exterior, canalizando a auga de lavar as cubas.

Este corpo de adega fécchase na súa fachada principal cun groso muro de sillería (aprox. 60 cm.) no que se abre un oco, para a porta de entrada, con recercado labrado e moldurado polas tres caras.

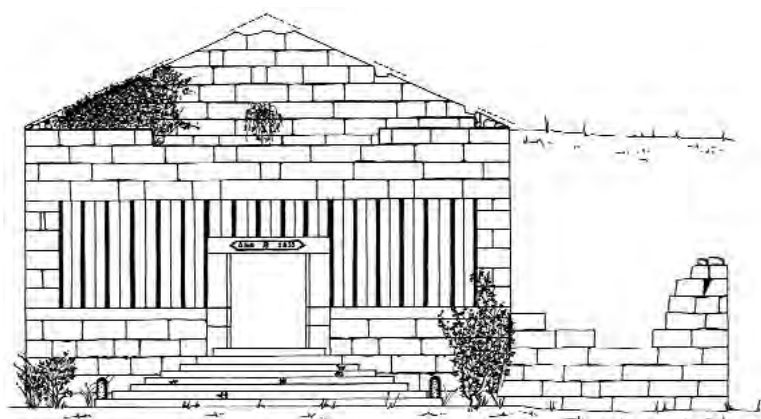
Chama poderosamente a atención a construción da ante-adega, así como a maxestuosa escalinata de acceso á mesma, en pedra labrada.

O corpo ubicado diante da adega, que hoxe xa perdeu a súa cuberta, posúe unha orixinal celosía na fachada, formada por pequenas columnas de sección cadrada, moi próximas entre si, dispostas con unha arista ao fronte, constituíndo deste xeito un eficaz sistema de ventilación, e ao mesmo tempo de protección dos raios solares, xa que curiosamente, e debido á ubicación do pazo, a media ladeira, a adega está orientada a poñente. De non ser por este sistema de celosía, o sol do poñente golpeando sobre a porta de entrada arruinaría o viño almacenado.

Atopámonos ante unha adega-monumento, máis elaborada que o propio pazo de Bouzas, dunhas dimensións enormes e perfectamente estruturada de afora para adentro, con escalinata de acceso, ante-adega ventilada e adega fortemente protexida e fresca ao estar semi-enterrada e abovedada con dovelas de pedra cubertas superiormente.

Non cabe dúbida de que o pazo dispuña de grandes terras cultivadas de vide e de que o viño tiña unha importancia capital na vida da xente daquela época.

Chama poderosamente a atención a construción da ante-adega, así como a maxestuosa escalinata de acceso á mesma, en pedra labrada.

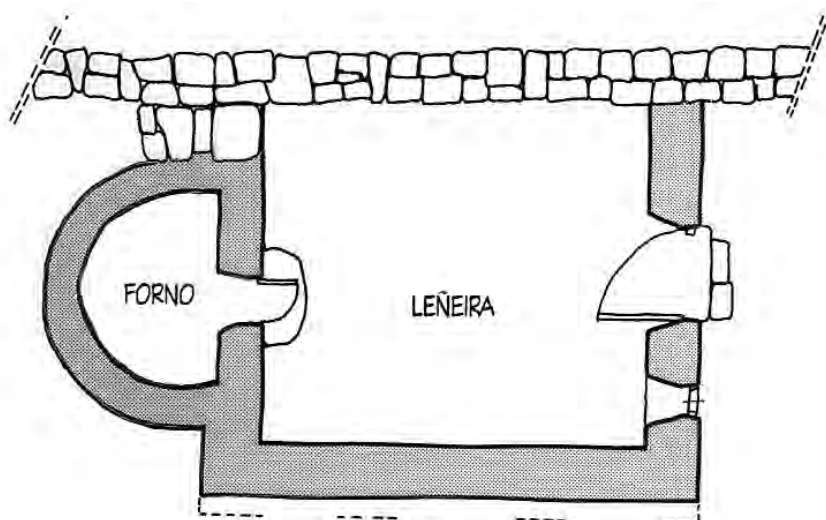
FORNOS

Só as casas importantes dispuñan de forno no seu interior, unhas veces na planta baixa, co seu arco abovedado de pano recto sobresaíndo ao exterior dos muros de peche, e outras ubicado nas construcións auxiliares adosadas á vivenda.

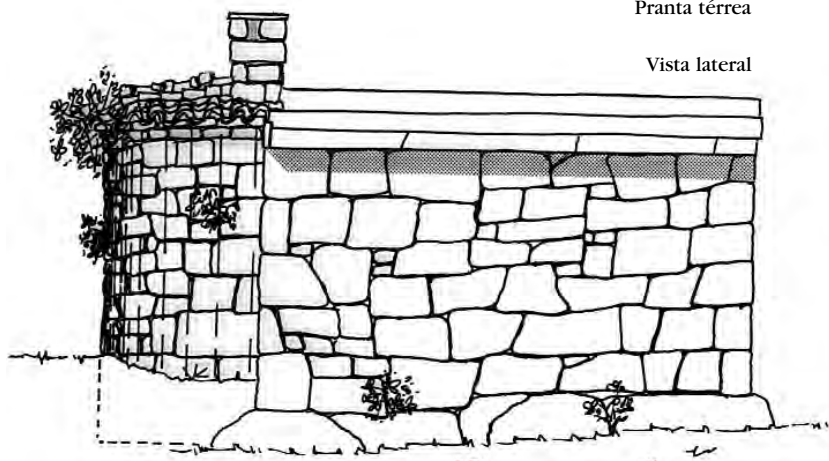
Forno de casa importante

Debuxo de forno comunal

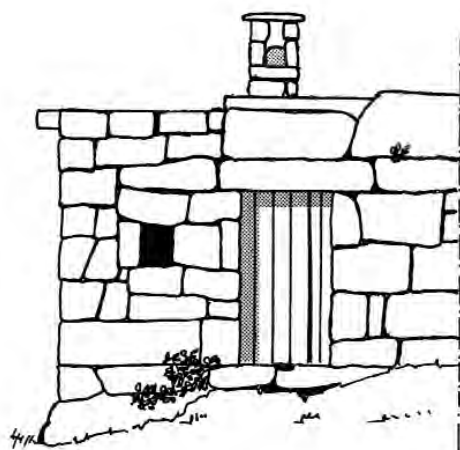
Pranta térrea

Vista lateral

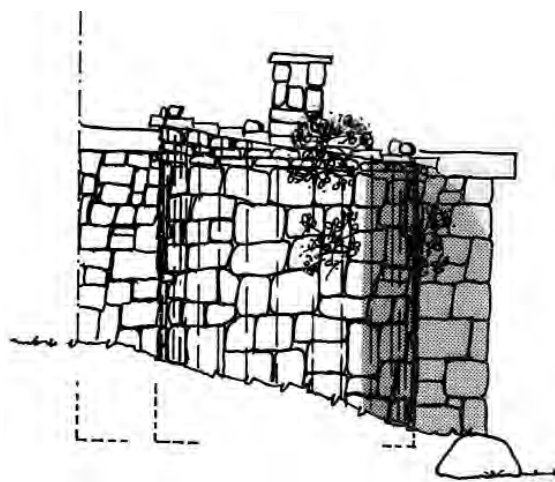

As casas menos pudientes carecían de forno propio e cocían o pan en fornos comunais, ubicados nas prazas dos povos e rexíndose por un sistema de turnos rotatorios.

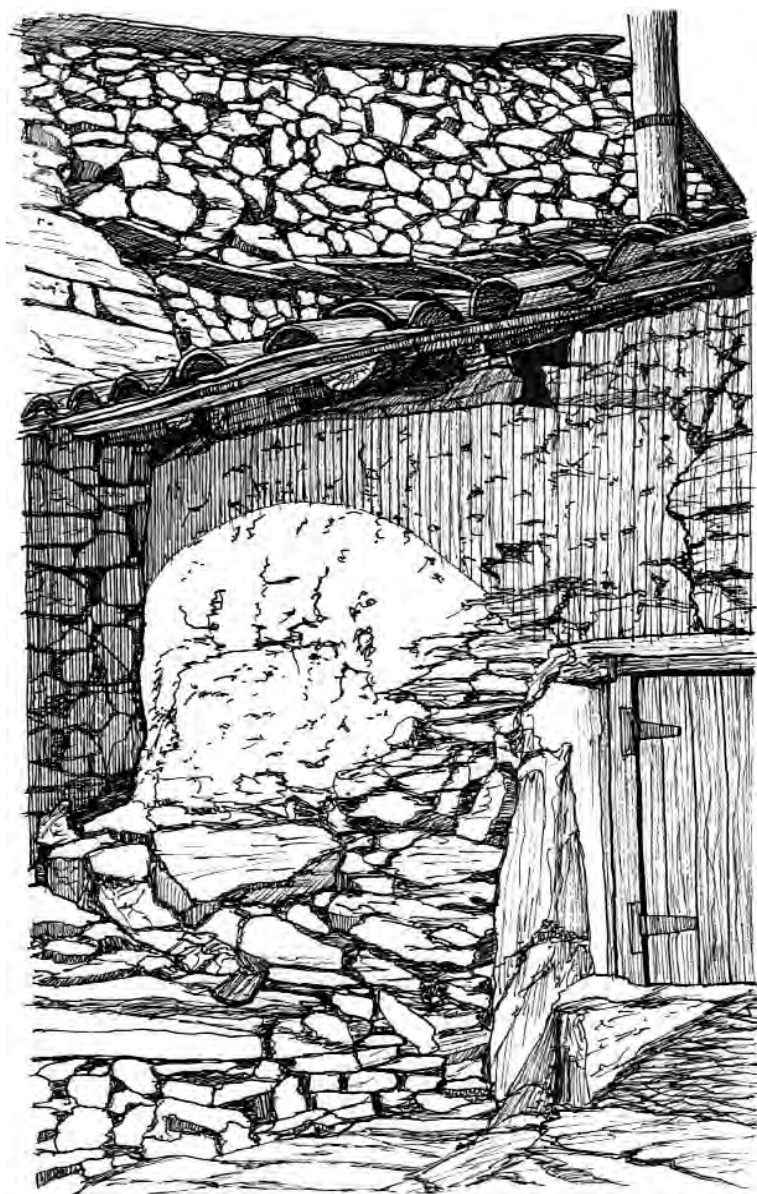
Estes fornos comunais constitúen edificacións ailladas, estando o propio forno ao fondo dun recinto ou ante-forno, onde se apilaba a leña. Exteriormente era como unha construción rural calquera, con muros de pedra e cuberta de tella.

Cara principal

Cara posterior

Só as casas importantes dispuñan de forno no seu interior, unhas veces na planta baixa, co seu arco abovedado de pano recto sobresaíndo ao exterior dos muros de peche, e outras ubicado nas construcións auxiliares adosadas á vivenda.

O forno propiamente dito, semi-cilíndrico polo exterior e abovedado polo interior tiña máis capacidade que os particulares, para dez ou doce petadas, xa que ás veces, cada familia tardaba máis dunha semana en volver a dispoñer do forno para cocer novamenete.

Destes fornos consérvanse moi poucos exemplos no territorio da Ribeira Sacra.

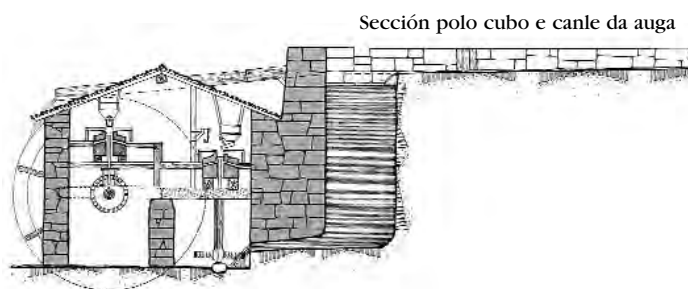
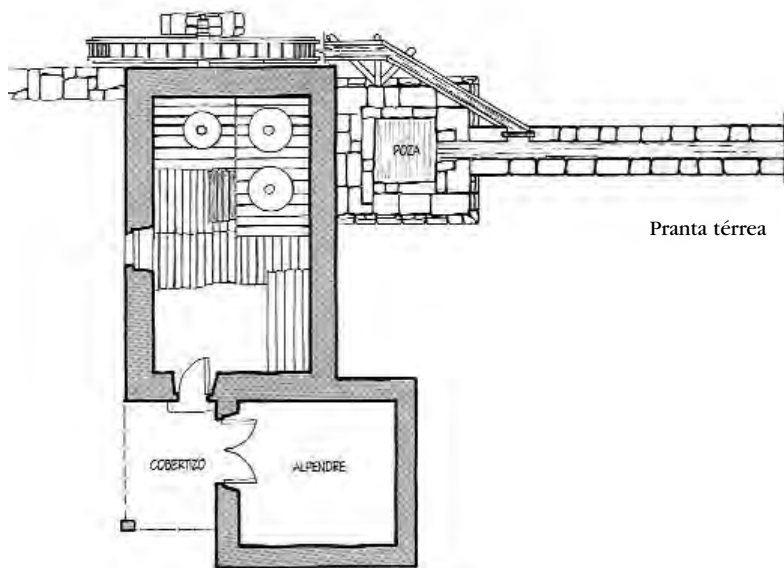
O MUÍÑO DE VILAR DE CERREDA

Son moitos os muíños situados a ribeiras dos ríos Loña e Mao, en multitude e regatos que regan de forma abundante estas terras ribeireñas.

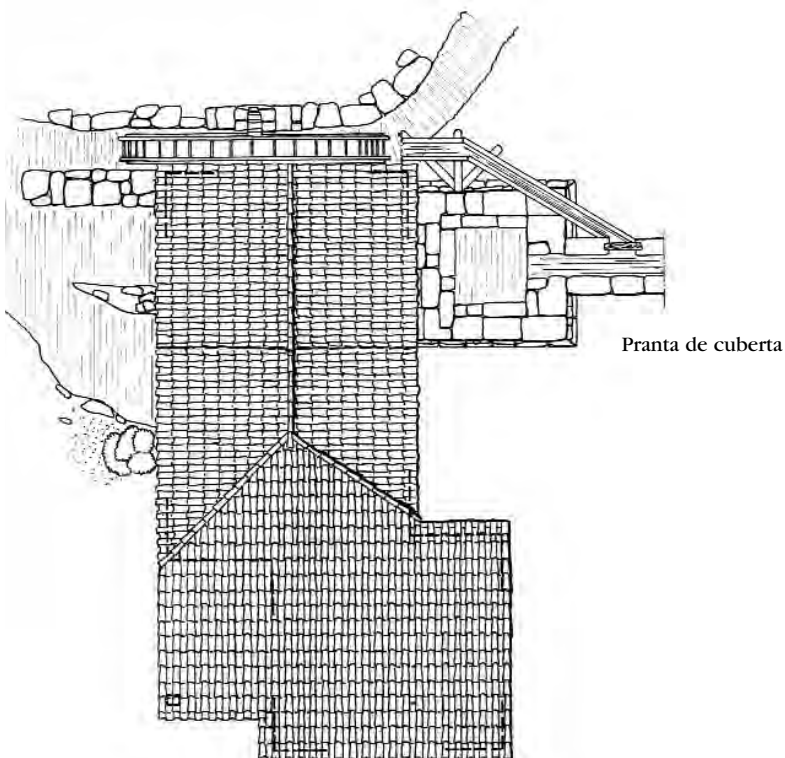
No regato do Porto, Vilar de Cerreda, atopamos un exemplar importante deste tipo de construcións, hoxe moi deteriorado pola falta de uso e o continuo abandono ao que está abocado.

Hai anos, cando procedemos ao estudo, aínda se mantiñan en pé as súas principais estruturas que pasamos a describir.

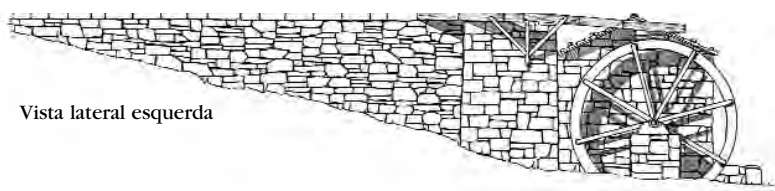
O muíño executado en mampostería concertada de boa calidade, componse de un corpo central no que se sitúan o cubo para almacen de auga e o obradoiro de traballo do muiñeiro que conta con tres moas independentes.

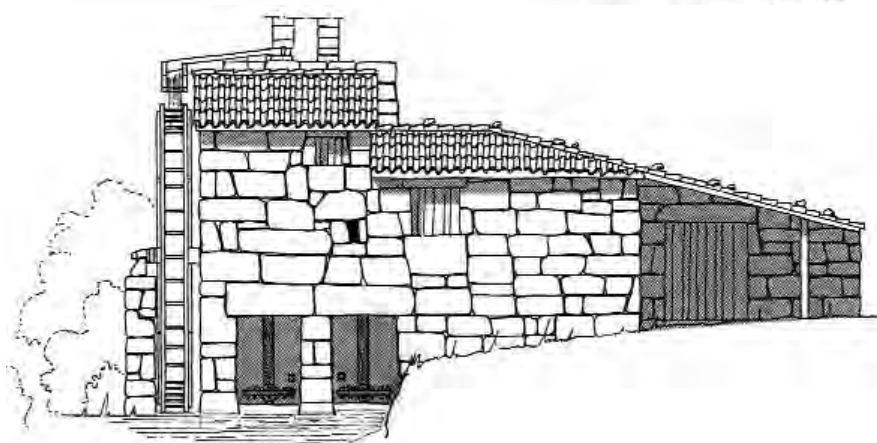
A orixinalidade deste muíño reside na combinación nunha mesma construción de dous sistemas de accionamento das moas de moer, na existencia de tres moas e no harmonioso do conxunto, que fai que unha construción eminentemente rural se integre completamente na ribeira, formando parte dela como se fose un elemento natural máis da paisaxe.

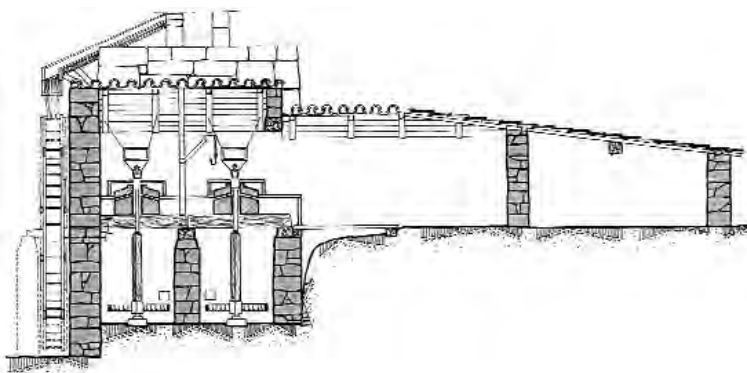
Vista lateral esquerda

Fachada principal

Sección transversal

Dúas delas movidas polos rodicios situados na parte inferior deste obradoiro, rodicios que son impulsados pola auga a presión que orixina o ato ou cubo. A terceira móvese polo efecto de rotación dunha grande noria lateral de canguilóns que o golpeo da auga fai xirar de forma rítmica e continua.

Adosado ao corpo central temos unha dependencia para almacén, así como un cobertizo ou zona cuberta á entrada do muíño, onde se ataban as mulas e cabaleirías que transportaban os sacos de millo ou trigo.

Perpendicularmente ao muíño, pola parte traseira, e similar na súa construción a un acueducto, acomete unha canle, que tomando auga regato arriba, lévaa até o cubo, ou deríva por medio dun canal, con inxeniosa estrutura de madeira, á propia noria até facela xirar, trasladando o seu movemento ás moas interiores.

A orixinalidade deste muíño reside na combinación nunha mesma construción de dous sistemas de accionamento das moas de moer, na existencia de tres moas e no harmonioso do conxunto, que fai que unha construción eminentemente rural se integre completamente na ribeira, formando parte dela como se fose un elemento natural máis da paisaxe.

Sombras no labirinto

Francisco X. Fernández Naval

medusa
gotelo branco

MARCOS VALCÁRCEL LÓPEZ

Naceu en Ourense, en 1958.

Doutor en Xeografía e Historia, especialidade Historia Contemporánea. Actualmente é profesor de Lingua e Literatura de Ensino Medio.

Entre os seus traballos de investigación, adicou maior atención á Historia Política no periodo 1900-1936 e ó estudio do galeguismo, ademais de abordar temas relacionados cos medios de comunicación galegos e coa obra dos escritores ourensáns, vistos desde a dobre perspectiva da historia e a literatura.

Cómpre destacar os seus libros “A prensa en Ourense e a súa provincia. Catalogación e estudio”, Ourense, 1987; a edición e estudio introductorio do volume “Dos años de agitación política (Basilio Álvarez no Parlamento)”, Sada, 1992; “Ramón Otero Pedrayo. Vida, obra e pensamento”, en colaboración con Xosé

R. Quintana. Vigo, 1988; “A cidade da Xeración Nós”, Ourense, 1996; “Pé das Burgas. Estudios de historia, literatura e xornalismo”, Ourense, 1998.

Colabora con regularidade en múltiples medios de comunicación galegos, entre eles “La Voz de Galicia”,

“O Correo Galego”, “Faro de Vigo”, e en revistas como “Grial”, “A Trabe de Ouro”, “Luzes de Galiza” e “A Nosa Terra”.

Actualmente é vicepresidente do Clube Cultural Alexandre Bóveda de Ourense, do que foi fundador en 1989.

l i t e r a t u r a

"SOMBRAS NO LABIRINTO"

de Francisco X. Fernández Naval

Marcos Valcárcel

Quero en primeiro lugar advertir que o que segue é só unha posible lectura da novela de Fernández Naval. Son dos que creo que cada novela son moitas novelas e que a responsabilidade final do escritor chega só ata o momento da publicación do seu libro; a partir dese punto o libro pertence ós lectores e eles son tamén os únicos responsables das súas lecturas, que poden ser ou non afinadas ou mesmo contrariar os desexos iniciais do autor.

No meu caso, de "Sombras no labirinto" interésanme os mesmos elementos que destaquei noutra ocasión a propósito de "O bosque das antas", a súa primeira novela. Creo que Francisco X. Fernández Naval é un autor dun estilo propio, cunha marca de escrita moi personalizada e, polo menos ata agora, non traicionou unha determinada forma de ver o mundo a través das súas novelas.

De "Sombras no labirinto" interésanme, en primeiro

Cando pasen días, mesmo anos quizais, estou seguro que o que mellor lembrarei desta novela é o primeiro tremor que me produciu a recreación das paisaxes do Canón do Sil. Paisaxes literarias, pois non hai en literatura paisaxe realista, e creo que desde agora verei estes lugares a través da mirada de Fernández Naval nesta novela.

lugar, o tratamento da paisaxe. As fermosas e impresionantes paisaxes da Ribeira Sacra e do Canón do Sil. Cando pasen días, mesmo anos quizais, estou seguro que o que mellor lembrarei desta novela é o primeiro tremor que me produciu a recreación das paisaxes do Canón do Sil. Paisaxes literarias, pois non hai en literatura paisaxe realista, e creo que desde agora verei estes lugares a través da mirada de Fernández Naval nesta novela. Decía Ánxel Fole nun coñecido artigo que non hai literatura galega sen paisaxe: el citaba a Rosalía, Pondal, Noriega, Manuel Antonio –poderíanse engadir moitos outros nomes- e afirmaba que se lle sacasen as

nosas letras á paisaxe, a nosa literatura desaparecería. Falaba tamén Fole de misterio, e citaba a Valle Inclán e mesmo a Teixeira de Pascoaes. *“Todo fondo sentimento da natureza é un sentimento saudoso”* dicía Fole: a soedade, a soedade das soedades, a presenza embebecedora e milagreira da soedade como fontenla da saudade.

Creo que as sombras de Francisco X. Fernández Naval, ese labirinto de sombras, omnipresentes na natureza, na noite, na vella cachoupa campesiña, ten moito que ver coa cita de Fole. Nesta novela a paisaxe é a auténtica protagonista, un personaxe máis que conduce e vixía as actuacións de tódolos actantes, creo que, anque formalmente non se presente así, son realmente as paisaxes do Canón do Sil o auténtico narrador omnisciente da novela. Unha paisaxe chea de matices, de ulidos, de frío e de humidade, de sentementos en suma. A paisaxe galega é, sen dúbida, un xogo pluriforme e diverso de sensacións, a variar a cada segundo, a cada minuto, a cada estación, como o viu no seu momento Silvio Santiago en “Vilardevós”.

Pero falamos de natureza e de misterio. Tamén de misterio. O sentemento da paisaxe é un fenómeno moderno: nace coa pintura renacentista e barroca. Rosalía fixo da paisaxe un estado da alma na nidia concepción romántica teorizada por Rousseau e outros autores. A paisaxe fronte ó mundo, un mundo ingrato, urbanizado, modernizado: velaí o drama de tantas obras da literatura romántica que fixeron da natureza o seu centro. O home achégase á paisaxe con medo e con terror, achégase ó mar a contemplar o rostro melancólico da alma humana, qui-

zaís o cantar das sereas que chamaba a calma infinita daquela muller soia e abandonada dos versos de Rosalía. Velaí a atracción do abismo, en verbas de Rafael Argullol. Na novela de Fernández Naval hai tamén un mar interior que se reflicte nas augas do río e o río xa era protagonista na súa anterior novela "O bosque das antas"; neste caso o ser humano é o intruso que penetra na natureza infranqueable e misteriosa do Canón do Sil. É un intruso, un elemento perturbador, que logo saberemos que

non pode recoñecer as paisaxes do pasado. Porque o pasado é tamén unha sombra e un espacio fantasmagórico e como no río das tradicións orientais ninguén pode bañarse dúas veces nas mesmas augas.

Nesta paisaxe, nesta natureza agreste e ó tempo esplendorosa, sitúa Fernández Naval o segundo fío conductor da novela: a memoria. A recuperación da memoria, a búsqueda dunha identidade nunha sociedade case espectral, a memoria dun pobo

Son realmente as paisaxes do Canón do Sil o auténtico narrador omnisciente da novela. Unha paisaxe chea de matices, de ulidos, de frío e de humidade, de sentementos en suma.

© J.L. Vázquez

e dunhas formas de vida condenadas a desaparecer no camiño da modernización. A memoria conduce ós personaxes principais –Carlos, a súa dona Marta, Pascual Domínguez capitán de policía ou Pascualón– todos eles parecen bonecos conducidos polas circunstancias, pero todos eles conflúen no exercicio da memoria, no desexo desesperado pola recuperación do pasado, na evocación dos días felices (Marta) ou das paisaxes da infancia. Hai tamén outros personaxes, aparentemente secundarios, pero fundamentais non só na trama narrativa, senón no espírito de fondo da novela. Por exemplo, pesonaxes tan ben deseñados, ás veces só cuns pequenos riscos, como O Chopete, o cazador de serpes retirado do mundo, ou Marcelina, a tola que interrompe os seus discursos con cantos de misa en latín. Eles son os auténticos depositarios dunha memoria colectiva que vén do fondo dos tempos, unha memoria colectiva que se identifica ás veces coa loucura e o desarraigo, coa imaxe dun mundo sentenciado a autonegarse e morrer polo imperativo do paso do tempo. Pascualón, o policía, compréndeo cando o xogo do destino lle obriga a volver ás paisaxes natais tras

arriscadas e escuras tarefas nun país sudamericano: *“Agora, alí de pé, agardando que sucedera o que todos sabían que había de suceder, tivo a sensación de que o mundo é un recuncho pequeno, de que en realidade só existe a paisaxe na que un abriu os ollos, e toro o resto, incluídos os zopilotes, a comuna nororiental, a cor avermellada das construcións sen rematar que contrastan co ceo, aínda o propio corpo de Luz Elena, non son máis ca sucesións de feitos e de imaxes que ó longo da vida reafirman por contraste o espacio inicial, ese centro que cada un conserva transformado en memoria”*. Finalmente, a paisaxe convértese en memoria, a memoria aboia en forma de paisaxe e péchase o círculo dunha búsqueda anguriosa que move a tódolos

Finalmente, a paisaxe convértese en memoria, a memoria aboia en forma de paisaxe e péchase o círculo dunha búsqueda anguriosa que move a tódolos pesonaxes, conducidos por un destino fatal.

los pesonaxes, conducidos por un destino fatal, vítimas dun guión escrito con presentementos e premonicións, esas premonicións que explican na nosa cultura popular a transición entre o noso mundo e o trasmundo.

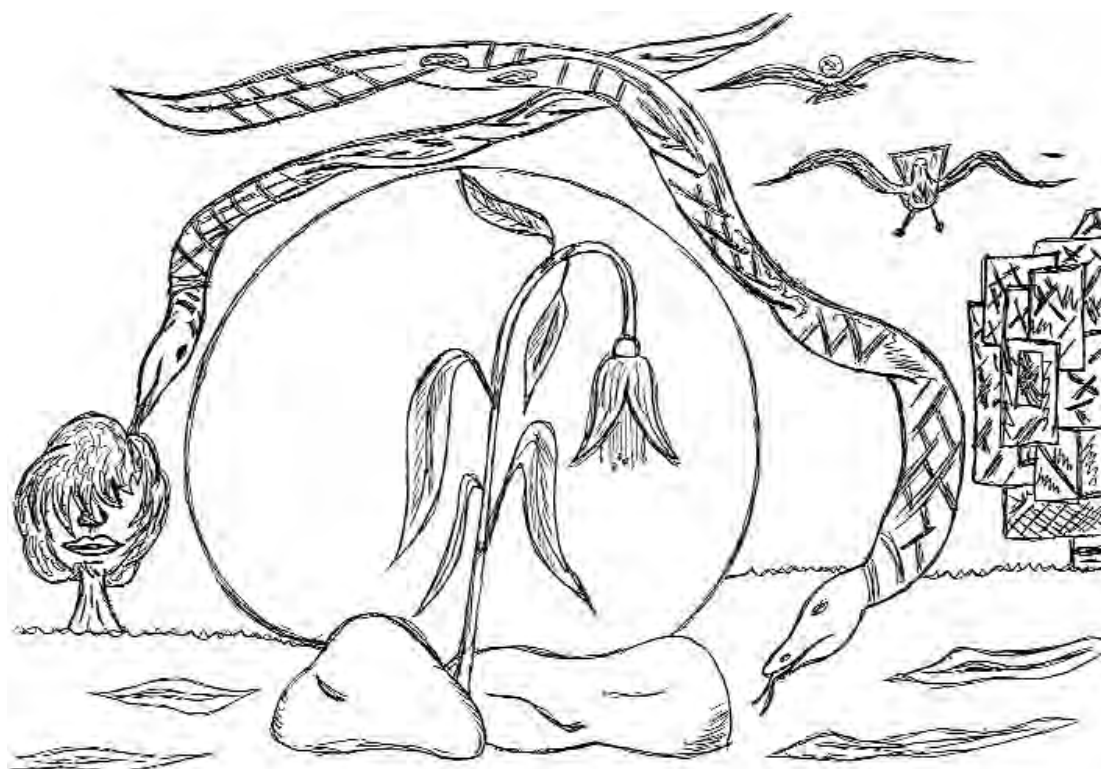
A literatura non dá respostas, cando moito só pode ser capaz de plantear interrogantes. Onte mesmo, nesta cidade, Gustavo Martín Garzo falou do poder dos mitos e da cultura popular na literatura. Dicía Martín Garzo que as grandes novelas son tristes, precisamente porque deben facernos tremar, comprometernos no cerne máis fondo do noso espírito, sen ofrecernos nada a cambio, ningunha resposta, ningunha esperanza. A escrita de Fernández Naval é unha escrita lírica, poemática, quizais nada á moda do que dictan certas tendencias culturais. Poderíamos falar de melancolía, como en Otero Pedrayo, como en “O bosque das antas”, como en “Morrer en Castrelo de Miño” de Fernández Ferreiro, como en “La lluvia amarilla” de Julio Llamazanes, porque todas elas son obras que conectan co mundo espiritual da novela que comentamos.

“Aquí non nace ningún, só nacen toxos... E pensou que había como unha maldición sobre aquela terra, condenada a esquecer-la súa propia historia, os alcumes dos mortos, os nomes dos curutos e das pedras” afirma o personaxe central de “Sombras no labirinto” (p. 122). Si, hai tristura e melancolía nas páxinas desta novela, tristura saudosa se se quere. A tristura nace cando un se sente ferido por unha palabra, un episodio ou un feitizo que proveñen do

mundo exterior e dicía Carlos Gruméndez que os seres máis sensibles e receptivos son máis propensos á tristura que os que saben resistirse ás impresións porque teñen unha alma con durísima pel. A tristura é a outra cara da vida, porque, en palabras de Konstantin G. Paustovskij, *“dun home que vive en permanente estado de gozosa alegría e ignora a tristura, pódese dudar da súa profundidade e intelixencia”*.

A escrita de Fernández Naval é un berro por recuperar esa memoria, desde unha posición fortemente comprometida coa súa vocación como escritor de autorreflexión e introspección. O lector que inicie a lectura desta novela debe saber que vai entrar tamén nun labirinto de sentementos e emocións, debe saber que non está ante un libro de lectura lixeira e intranscendente porque será convidado a dialogar coas sombras e obsesións que abanean ó seu autor. En calquera caso encontrará tamén nas súas páxinas un anaco de vida, quente e palpitante, e de seguro non se arrepentirá de haber emprendido esa viaxe.

•*Texto lido na presentación desta novela, no Liceo Recreo Ourensán, o 30 de xaneiro de 1998, en presenza do autor nun acto organizado polo Clube Cultural Alexandre Bóveda.*

"O inicio da renovación". (Debuxo do Autor)

ANTONIO G. RODICIO

Naceu en Santiago de Cerredá, Ourense, en 1960.

Catedrático de Álgebra na Facultade de Matemáticas da Universidade de Santiago. É autor de múltiples artigos de investigación en matemáticas, publicados en revistas de máximo prestixio internacional.

Asimesmo, é autor do traballo "Vía Romana de Astorga a Ourense por el castro de Litoria", publicado no Boletín Auriense (1995).

Lendas

Antonio G. Rodicio

entro do imaxinario popular galego, os mouros ocupan unha posición destacada. Estes seres míticos aparecen relacionados cos lugares caracterizados por presentar signos de actividade cultural no pasado, sexa esta actividade real ou imaxinaria. Así se di que viven nos castros, mámoas, ruínas de construcións antigas en xeral e tamén en covas, canteiras, proximidades de penedos con formas estranas, etc.¹. Estas e outras construcións antigas sonlles frecuentemente atribuídas, dándose a circunstancia de que tal atribución soe ser signo da grande antigüidade da dita construción, como

ocorre por exemplo coas pontes e calzadas romanas².

Os relatos relativos aos mouros abundan por toda Galiza³, e entre eles destacan as lendas que vinculan a serpe coa moura, e particularmente as que trata de mouras encantadas en forma de serpe. A pesar desta abundancia, moi pouco se ten avanzado, ao menos até onde nós coñecemos, no estudo destas lendas desde o punto de vista psicológico. Mar Llinares⁴ ten feito algúns intentos de interpretación neste sentido, e Buenaventura Aparicio⁵ recolle os seus argumentos, levándoos apenas un pouco máis

alá. Ambos autores, baixo o que parece unha influencia indirecta das ideas de Freud relativas á sexualidade, conclúen que a transformación da moura en serpe simboliza a aparición da sexualidade feminina activa, salvaxe, que o home debe dominar, e que unha vez efectuado o desencantamento, por medio dunha realización de tipo sexual, a moura convértese nunha muller sometida, e apta para o matrimonio. A idea é polo tanto que o home teme a sexualidade feminina, teme o seu poder de seducción, e tende a facer todo o posíbel por controlala, sometela, reprimila.

1. Mar Llinares García, "Mouros, ánimas, demonios", Akal, Madrid, 1990, páx. 77.

2. Ver: Elisa Ferreira Priegue, "Los caminos medievales de Galicia", Anexo 9 do Bol. Auriense, Ourense, 1988, páx. 30, e Xosé Manuel Caamaño Gesto, "As vías romanas", Museo do Pobo Galego, Santiago, 1984, páx. 41.

3. Ver, por exemplo, o artigo de José Manuel Hidalgo Cuñarro, "El tema de la serpiente en el NO. Peninsular", El Museo de Pontevedra, tomo XXXV, 1981, ou o libro xa citado de Mar Llinares.

4. Op. cit. e tamén "Os mouros no imaxinario popular galego", Servicio de Publicacións da Universidade de Santiago de Compostela, 1990.

5. Buenaventura Aparicio Casado, "La 'moura-serpe' en el contexto de l matriarcalismo galaico", Pontevedra (Revista de Estudios Provinciales), Nº 11, 1995.

Despois de formar parte dunha comunidade da Galiza rural (que é de onde veñen estas lendas) durante toda a nosa infancia e adolescencia, non imos ser nós quen contradiga a veracidade desta idea, a pesares das nosas reticencias en canto ao camiño seguido para chegar á súa formulación. Tal represión existe, sen dúbida algunha, por parte do home; e non só sobre a muller, senón tamén sobre si mesmo. Sen embargo, consideramos que quedarse só no simbolismo sexual e co aspecto represivo, sería desvirtuar o verdadeiro significado; o que, ao noso entender, está relacionado con importantes problemas que a civilización occidental aínda ten pendentes de solución.

Consideramos, polo tanto, demasiado restrictivas as interpretacións en base á psicoloxía freudiana, e neste artigo tentaremos ampliar o ángulo de visión deste sistema (excesivamente polarizado cara o instinto sexual) botando mao da psicoloxía de Jung (tamén chamada *psicoloxía analítica*; termo que non debe ser confundido con *psicoanálise*, que se aplica ás teorías de Freud e os seus seguidores). Deste modo, se ben non pretendemos chegar a nada definitivamente inamovíbel, tocaremos aspectos que os dous autores antes mencionados deixaron inéditos e

avanzaremos un paso máis polo camiño que eles emprenderon.

Para simplificar a exposición, e anque ocasionalmente faremos referencia a outras lendas, o noso obxectivo é tratar de desentrañar o significado dunha en concreto, a que a nós nos desperta maior interés. Referímonos á seguinte, proporcionada por Rubén García a Florentino Cuevillas⁶, que é quen a relata:

“Encima da pila (refírese a unha pila megalítica emprazada nun lugar alto perto da aldea de Francelos, pertencente ao termo municipal e parroquia de Ribadavia)

púñase ás veces unha moura que peiteaba os seus cabelos cun pente de ouro. Eran moitos os que de lonxe a viran, pero ninguén se achegou a ela polo temor que inspiran as cousas que non son do noso mundo. Pero un día, un mozo máis valente que os demais se achegou até alí, e entablou conversación coa moura, quen lle contou que tanto ela como un grande tesouro que lle pertencía estaban encantados, e que se el quería axudarlle viñera unha noite que determinarían, e que se lle presentaría en figura de serpe cun caravel na boca, e que el, que estaba demostrando grande

Chan da Moura

Pia da Moura

6. Florentino López Cuevillas, “Sobre la mitología y las costumbres relativas a tras pilas megalíticas del Ribeiro de Avia”, Cuadernos de Estudos Galegos, 9 (1954), páx. 186.

valor polo simple feito de manter aquela conversación, non tería que facer outra cousa que deixarse abrazar polo reptil e retirar cos seus beizos o caravel que a serpe levaría na boca. Foi o mozo á pila onde a mouroa soa peitearse na noite que sinalaron; apareceu o reptil co caravel na boca, tal e como llo anunciaran, avanzou até el, envolveuno nos seus aneis e presentoulle, perto dos seus beizos a flor para que el lla arrebatara, pero o mozo, ao verse naquela situación, sobrecolido de medo ou de asco, soltouse violentamente da serpe, que caeu morta, e no mesmo instante o monte no que estaban tremeu cun ruído enorme, e fíxose chao como está hoxe, e como recordo de tal suceso inda se chama a aquel sitio Chao da Moura". Posto que as teorías de Jung non parece que poidan considerarse inda como ben coñecidas, vémonos obrigados, coa finalidade de introducir a linguaxe que empregaremos posteriormente, a comezar falando moi brevemente de algún dos seus conceptos⁷.

O termo *ego* designa o centro da conciencia, é dicir, a parte de nós mesmos coa que nos identificamos conscientemente. A totalidade dos fenóme-

nos psíquicos que nun momento dado non forman parte do ego, constitúen o inconsciente. A maior orixinalidade de Jung consiste en ter introducido máis alá do inconsciente individual ou persoal (formado polos materiais do reprimido durante a historia de cada persoa), estudado por Freud, o inconsciente colectivo, que nace novamente na estrutura cerebral de cada individuo. Esta parte profunda da psique parece estar constituída por motivos mitolóxicos ou imaxes primordiais, aos que Jung denominou *arquetipos*, que aparecen como patróns básicos intemporais da experiencia humana, repetíndose idénticos a si mesmos nos mitos dos diferentes povos (de feito, toda a mitoloxía pode considerarse como unha especie de proxección do inconsciente colectivo), no folclore, nos contos de fadas, e tamén nos soños das persoas actuais⁸.

A psicoloxía junguiana ten por obxectivo que o home entre en contacto co seu inconsciente para que, facéndose cargo dos contidos reprimidos do inconsciente persoal, e tomando conciencia das exixencias dos arquetipos nel, poda acceder á totalidade da súa personalidade consciente e inconsciente, o que Jung

denomina o *Si-mesmo*. Isto é o chamado *proceso de individualización*, proceso gradual que implica unha crecente percepción da nosa realidade psicolóxica única, incluíndo fortalezas e limitacións persoais, e ao mesmo tempo unha apreciación máis profunda da humanidade en xeral⁹. A meta é a autorrealización, é dicir, o chegar a desenrolar e plasmar no mundo o individuo potencial que, en proxecto, levamos dentro e que busca ser recoñecido e expresado a través do ego ao longo de toda a nosa vida.

Un dos conceptos máis importantes para o noso estudo é a *ánima*. Da mesma forma que cada home ten cromosomas e hormonas femininas recesivos, tamén ten un grupo de rasgos psicolóxicos que forman o elemento feminino minoritario da súa personalidade. Este aspecto feminino do home é a *ánima*, que aparece nos soños con figura de muller, e se proxecta nas mulleres reais coas que mantén relacións sentimentais (análogamente, cada muller ten dentro de si un compoñente masculino minoritario: o *ánimus*). A *ánima* está estreitamente vinculada coa esfera dos sentimentos, e é a fonte da creatividade e a intuición. É o arquetipo da vida

7. A mellor introducción ás ideas de Jung é o libro do propio Jung e algúns dos seus colaboradores, "O home e os seus símbolos", Paidós, Barcelona, 1995, concebido como obra de divulgación destinada ao grande público. quen se queira informar sobre a xénese desas ideas pode ler o libro de Anthony Stevens "Jung ou a búsqueda da identidade", Debate, 1994. Para quen desexa ter unha completa panorámica do sistema junguiano, un bon libro é o de Jolande Jacobi "A psicoloxía de C. G. Jung", Espasa-Calpe, 1976. Todo elo sen excluír a lectura directa das obras de Jung, que boa parte foron traducidas ao castelano, en particular a súa autobiografía "Recordos, soños, pensamentos", Seix Barral, 1991.

8. Daryl Sharp, "Lexicón Junguiano", Editorial Cuatro Vientos, Santiago de Chile, 1994, páx. 105.

9. Ibid., páx. 107.

Encima da pila púñase unha mouroa que peiteaba os seus cabelos cun peite de ouro. Eran moitos os que a viran de lonxe, mais ninguén se achegou a ela polo temor que inspiran as cousas que non son do noso mundo.

mesma, pois anque o home está xeralmente convencido de que a vida lle chega a través do entendemento, a realidade é que lle chega a través do mundo afectivo: *“o home rixe a vida polo entendemento, pero a vida vive nel pola ánima”*¹⁰.

O desenrolo da ánima nun home, que se reflexa exteriormente en como se relaciona

coas mulleres e dá a medida da súa evolución espiritual, pasa por varias etapas, estadios, ou niveis a medida que a vida transcorre. Jung distinguíu catro, que personificou como Eva, Helena, María e Sofía¹¹. O primeiro estadio, Eva, describe un estado de inconsciencia no que a ánima non está verdadeiramente diferenciada da imaxen da nai. O segundo nivel, Helena

de Troya, anque se refire a un eros aínda predominantemente sexual, representa un grado máis alto de beleza e valores estéticos, no que a muller xa posúe algúns valores individuais. A terceira etapa, María (a nai espiritual), eleva o eros á categoría de devoción espiritual. Tamén é este o estado de María Creadora, a musa inspiradora que coopera co home no desenrolo da súa obra creativa¹². O cuarto nivel (moi raramente alcanzado no desenrolo psíquico do home moderno) é o de Sofía, a personificación feminina da sabiduría divina, e nel a ánima funciona como guía da vida interior levando á conciencia os contidos do inconsciente.

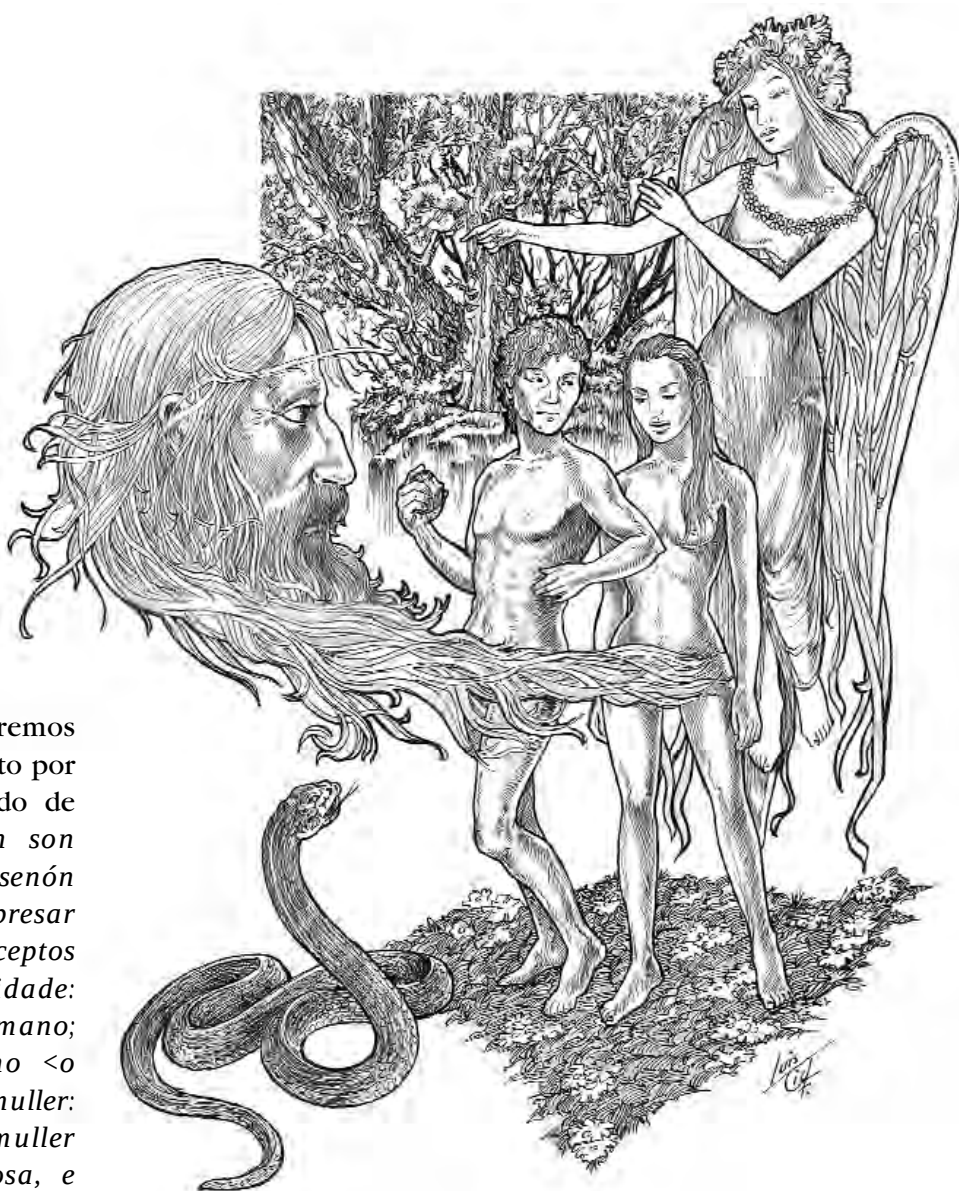
Despois destes preliminares sobre a psicoloxía de Jung, podemos empezar xa a desenrañar o significado da nosa lenda. Sobre o tema xeral dos

10. C. G. Jung, “Recordos, soños, pensamentos”, pág. 410.

11. C. G. Jung, “A psicoloxía da transferencia”, Editorial Paidós, Barcelona, 1993, pág. 36.

12. C. T. B. Harris, “A castración do unicornio: ao encontro da identidade masculina”, Gaia Ediciones, Madrid, 1998, pág. 232.

A tradición cristiana non se queda máis que co aspecto negativo e maldito da serpe, que non é outra que a que tentando a Eva no paraíso provocou a caída, sendo por iso condenada a reptar e convertida nun obxecto de repulsión.

mouros nada engadiremos polo momento ao xa dito por Mar Llinares, no sentido de que “os mouros non son nada en si mesmos senón que serven para expresar simbólicamente conceptos como o de humanidade: mouro como non humano; alteridde: mouro como <o outro>; a idea da muller: mouro como supermuller atractiva pero perigosa, e tantas outras cuestións que preocupan ás sociedades humanas. Polo menos non poden expresar nada alleo ao mundo campesiño galego, senón polo contrario, o que lle é peculiar e ademais resulta conflictivo ou preocupante”¹³. A traducción destas afirmacións en linguaxe psicolóxico é que os mouros e o seu mundo son proxeccións inconscientes colectivas do mundo campesiño galego.

Idea que se ve reforzada ao observar que nas relacións entre os humanos e os mouros, estes “sempre cumpren a súa parte, e cando se produce a interrupción da relación, sempre é o humano quen falla”¹⁴, afirmación que se pode aplicar literalmente ao inconsciente: “o inconsciente é natureza que nunca engana: só nós nos enganamos”¹⁵. E xa máis concreta-

mente, na lenda que nos ocupa a mouro non é outra cousa que unha proxección da ánima.

A ánima ten dous aspectos: benévolo e maléfico (ou negativo). Son malévolas as *lorelei* da mitoloxía alemá, espíritos das augas, quen cos seus cantos atraen aos homes cara a morte¹⁶. O mesmo pode dicirse das sereas que tenta-

13. “Mouros, ánimas, demonios”, páx. 86.

14. Ibid., páx. 83.

15. C.B. Jung. “Símbolos de transformación”, Ed. Paidós, Barcelona 1993, Páx. 87.

16. M. L. von Franz, “O proceso de individualización”, en “O home e os seus símbolos”, páx. 178.

ron feitizar a Ulises na Odissea. Este aspecto negativo aparece tamén en algunhas lendas galegas¹⁷. Sen embargo no presente caso, o aspecto é claramente positivo (o problema é que a parte humana non está á altura das circunstancias).

Entre as actividades máis frecuentes das mouras están as de lavar, fiar e tecer¹⁸. Fiar e tecer simbolizan a creación e a vida nos seus aspectos de conservación e multiplicación ou crecemento¹⁹, pero sobre todo son símbolos do destino, de

Entre as actividades máis frecuentes das mouras están as de lavar, fiar e tecer. Fiar e tecer simbolizan a creación e a vida nos seus aspectos de conservación e multiplicación, pero sobor de todo son símbolos do destino.

todo o que rixe o noso destino ou intervéñ nel²⁰. As Moiras na mitoloxía grega e as Parcas na romana²¹, eran fiadoras que decidían o destino dos homes. E da mesma forma manexa a ánima, mentras sexa inconsciente, os fíos da nosa vida.

Na nosa lenda a moura aparece peiteando os seus cabelos cun peite de ouro, e neste caso o cabelo parece un claro símbolo de seducción, de atracción, de incitación a ser tida en conta; anque non se deben esquecer outras posibilidades²²: manifestación enerxética, representación da forza vital, dos bens espirituais do home, etc. Por outra parte, a moura, é dicir, a ánima é vítima dun encantamento, o que desde o punto de vista simbólico é²³ unha redución a un estadio inferior, unha metamorfose descendente, que

17. Mar Llinares, op. cit., páx. 153.

18. Ibid., páx. 137.

19. J.-E. Cirlot, "Diccionario de símbolos", Editorial Labor, Colombia, 1994, páxs. 240 e 428.

20. J. Chevalier, A. Cheerbrant, "Diccionario dos símbolos", Editorial Herder, Barcelona, 1991, páx. 982.

21. Joël Schmidt, "Diccionario da mitoloxía grega e romana", Editorial Larousse, 1995, páxs. 168, 187.

22. J.-E. Cirlot, op. cit., páx. 111.

23. Ibid., páx. 183.

pode consistir (como no caso que estamos considerando) na conversión dunha persoa en animal. Evidentemente o seguinte paso que temos que dar é enterarnos do significado que podemos atribuír ao animal en cuestión, a serpe, cousa en verdade nada fácil debido á grande complexidade de tal símbolo.

A tradición cristiana, e con ela a nosa cultura, non retivo, polo xeral, máis que o aspecto negativo e maldito da serpe, que non é outra que a que tentado a Eva no paraíso provocou a caída, sendo por elo condeada a reptar e convertida nun obxecto de repulsión. Para San Agustín, por exemplo, esta serpe tentadora é a imaxinación, que se presenta a Eva (a concupiscencia ou sensibilidade) e corrompe a Adán (a vontade)²⁴. Sen embargo nas chamadas culturas primitivas que aínda sobreviven sobre o planeta, permaneceu como un arquetipo completo que mantén vivas e recoñecidas as súas valencias positivas. E así, un neno indio ou africano, non ten obrigatoriamente medo da serpe, incluso a pesar de que as estruturas modernas recentemente implantadas tenten enmascararlle o seu semblante tradicional²⁵.

Falando con maior xeneralidade pódese considerar como o símbolo por antonomasia da enerxía, da forza pura, susceptible de múltiples manifestacións tanto creativas como destrutivas, e de aí as súas multivalencias e ambivalencias. De toda a variedade de significados e posibilidades de interpretación, restrinxirémonos aquí a comentar brevemente os que nos parecen máis relevantes para o noso estudo.

Segundo Keyserling²⁶, a serpe representa a capa da vida máis profunda, o depósito, o manantial do que proveñen todas as manifestacións, a forma na que a vida do baixo fondo se reflecta na conciencia diurna; e precisa: “os caldeos tiñan unha soa palabra para a vida e serpe”. Tamén René Guénon²⁷ afirma que o simbolismo da serpe está ligado á idea mesma da vida. Segundo el, en árabe a serpe é *el-hayyah* e a vida é *el-hayâh* e *El-Hay*, un dos principais nomes divinos, débese traducir por “o Vivificante”, o que dá a vida ou o que é o principio dela.

Pola súa capacidade de parecer rexuenerar ao mudar de pel todos os anos, é símbolo de rexueneramento, de renovación e resurrección.

Este é o motivo de que a serpe sexa o emblema do deus grego Asclepio ou Esculapio²⁸. As persoas que querían curarse no seu santuario de Epidauro, pasaban por un proceso de incubación. Primeiro dábanse un baño, que se supuña purificaba tanto a alma como o corpo. Despois de ofrecer algúns sacrificios preliminares, os incubantes tendíanse nun diván e durmían. Se eran afortunados, tiñan un soño sanador; se eran máis afortunados, mordíalos unha serpe durante a noite²⁹.

A psicoloxía profunda ve na serpe un símbolo animal que se remonta a un pasado inmemorial da terra e, como o formula Ernest Aeppli³⁰, “habita nunha zona inasequibel da natureza... unha imaxe de enerxías especiais, primitivas. Tamén representa, segundo toda experiencia psicolóxica, un grande símbolo de enerxía psíquica. Quen en soños se atopa coa serpe, atópase con forzas que brotan das profundidades da alma alleas ao ego, tan antigas, podería dicirse, como este animal mesmo de tempo inmemorial”.

Tamén Jung fai referencia ao aspecto enerxético cando di³¹ que a serpe (ao igual que

24. Mario Praz, “O pacto coa serpe”, Fondo de cultura Económica, México, 1988, páx. 444.

25. J. Chevalier, A. Cheerbrant, op. cit., páx. 937.

26. Ibid., páx. 926.

27. René Guénon, “Símbolos fundamentales de la ciencia sagrada”, Editorial Paidós (Paidós Oriental, 47), Barcelona, 1995, páx. 114.

28. Joël Smidt, op. cit., páx. 40.

29. Daryl Sharp, op. cit., páx. 175.

30. H. Biedermann, “Diccionario de símbolos”, Editorial Paidós, Barcelona, 1993, páx. 423.

31. “Símbolos de transformación”, páxs. 193 e 336.

outros símbolos teriomórficos: leóns, touros, cas...) se refire a manifestacións inconscientes da libido. E neste punto é necesario aclarar que o termo *libido* ten para Jung un significado moito máis amplo que para Freud, pois mentras este a identifica coa enerxía sexual, aquel considérraa como enerxía psíquica en xeral, que se pode manifestar certamente como impulso sexual, pero tamén como impulsos e anhelos de outro tipo: poder, fame, odio, relixión, evolución, creación, etc.³². Así o simbolismo fálico que os freudianos soen atribuír á serpe, significando con elo o órgano sexual masculino, ten no sistema junguiano un significado radicalmente máis amplo: *“un símbolo fálico non significa o órgano sexual, senón a libido, e igualmente cando aparece claramente como tal, non alude a si mesmo, senón que representa un símbolo da libido”*³³.

Por outra parte, para Jung³⁴ *“a serpe é o representante do mundo do instinto, e por certo que dos procesos vitais que máis inalcanzábeis*

resultan psicolóxicamente. Os soños con serpes, bastante comúns, indican sempre unha discrepancia entre a actitude da conciencia e o instinto. En tal conflito, a serpe personifica o ameazador”. E tamén³⁵ *“a serpe encarna a psique inferior, o psiquismo obscuro, o inconsciente, o que hai de raro, incomprendible, monstruoso en nós, o que se pode alcanzar, enemigo de nós mesmos, capaz de nos poñer por exemplo mortalmente enfermos”*. Ademais, comentando un soño no que o soñante se debe deixar morder na pantofoa por unha serpe³⁶, faise eco do aspecto renovador afirmando que a representación da transformación e a renovación mediante a serpe é un arquetipo ben coñecido.

Unha vez analizado o simbolismo da serpe xurde a interpretación. Posto que a serpe representa o mundo instintivo, o significado da lenda é que para que podamos liberar o feitizo o noso lado feminino (e falo aquí como individuo do sexo masculino) e entón este poida ofrecernos os tesouros que pecha, o que

temos que facer é aceptar os instintos. Polo que se refire ao instinto sexual seguramente a forma máis clara de expresar isto é coa seguinte frase de Reich³⁷: *“ás necesidades naturais de pracer aplícase o principio da liberdade, en outras palabras, o vivilos”*. Pero o instinto non se reduce só á sexualidade, e para obter toda a información que a lenda proporciona, aínda temos que nos enterar do significado da flor que o mozo debería ser capaz de tomar da boca do reptil. O simbolismo principal é o que a representa como unha figura arquetípica da alma, como un centro espiritual³⁸; dito na linguaxe junguiano, *“a flor é un símbolo do Si-mesmo, da totalidade psíquica”* e tamén, *“a flor é a súa parte feminina, que debe desenrolar para poder liberar a súa ánima”*³⁹. A interpretación da lenda é agora completa: a totalidade só pode ser alcanzada cando se vence a repugnancia ante o mundo instintivo; sendo esta tamén a condición para sacar á ánima do inconsciente, e tomar así posesión do tesouro que pecha.

32. Ibid., páx. 141: “se ben o termo libido introducido por Freud en modo algún carece de connotación sexual, débese rexeitar unha definición exclusiva e unilateralmente sexual deste concepto”, páx. 193: “a sexualidade non é o único instinto, nen o instinto se identifica pura e simplemente coa sexualidade”.

33. Ibid., páx. 234. A diferente amplitude otorgada ao concepto da libido é unha das diferencias fundamentais entre os sistemas de Jung e Freud (outra é a xa mencionada do inconsciente colectivo), e de feito foi o que determinou o fin da colaboración entre ambos personaxes. Ao longo de “Símbolos de transformación” atopará o lector suficiente evidencia de como o simbolismo de tipo sexual pode non aludir directamente á sexualidade: “do mesmo modo como non é posíbel tomar ao pé da letra as metáforas sexuais da linguaxe, tampouco cabe facelo coas correspondentes analoxías nos procesos instintivos, síntomas e soños” (páx. 141).

34. Ibid., páx. 397.

35. C. G. Jung, “Los complejos y el inconsciente”, Alianza Editorial, Libro de Bolsillo 155, Madrid, páx. 417.

36. C. G. Jung, “Psicología y alquimia”, Santiago Rueda-Editor, Buenos Aires, 1957, páx. 160.

37. W. Reich, “La función del orgasmo”, Editorial Paidós, Barcelona, 1993, páx. 174.

38. J. Chevalier, A. Cheerbrant, op. cit., páx. 506; J.-E. Cirlot, op. cit., páx. 205.

39. Gabriela Wasserziehr, “Los cuentos de hadas para adultos”, Ediciones Endymion, Madrid, 1996, páx. 102.

Na simboloxía alemana, a moza que debe ser rescatada aparece en forma de serpe que se transforma en fermosa muller tan pronto como reciba un bico. Nunha destas lendas a muller ten corpo de serpe somentes da cintura para abaixo, sendo o resto do corpo completamente normal e de gran beleza e o desencadenamento consiste en darlle tres bicos nun tempo limitado.

Estamos polo tanto ante un simbolismo de redención, onde concretamente a redención ten que se efectuar por medio da superación dunha repugnancia. Tal simbolismo é típico, por exemplo, dos contos de fadas, contexto no que foi detalladamente estudado por M. L. von Franz⁴⁰, discípula e colaboradora de Jung. Nestos casos, apunta von Franz, *“a ánima aparece como animal porque non é aceptada”*⁴¹; e tamén⁴², *“un animal maldecido necesita a axuda do heroe para saír do seu estado, non se pode liberar a si mesmo”*, é dicir que cando a ánima cae no inconsciente é imprescindible a colaboración do ego, ela non pode saír por si mesma, todo o máis que pode facer é seducir e atraer ao heroe para que veña no seu rescate.

Lendas como a que estamos considerando non son, desde logo, exclusivas do folclore galego. Na mitoloxía alemana, por exemplo, di Jung⁴³ que a moza que se ten que rescatar aparece a meudo en forma de serpe, que se transforma en fermosa muller tan pronto se lle dá un bico. Nunha destas lendas⁴⁴ a muller ten corpo de serpe somentes de cintura

para abaixo, sendo o resto completamente normal e de grande beleza, e o desencantamento consiste en lle dar tres bicos nun tempo limitado. A Pesares de ser aquí a tarefa máis fácil que no caso que nos ocupa, tampouco o home consegue superar a repugnancia no prazo de tempo establecido.

40. Véase: M. L. von Franz, "Símbolos de redención en los cuentos de hadas", Editorial Luciérnaga, Barcelona, 1990, e "Érase una vez...", Editorial Luciérnaga, Barcelona, 1993.

41. "Símbolos de redención en los cuentos de hadas", pág. 96.

42. Ibid., pág. 66.

43. "Símbolos de transformación", pág. 367.

44. Ver: X. B. Saintine, "Mitología del Rin", Edicomunicación, Barcelona, 1988, págs. 245-248.

Xa que desde o punto de vista junguiano o inconsciente actúa de modo compensatorio con respecto ao consciente a fin de manter o equilibrio psíquico, debéramos preguntar de que situación colectiva consciente é a compensación desta lenda. A resposta non é inmediata polo limitado da información: descoñecemos por exemplo quen encantou á moura, do que cecais poderíamos deducir o motivo do encantamento. Hai dous elementos sen embargo que poden vir na nosa axuda. O primeiro é o que sexa precisamente a moura o obxecto no que recae a proxección da ánima. O segundo é o entorno no que se desenrola a acción: acima dunha pila megalítica. Ambos elementos apuntan ao pasado pagano, e ás súas reminiscencias en etapas posteriores ao proceso de cristianización. Por unha parte, segundo sinala Mar Llinares⁴⁵, unha das características específicas dos mouros é que non son cristiáns. Isto se reflicte, por exemplo, en expresións populares como a que temos ouvido frecuentemente na nosa comarca natal (a antiga xurisdicción do mosteiro de Santo Estevo de Ribas de Sil) pola que se un neno non fose bautizado quedaría mouro, ou tamén a frase: “téñolle tanto medo como Santiago aos

mouros”, referida a algo que, pese ao que poida parecer a primeira vista, non produce temor nen preocupación. Por outra parte “os mouros e as mouras encantados sempre habitaban e se facían presentes nas mámoas, nos castros, nos penedos e fontes que foron obxecto en tempos paganos dunha veneración especial”⁴⁶; e polo que se refire ás pilas megalíticas, sábese a fe⁴⁷ ao menos en algúns casos, que estiveron relacionadas con cultos precristiáns.

Todo isto nos leva a pensar que a lenda ten relación coa violenta represión dos instintos que significou para o home occidental a implantación do cristianismo e a posterior doutrina da Igrexa, e cos intentos do inconsciente por compensar dita represión. Con respecto ao trauma psíquico que supuxo a implantación do cristianismo, o seguinte parágrafo de Jung relativo aos bárbaros xermánicos, é de aplicación, con leves modificacións, a toda Europa occidental: “Só fai algo máis de mil anos que caemos desde os máis crudos comezos do politeísmo nunha relixión oriental altamente desenrolada, que levou ao espírito imaxinativo do semisalvaxe a unha altura

que non correspondía ao grao do seu desenrolo espiritual. Para manter de algunha maneira esa altura, por forza había que reprimir amplamente a esfera dos instintos. Por eso a práctica relixiosa e a moral adoptaron un carácter manifestadamente brutal, case maligno”⁴⁸. O mesmo ven a dicir Guignebert⁴⁹ ao sinalar o abismo que separaba á cultura oriental na que se fraguaron os dogmas cristiáns, baseada nas sutilezas do pensamento grego, da cultura occidental, na que o latín non poseía tan sequera as palabras necesarias para expresar con exactitude os matices da lingua grega; abismo infranqueábel que obrigou a que Occidente tivese que se limitar a pechar a metafísica cristiá en formas herméticas e inmutábeis, aceptadas sen poder explicalas completamente, e a codificar rigurosamente a moral; o que permite afirmar a este autor que, en rigor, os occidentais xamais foron cristiáns. E en parecidos termos se expresa De Rougemont⁵⁰ ao se referir en concreto ao problema do matrimonio: “O matrimonio non tiña para os antigos máis que unha significación utilitaria e limitada. Os costumes permitían o concubinato. Mentras que o matrimonio cristiano, convertén-

45. “Mouros, ánima, demonios”, pág. 78.

46. Florentino Cuevillas, op. cit., pág. 185.

47. Op. cit., pág. 183, e tamén Fermín Bouza Brey, “A pía megalítica de Mougás e as prácticas adiviñatorias d Galiza antiga”, Bol. Real Acad. Galega, Ano XXVI, Outubro de 1931.

48. C. G. Jung, R Wilhelm, “El secreto de la flor de oro”, Paidós, Barcelona, 1990, pág. 62.

49. Ch. Guignebert, “El cristianismo antiguo”, Breviarios del Fondo de Cultura Económica, México, 1988, páxs. 193 e 206.

50. D. de Rougemont, “El amor y occidente”, Editorial Kairós, Barcelona, pág. 74.

dose nun sacramento, impuña unha fidelidade insoportábel ao home natural. Consideramos o caso do convertido pola forza. Situado a pesar seu nun marco cristiano, pero privado dunha fe real, un home tal, fatalmente debía sentir en si como se exaltaba a sublevación do sangue bárbaro". Esta represión inicial, xunto coa exercida pola Igrexa ao longo dos 1.500 anos seguintes é, ao noso xuízo, o que inconscientemente trata de compensar através do simbolismo reflectido en lendas como a que nos ocupa. E que ese simbolismo conteña elementos precristianos é o natural dadas as circunstancias: "a visión do mundo pagano ofrecía ao home maiores posibilidades de deixar vivir a súa ánima", para expresalo en frase de von Franz⁵¹.

Como fai notar Mar Llinares⁵², na maior parte destas lendas o intento de desencantamento remata en fracaso. E isto se corresponde plenamente coa realidade de que o feminino segue reprimido, rexeitado, desconectado da conciencia. Fel reflexo delo é a ambición desmedida que nos caracteriza, o afán de perfección que non leva a nengunha parte, a violencia que non deixa de asolar o mundo, a forma na

que devastamos o medio natural... Non hai dúbida de que a integración da ánima segue sendo unha asignatura pendente na cultura occidental.

Anque xa sen ánimo de nos estender máis, diremos que en outras lendas análogas á que consideramos, o desencantamento da moura convertida en serpe debe realizarse por métodos distintos: darlle un bico á serpe, golpeala cun pau, ofrecerlle unha cunca de leite, etc⁵³. Para a interpretación de tais lenda (que nós non faremos aquí) será útil ter en conta que estas son diversas variantes que pode presentar o simbolismo de redención, cada unha cos seus correspondentes matices, que foron amplamente consideradas no caso dos contos de fadas por von Franz⁵⁴.

E xa para finalizar aproveitaremos a oportunidade para deixar constancia dunha lenda que temos recollido na nosa terra natal, e que nos parece interesante en relación co tema da oposición entre a moura-serpe e o cristianismo que aquí vimos de tratar. Na época en que os mouros vivían na zona chamada "Pé de Home"⁵⁵ (na parroquia de Santiago de Cerreda, no concello de Nogueira de Ramuín) un home do cercano povo de

Vilar de Cerreda, viu a unha moura belísima lavando roupa e namorouse dela. Por máis que o tentou non puido falarlle, xa que en canto el se lle achegaba ela desaparecía. Pediu axuda ao cura do povo e este deulle un cordón bendito para que llo lanzase ao pescozo e así cambiaría de actitude. Unha vez feito isto puido casar con ela e tiveron dous fillos. Pero a moura sentiu nostalxia da súa vida anterior e un día foise. Sen embargo, todos os días en canto o pai se ía traballar, ela voltaba para coidar dos nenos e realizar as tarefas da casa; e como a casa estaba pechada, entraba por baixo da porta en forma de serpe. Enterado o pai voltou a pedirlle consello ao cura. Este deulle un recipiente con auga bendita encargándolle que rociase o interior da casa. Feito isto a moura non volveu nunca máis á casa. A xente di que inda hoxe hai descendentes vivos de aquela moura, e coñecen a esa familia como "a familia da Xé".

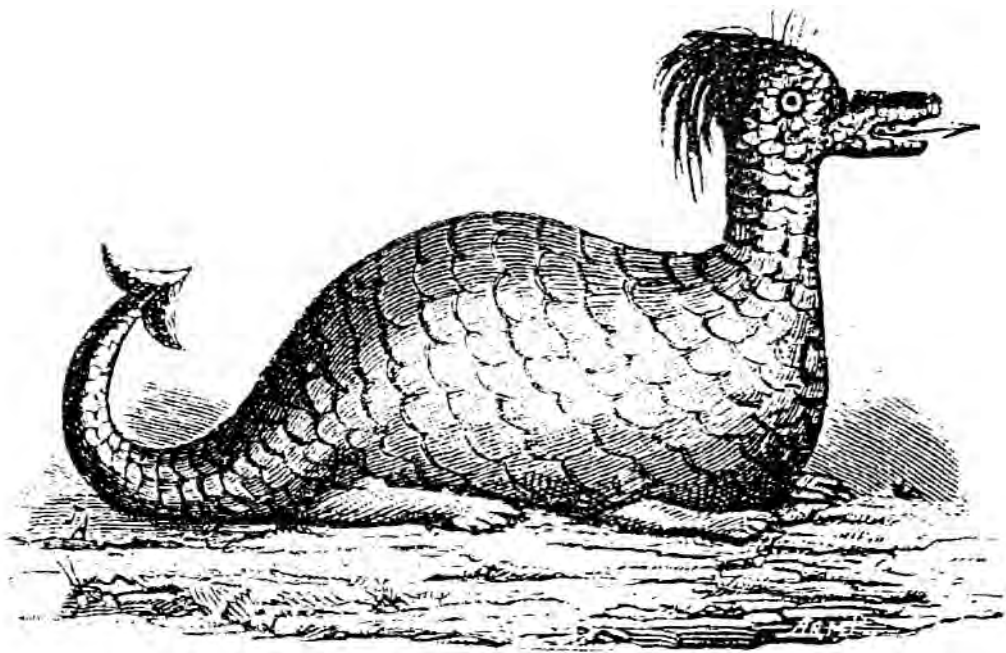
51. "Érase una vez...", páx. 180.

52. Mar Llinares, op. cit., páx. 152.

53. Ver Mar Llinares, op. cit., capítulo 9.

54. Ver "Símbolos de redención en los cuentos de hadas".

55. Esta é de feito unha das innumerábeis lendas de mouros relacionadas con este lugar, ás que facíamos referencia no noso artigo "Vía romana de Astorga a Ourense polo castro Litoria", Boletín Auriense XXV, páx. 133.

A antiga Coca de Monção. Deseño de João de Almeida, publicado en 1886 en O Minho Pitoresco, de José Augusto Vieira.

CLODIO GONZÁLEZ PÉREZ

Naceu en Cenlle (Ourense).

Secretario da xunta Rectora do Museo do Pobo Galego, e da sección de Etnografía e Folklore do Instituto «P. Sarmiento» de Estudos Galegos; membro da ponencia de Antropoloxía do Consello da Cultura Galega, etc. Autor de numerosas

publicacións, entre as que destacan: *O refraneiro do mar* (Pontevedra, 1988); *A festa dos Maios en Galicia* (Pontevedra, 1989); *A festa dos Maios* (Vigo, 1989); *Aproximación etnográfica á cultura material da montaña lucense: Notas históricas e situación presente* (Lugo, 1991); *As festas cíclicas do ano* (Noia, 1992); *A coca e o mito do dragón*

(Vigo, 1993); *A produción tradicional do ferro en Galicia. As grandes ferrerías da provincia de Lugo* (Lugo, 1994); *Sociedade e tecnoloxía tradicionais do val de Ancares* (con González Reboredo, Santiago de Compostela, 1996); *Mendiño, Martín Codax, Xoán de Cangas* (Noia, 1997), *Roberto Blanco Torres* (Noia, 1998), etc.

A festa do Corpus de Ribadavia: a “Becha” II

(Continuación de Raigame nº 6. 1998)

Clodio González Pérez

I. FIGURAS, PASOS, DANZAS...

Ribadavia celebrou durante séculos a festa do Corpo de Deus do mesmo xeito que outras moitas poboacións, pois esta solemnidade relixiosa era das máis uniformes, por tratarse dunha festa de carácter universal. O maior ou menor número de figuras, así como de “pasos” e actuacións gremiais, dependía da importancia da vila, do número de veciños e, en particular, do de artesáns.

Polo de agora temos rexistrados os seguintes:

1. A COCA (A BECHA): Era un dos principais protagonistas da procesión. Sempre había un gremio que tiña a encomenda de andar con ela, así como de arraxala ou de cons-

truír unha nova se facía falta, que nos máis dos casos adoitaba se-lo dos zapateiros (de *Obra Prima*). Na nosa Terra contaron con ela, entre outras poboacións, Allariz, Baiona, Betanzos, Compostela, A Coruña, Ourense, Pontevedra, Redondela, Tui, etc.

Á de Ribadavia adícaselle máis adiante un apartado monográfico.

2. O COMBATE CON SAN XURXO: Na mesma orela do río Miño, na vila fronteiriza de Monção, aínda se pode admirar tódolos anos o único enfrontamento que actualmente se escenifica entre un garboso cabaleiro (que representa a San Xurxo), e a Coca (o símbolo do demo). O vencedor xa se sabe que sempre vai se-lo primeiro. Malia a que o monçanense sexa agora o único, do mesmo xeito que se

fai nesta poboación portuguesa, tamén se desenvolvía en Ourense, Redondela, Compostela,... e outras máis. En Ribadavia a loita tiña lugar, segundo parece, nos arredores do convento de San Domingos, o que non sabemos é se era antes ou logo despois de remata-la procesión.

Unha das primeiras poboacións onde se rexistra é na cidade belga de Aalst, no ano 1424¹. Polo que atinxe a Galicia, sábese que en 1570 xa se representaba en Santiago de Compostela, pois en tal data saíron tódolos gremios a recibir ó arcebispo Fernández Valtodano, entre os que estaban os zapateiros coa Coca e San Xurxo: *Iten mandaron que salga al dicho rescibimiento la confradía de los çapateros con su oficio de la coca según la suelen llevar*

1. POTTER, F. / BROECKAERT, J.: *Geschiedenis der Stad Alst*, Gante, 1873/76, III, pp. 270 e 286.

A actual Coca de Betanzos, con tres gamachiños ou demiños, que son os que andan con ela

en la procesión de Corpus xpi con la historia de S. Jorje a caballo cuando fue lo del dragón e de la doncella, con veinte e cuatro gitanos².

3. OS XIGANTES: Descoñécese o número pero, ó menos, debía andar unha parella. En 1754 gastáronse quince reais na *composición de los Gigantes y quien los lleva*³. Non dependían de ningún gremio, senón que corrían por conta do concello. Estas figuras saían en case tódalas poboacións onde se celebraba o Corpus con certa solemnidade, así como tamén noutras festas ó longo do ano, en especial as patronais, como no caso de Ribadavia as da Virxe do Portal⁴.

4. O FENO: Era un home disfrazado de demo rebuldeiro e pillabán que ía bailando e meténdose cos espectadores na procesión, comitiva, etc. Levaba amarradas ó cinto varias chocas, coas que facía barullo, e en casos tamén unha bincha de porco inchada e atada na punta dun pao, coa que lle arreaba a aqueles que pretendían meterse con el.

Santiago)⁵. Tamén saía noutras partes, pero con distintas denominacións, como a de *centulos* en Pontevedra, *gamachiños* en Betanzos, *diabretes* en Redondela, etc.⁶. Coidamos que o mesmo que noutras partes, en Ribadavia tampouco debería haber moitos voluntarios para andar facendo de *feno*, procedendo quizais os máis deles de lonxe para que non os coñecesen os veciños, o mesmo que se facía, poñamos por caso, en Pontevedra, como deixou constancia en verso o polifacético P. Sarmiento, a mediados do século XVIII:

2. "Archivo histórico de la ciudad de Santiago. Actas consistoriales, competencias, pleitos y decretos reales sobre ceremonial para el recibimiento de los señores arzobispos", *Galicia Diplomática*, Compostela, II, 16-XII-1883, pp. 173 ss.

3. AHPOurense: *Concello de Ribadavia*, caixa 346.

4. Así, por exemplo, o 13 de agosto de 1865 o concello destinou 80 reais para os *Gigantes y su composición*, para a festa do Portal (AHPOurense: *Concello de Ribadavia*, Actas de sesións). Sobre a difusión e importancia destas figuras en toda Europa véxase, entre outros: MEURANT, R.: *Géants processionnels et de cortège en Europe, en Belgique, en Wallonie*, Ministère de la Culture Française, Bruxelles, 1979.

5. Manuscrito sen data, publicado por S. EIJÁN: *Obr. cit.*, p. 403. Aínda hai unha familia de forneiros en Ribadavia que se coñece polos "do feno", lembrando que algún dos devanceiros foi disfrazado deste persoaxe na procesión do Corpus.

6. En particular sobre o *Centulo* pontevedrés existe unha nota do século pasado verbo da súa indumentaria: *Llevaba una careta de palo, con cuernos y el traje era de lienzo de color de sabandija enterino desde la cabeza y se abrochaba por atrás, estaba emulando ser lagartos, sapos y culebras y sabandijas*. No mesmo manuscrito tamén figura a seguinte cantiga:

Hei de ir a ver o Centulo
día de Corpus na vila;
coas súas chocas novas
beilando na Ferrería.

(Colección "Casal", Museo Provincial de Pontevedra, LXII-3).

*De Deza e Trasdeza
e de Carboeiro
son os que as levan
de cote e arreo.
Estes as mornean
con moitos maneos,
e fan o centulo
ou o fareleiro...⁷.*

5. AS PENLAS: Trátase de nenas moi ben enfeitadas que bailan sobre os ombreiros de mulleres (*as burras*) ou, nalgúns casos, tamén de homes. Tanto en Ribadavia, como nas demais poboacións, as encargadas de andar con elas adoitaban ser sempre as panadeiras, que se dedicaban á venda e reparto do pan. Son moi anteriores á festa do Corpo de Deus, pois xa se rexistran polo século X-XI, sendo por tanto unha manifestación traspasada á celebración eucarística logo despois de ser instituída a procesión. Hóboas en Pontevedra, Compostela, Baiona, Pontearreas, Monção, ... Actualmente en Galicia só quedan as dúas de Redondela, que pasan toda a procesión facendo reverencias e bailando diante do Santísimo⁸.

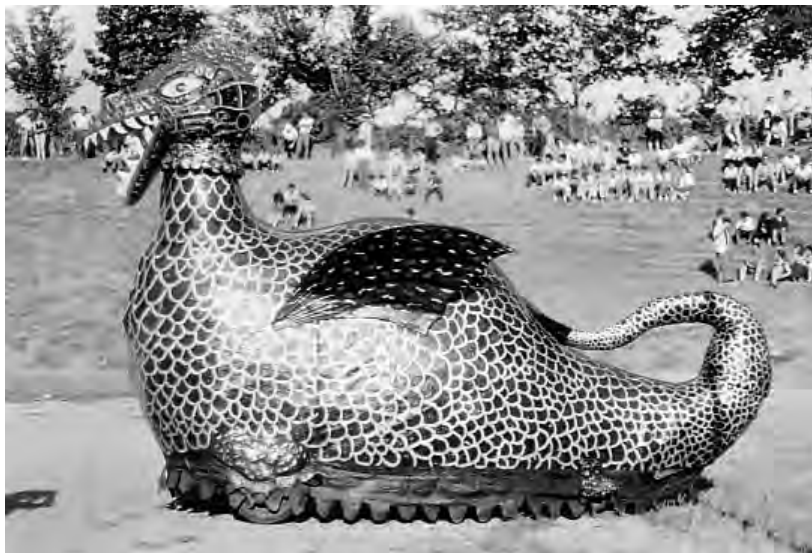
6. XAN DA ARZÚA: No 1778 consta no veredicto do preito entre o alcalde de Ribadavia e o mestre de Obra Prima, que se trataba da *figura de un hombre a cavallo de una Baca*. Os encargados de andar con el adoitaban ser case en todas partes os carniceiros.

Descoñécese o significado desta pantomima, non faltando quen pretenda relacionala cos xudeus, e tampouco porque se fai procede-lo persoaxe da vila coruñesa da Arzúa e non doutro sitio. A mesma figura tamén saía en Ourense e Allariz con igual denominación. A vaca ou o boi sobre o que ía era un dos lidados pola tarde na praza maior.

7. AS DANZAS: Corrían por conta dos gremios e eran varias, como consta en 1778: *y otras danzas de herreros, Molineros, Carpinteros, Zapateros, Labradores*. Aínda que non se di nada sobre elas, nin sequera se nomean, quizais unha das máis importantes debeu se-la “danza de espadas”, moi popular tanto en Galicia como en toda a península, que en Ourense xa

se bailaba en 1441: *andase logo a dita confraría de Santa Oufémea depúus a confraría de Santa María a Madre con sua Danza de Espadas*⁹. Tamén era coñecida en Compostela, Pontevedra, Betanzos, Baiona, Marín, ... e actualmente en Redondela¹⁰. Como mostra para facerse unha idea do variado que podían ser estes bailes, abonda un texto de 1565 referido ós dos gremios que tiñan que asistir a esta celebración en Santiago de Compostela: *A los plateros una [danza] de gitanas con que vayan muy bien aderezadas, y a los azabacheros, una danza de muchachos y lleben su Santiago y dos discípulos, y la danza sea de nueva ynbención de como mejor fuere: a los sastres, su danza de espadas con que ellos*

A Coca de Monção é vencida tódolos anos por San Xurxo.

7. É dicir, que sabían mover ben as chocas. A denominación tamén de “fareleiro”, indica que levaban farelo para botarlllo ó público. FILGUEIRA VALVERDE, X.: “O remate inédito das coplas galegas de Fray Martín Sarmiento”, *Cuadernos de Estudios Gallegos*, XXIX, Compostela, 1974-75, pp. 13-14.

8. Foron prohibidas polo cristianismo no século X-XI, como consta nun penitencial peninsular (*Codex Vigilans* ou *Albendensis*) existente na biblioteca do Escorial: *Qui in saltatione feminaeum habitum gestiunt et monstrose se fingunt et maia et orcum et PELAM et his similia exercent, I annum poenitentiae*; ASENSIO, E.: *Poética y realidad en el Cancionero peninsular de la Edad Media*, Madrid, 1970, p. 241. Tamén GONZÁLEZ PÉREZ, C.: *As penlas e a danza de espadas*, Concello de Redondela, Vigo, 1987.

9. FERRO COUSELO, X.: *Obr. cit.*, II, Vigo, 1967, p. 145.

10. GONZÁLEZ PÉREZ, C.: *As penlas e a danza de espadas*, 1987.

vayan bien aderesçados; y al oficio de los correeros lleben su figura de Sant Estebo como suelen, con sus discípulos y sus caballos y los pinten de nuebo y sus almetes; y el oficio de los çapateros lleven una dança pastoril como conviene, con sus cayados pintados; y al oficio de Santo Thomé, que son pedreros y carpinteros, lleven una dança de arcos muy bien hecha; los armeros lleven una dança de salvajes; y al oficio de ferreros lleven su San Julián, con sus paxes y los más que solían llevar con sus capitanes; y a las tecelanes, lleven una dança de romeros y romeras; y los carniçeros lleven una fulía portuguesa; y los horneros lleven sus pelas muy bien adereçadas; y los oficios que suelen llevar figuras las lleven asimismo¹¹.

8. TOUROS: Xa queda dito que na procesión ía un touro ou unha vaca co monifate de Xan da Arzúa. Logo pola tarde tiña lugar a festa profana, da que a parte máis concorrida era a da lida taurina que se organizaba na praza maior. Nas contas do concello correspondentes a esta celebración figuran cantidades destinadas ós encargados de trae-lo gando ata a praza e tamén logo de vende-la carne: en 1753 déronlle 137 reais ós dous cortadores que traballaron na cortadoría (*dos ttaleros para la corttaduría*); en

1792 entregáronselle catro reais ós carniceiros por poner los Toros o Bacas en la Plaza¹². Adoitaban ser tres vacas, como se desprende do acordo tomado pola corporación o 6 de agosto de 1865 sobre unha petición do arrendatario do matadoiro municipal: *se le permita también como de costumbre en despachar con preferencia las vacas que se corren que son tres de cada vez en cada una de las tres épocas del año*¹³. Non sabemos se chegaban a intervir profesionais do toureo, mesmo entre os veciños, ou non participaban máis que espontáneos. Igual que nas demais festas, a corporación asistía á lida dende o balcón da casa do concello.

9. COMEDIAS, HISTORIAS, PASOS: Non dispoñemos polo de agora de documentos nos que conste se antes de empeza-la procesión, ó rematar ou mesmo ó longo dela se representaban “historias” ou “pasos”, xa por parte dos veciños ou por profesionais ambulantes que se dedicaban a tal mester. Se estas dramatizacións corrían a cargo dos gremios, entón non é doado chegar a saber da súa existencia, pois os gastos non figuran reseñados nas contas do concello. Están moi ben documentados en Ourense, que tiñan lugar na praza maior: *las Historias Sagradas representativas que de immemorial tiempo desta parte se acos-*

*tumbran poner en la plaza mayor de este Pueblo el día de la festividad de Corpus Cristi para obsequio de tan gran festividad, incorporadas estas en la Procesión para su mayor lucimiento...*¹⁴. Sempre se trataba de pasaxes da Biblia (en particular do Antigo Testamento) ou feitos sobranceiros da vida de santos, entre os que destacaba a loita entre San Xurxo e o dragón.

Estas comedias eran correntes en tódalas poboacións, tanto por esta festa, como nas máis importantes do ano, como en Ribadavia as do Portal. Entre as ben documentadas do Corpus áchanse as de Santiago de Compostela e Padrón. Por certo, no ano 1566 nesta última vila coruñesa acordaron escenificar *el abto e ystoria de la viña que pidió Acab a Nabod, en el qual an de entrar catorce personas de danza con dos que mueren, que son Acab y Nabod [...]*¹⁵.

Nestas representacións pode esta-la orixe da “Festa da Historia” que se celebrou ata o 1868, cadrando coas patronais da Virxe do Portal, e que foi recuperada hai uns anos, pois cómpre ter en conta que esta festa é moito máis recente que a eucarística (a advocación mariana non figura ata despois de 1622). O costume de escenificar temas “xudeus” o día do Corpus vén de moi

11. PÉREZ COSTANTI, P.: *Notas viejas galicianas*, II, Vigo, 1926, p. 85.

12. AHPOurense: *Concello de Ribadavia*, caixa 348 (fs. 15v ss.)

13. AHPOurense: *Concello de Ribadavia*, acta do 6 de agosto de 1865. Estas “corridas” celebráronse por última vez o ano 1899 (EIJÁN, S.: *Obr. cit.*, p. 409, nota 3).

14. AHPOurense: *Concello de Ourense*, Actas, 27 de maio de 1784.

15. PÉREZ COSTANTI, P.: *Obr. cit.*, II, p. 74.

Cabeza da Coca de Redondela.

antigo, e dase o caso que unha das derradeiras que se fixeron era así, como o testemuñan as seguintes palabras de Leopoldo Meruéndano: *y en una de las últimas representaciones se figuró la lucha de hebreos y filisteos en tiempo de su primer rey Saúl, cayendo éste muerto en ella.*

*El director de la pantomima al caer muerto el rey, exclamaba con grandes voces: Llorad, hijos de Jerusalem, la muerte de vuestro rey Saúl: Maldito sea el monte de Gelboe en que cayó el ungi-do del Señor*¹⁶.

Aínda é de supoñer que hou-bese máis espectáculos nesta procesión da nosa querida vila do Avia, malia a non estar documentados, como por exemplo a imaxe de San Cristovo, que se rexistra nou-tras veciñas, como en

Redondela e Monção, que consistía nunha figura xigante por debaixo da que nalgúns sitios (Redondela) había o cos-tume de pasa-los nenos que tiñan o tangaraño (raquitis-mo)¹⁷.

II. A “BECHA”

O mesmo que sucede coa inmensa maioría destas figuras procesionais, nada podemos dicir sobre a data en que empezou a percorre-las rúas de Ribadavia. É clara a súa orixe e difusión por toda a cristiandade, como xa queda visto, pero non a súa chegada a nosa vila.

Se fose un espectáculo pro-movido polo concello -como os xigantes, poñamos por caso-, entón figuraría o gasto anual correspondente, e mesmo algunha vez o custo da

súa feitura ou arranxo. Pero neste caso corría todo por conta do gre-mio e, que saibamos, actualmente non se conserva ningunha docu-mentación. A única que podía ser de grande interese, a da confraría e irmandade de San Xurxo sita na igrexa de Santa María da Oliveira, desapareceu logo des-pois de 1920, data en que foi consultada polo P. Eiján, descoñecéndo-se dende entón o seu paradiro, se é que aínda existe, non que-dando rastro dela no

arquivo parroquial de Ribadavia, nin tampouco no diocesano da capital.

No 1437 saía en Ourense a *coquetrix*, pero catro anos despois xa se lle dá o nome que había de conservar ata os nosos días: *qoqa* e *coqa*, é dicir, Coca. *Coquetrix* proce-de do baixo latín *cocatrix*, e este do latín *crocodilus*, polo que vén a se-la crocodila. Este nome xeralizouse en Portugal, Catalunya e Galicia, anque na segunda actualmente o popu-lar é o de *drac*. O castelán dis-puxo de dúas denominacións: *gomia* e *tarasca*. A primeira é moi corrente nos escritores do século de ouro da literatu-ra castelá (entre os que se conta o propio Cervantes), mentres que a segunda vén dende o francés *tarasque*, e a súa vez do provenzal *tarasco*, que é o nome que recibe o monstro procesional da cida-

16. *Los judíos de Ribadavia*, Ribadavia, 1915, p. 22.

17. GONZÁLEZ PÉREZ, C. “Dúas manifestacións comúns a Portugal e a Galicia: a Coca e San Cristovo”, *Actas do III Congreso de Historia da Antropoloxía e Antropoloxía Aplicada*, Compostela, 1997.

de de Tarascón, o máis coñecido de todos a nivel internacional¹⁸.

Ademais destas denominacións, que podemos dicir xenéricas, había outras de carácter estritamente local: a de Rouen coñecía-se por *la gargouille de saint Romain*, porque a súa feitura debía lembrar a dunha gárgola medieval; a de Bayeux era *la bête de saint Loup*, a de Provins denominábase *la lézarde de saint Quiriace*, a de Poitiers chamábase *la Grand Goule* ou *Gran'gueule* de San Hilario, a de Rheims viña se-la *Bailla*, ... En Catalunya, o *drac* de Lleida era coñecido polo *Marroco*; en Andalucía pervive en Jaén o *Lagarto de la Malena* ou *Magdalena*. En Galicia temos o *camelo* de Betanzos e a *becha* de Ribadavia, aínda que é de supoñer que as demais contasen con nome de seu. O mesmo que a da vila do Avia, a veciña portuguesa de Monção tamén é coñecida algunhas veces pola *bicha*.

A denominación de *becha* (ou *bicha*) procede do latín vulgar *bestiu*, e aplícase a unha serpe ou mesmo verme moi grande e, en xeral, a calquera animal vermiforme que saia fora do normal polo grandor. Tamén se pode referir a persoa, co significado – o mesmo que a castelá *tarasca* – de fea, de aspecto ridículo ou mesmo mala. Afonso X o Sabio, na cantiga CLXXXIX, conta como Santa María salvou un

home dunha *bescha* que achou no camiño cando ía de peregrinación ó santuario de Salas:

.....
*A ssí viir hûa bescha
come dragon toda feita,
de que foi muit' espantado;
pero non fugiu ant' ela,
ca med' ouue se fogisse
que sería acalçado;
et aa Uirgen bêteita
fez logo ssa oraçon
que o guardasse de morte
et de dan' e d'ocaion.*
.....

O home logo de rezar matou a *bescha* coa espada, pero ó fende-lo corazón salpicoulle o veneno e deulle o bafo que botaba pola boca, ficando entón empezoñado, pero a Virxe tamén o curou, porque

*Ben pode Santa María
guarir de toda poçon,
pois Madr' é do que trillou
o basilisqu' e o dragon*¹⁹.

A Coca participaba activamente na procesión. En Ourense, poñamos por caso, dependía da confraría dos zapateiros a mediados do século XV, e o mesmo que a nosa de Ribadavia, que tamén corría por conta dos traballadores de “obra prima”. Nos últimos anos quizais xa unicamente fose a figura do dragón, pero durante séculos tivo lugar (antes ou despois da procesión), unha concorrida escenificación na que o cabaleiro San Xurxo loitaba co monstro, rematando sempre por vence-

lo, simbolizando deste xeito a derrota do Mal e o triunfo do Ben. Segundo parece, este enfrontamento desenvolvíase no adro ou campo de San Domingos. En Ourense era un dos espectáculos máis populares, e igual acontecía nas demais poboacións, o mesmo que agora nos nosos días na vila miñota de Monção, á que acoden centos de persoas, aínda sabendo de antemán que o gañador vai se-lo santo.

Non se sabe cando empezaría a percorre-las costeiras e estreitas rúas de Ribadavia, pero poido ser na primeira metade do século XV, máis ou menos cando a de Ourense, Tui e outras, porque a súa difusión debeu cadrar pola mesma época, ó tempo que se estendía a celebración da festa do Corpo de Deus por toda Europa.

A nivel popular, o mesmo que sucede coas de Redondela e Monção, e con outras de lonxe (como a francesa de Tarascón), contárase que era a figura dun monstro que vivira nas augas do Avia ou do Miño, e se fose neste último, entón mesmo podía ser irmá ou estar emparentada coas de Monção e Tui, das que tamén se di que subiran por este río dende as profundidades do océano Atlántico. Deboraría tanto á xente como ós animais, pero ninguén se atrevía a enfrontarse con ela, ata que apareceu un cabaleiro descoñecido que a venceu, non sen expoñe-la vida. Ese valente

18. Sobre esta Coca véxase: DUMONT, L.: *La Tarasque. Essai de description d'un fait local d'un point de vue ethnographique*, Gallimard, París, 1951. Verbo da denominación de *gomia*, VERY, F.G.: *The Spanish Corpus Christi procession: A literary and folkloric study*, Valencia, 1962, pp. 62 ss.

19. AFONSO X, O SABIO: *Cantigas de Santa María*, editadas por Walter Mettmann, Ed. Xerais de Galicia, 1981, cantiga 189, pp. 37 ss.

era San Xurxo, e dende entón os veciños acordaron celebrar tódolos anos a loita para lembrar aquel importante feito, pasando a ser padroeiro do gremio dos artesáns, que puxeron a confraría baixo a súa protección.

Os séculos dourados da Coca foron o XVI e o XVII, a partir de entón comeza a decadencia, a se escoita-las primeiras voces contrarias á súa presenza na procesión. Nada se sabe no tocante á súa

refire ás nosas, a fotografía máis vella que se ten da de Redondela foi dada a coñecer na revista pontevedresa *Galicia Moderna*, o 15 de xullo de 1897. Carecemos de descripcións completas, non podendo máis que tirar algúns detalles dos textos, como - poñamos por caso- que a da Coruña portaba sobre ela unha figura de “xudeu”: *por aver llevado la Coca o Tarasca a la portería de Sn. Francisco desarmada de su manto y puesta encima della*

máis, a de Pontevedra tiraría a crocodilo, segundo deixou dito o P. Sarmiento: *La cabeza de la Coca de Pontevedra no tanto es de serpiente como de “cocatrix”, el cocodrilo y, por conseguinte, el Leviathán que Cristo venció*²¹.

A estrutura (o “esqueleto”) estaba feita de vimbios e varas de salgueiro, e a cabeza de madeira, articulada de xeito que a persoa que ía dentro poidese movela e facerlle abrir e pecha-la boca.

Cubríase con tea ou lona²², pintada de cor verdosa-amarela, a semellanza da pel dos crocodilos, lagartos, serpes, etc. A mediados do século XVIII a súa feitura podía importar uns 176 reais, sen conta-los materiais (madeira, vimbios, tea,...), que foi o custo da de Tui en 1748: o concello pagou a Rosendo de Morays 88 reais polo traballo de carpintería, a Xoán de Louriño, 18 reais por prepara-lo vestido, e a Pedro Regalado de Silva e Ruybal, 70 reais por pinta-la tea, que en total eran 28 varas (23'38 m²)²³.

O Dragón sigue sendo un dos principais protagonistas do Corpus de Redondela, "A Festa da Coca". Fotografía de Pacheco, 1925.

feitura. Tanto das galegas, como das portuguesas, a representación iconográfica máis antiga é un deseño da de Monção debido a João de Almeida, publicado en 1886 en *O Minho Pitoresco* de José Augusto Vieira. Polo que se

*Un Judio o Fariceo con una bucina en la boca y un letreiro en las espaldas decia: A re bobo, tratando a los onbres de Vien de tales...*²⁰. A de Betanzos tiña chepas, atendendo á denominación de *O Camelo*; e, por non citar xa

Tanto o groso do corpo coma o longo, variaban dunhas a outras, como sucede agora se comparamos a de Monção, que anda polos cinco metros de longo e sobre dous de alto, coa de Redondela, que é moito máis pequena.

20 GONZÁLEZ PÉREZ, C.: *A Coca e o mito do dragón*, p. 117; e *"A Coca da Coruña"*, *Brigantium*, 8, 1993/94.

21. SÁNCHEZ CANTÓN, F.J.: *"El Padre Sarmiento, los gigantes en Corpus y... Pontevedra al fondo"*, *Nodales*, Pontevedra, 1959. Tamén no t. XXV da revista do Museo de Pontevedra, 1971, pp. 165 ss.

22. Sábese dalgunha non galega recuberta con coiro, como a de Bergen-op-Zoom (Países Baixos), en 1479, MEURANT, R.: *Obr. cit.*, p. 521.

23. F.-VALDÉS COSTA, M.: *"Estampas antiguas del Corpus: Gigantes y Tarascas"*, *Faro de Vigo*, 4-VI-1953, e *"Calendario folklórico, Corpus Christi"*, *Boletín de Información del Centro de Iniciativas y Turismo de Tuy*, maio-1961, p. 2.

Da *Becha* non sabemos nada: nin a feitura, nin os materiais, nin tampouco as dimensións. É de supoñer que tendese á forma que se considera tradicional dos dragóns (serpenti-forme, con ás e patas); e que estivese feita de varas e vimbios, e recuberta con tea pintada, como eran todas, e mesmo aínda agora a de Redondela²⁴. Do único que non podemos dicir nada é das dimensións, que variaban moito entre unhas e outras.

III. A MORTE DA “BECHA”

O 10 de abril de 1772, por unha real resolución ordenouse que deixaran de saír en Madrid *los gigantones, gigantillas y tarasca, porque lejos de autorizar semejantes figuras la procesión y culto del Santísimo Sacramento, causaban no pocas indecencias, y servían solo para aumentar el desorden, y distraer o resfriar la devoción de la Magestad Divina*²⁵. Poucos anos despois, o 20 de febreiro de 1777, Carlos III asinaba unha real cédula como resposta a unha “representación” do bispo de Plasencia, pola que se prohibían unha serie de manifestacións relixiosas de orixe medieval na súa maioría, dende os disciplinantes e empalados, ata outros espectáculos que tiñan lugar nas procesións de Semana Santa, Santa Cruz, rogativas e outras, así como tamén as dan-

zas que se celebraban dentro dos templos, nos adros e nos cemiterios. A sociedade ficaba dividida entre os partidarios de continuar con estes actos e os que os consideraban como algo xa fóra de época e, polo mesmo, que cumpría suprimir.

Entre os alcaldes galegos partidarios de seguir como sempre, estaban os de Compostela, Ourense, Pontevedra, Tui e Ribadavia. Como a real cédula non especifica nada en particular sobre o Corpus, varios gremios –coma o compostelán dos zapateiros– solicitaron ó real consello que se *incluya, comprenda y entienda, la de dichas Farsas o Danzas, y la referida Coca o Tarasca y mas ridículas figuras...* Recibiron resposta favorable no mes de xuño de 1778, constando na mesma que tamén entraban os *ridículos figurones* que saían na procesión do Corpo de Deus²⁶. Pero aínda non quedou o asunto así, pois o 10 de xullo de 1780 Carlos III achándose no palacio de San Ildefonso asinou outra real orde, dispoñendo que *en ninguna Iglesia de estos reynos, sea Catedral, Parroquial o Regular, haya en adelante danzas ni gigantones; y cese del todo esta práctica en las procesiones y demás funciones eclesiásticas, como poco conforme a la gravedad y decoro, que en ellas se requiere*²⁷.

Como queda dito, o alcalde de Ribadavia, Bernardo de Castro, era contrario á supresión destas figuras tradicionais na procesión, pero dende 1777 a *Becha* non volveu ás rúas da vila, porque se negou a andar con ela o mestre de obra prima ou dos zapateiros, Cecilio Álvarez. Na súa defensa alegaba que, *como fiel Basallo de su Magd.*, só obedecía as súas ordes e non as do alcalde, que ignoraba as disposicións reais. Pero o rexedor non estaba de acordo, porque non figuraba nas mesmas explicitamente a supresión da Coca, obrigándoo a seguir indo como sempre na procesión, ó que se negou o mestre, polo que o mandou entón prender e embargar algúns bens.

Cecilio Álvarez apelou á Real Audiencia de Galicia, sita na Coruña, que o 20 de xuño de 1781 fallou ó seu favor, ordenándolle ó alcalde que devolvese as pertenzas *y efectos qe. por razon de dha. Causa le hubiédeses sacado o embargado*²⁸.

Así foi como morreu a *Becha*, despois de máis de trecentos anos de vida. Dende entón non volveu a percorrelas rúas de Ribadavia, esquencéndose paseniñamente a xente de que existira tal monstro na procesión do Corpo de Deus, que era o terror dos nenos e aínda de moitos maiores.

Cando a ela finaron outras

24 Ata 1997, en que foi reformada, *Faro de Vigo*, 11-VI-1998.

25 MARTÍNEZ ALCUBILLA, M.: *Códigos antiguos de España...*, Madrid, 1885, II, p. 764.

26 COUSELO BOUZAS, J.: “Los juegos y danzas en las fiestas compostelanas”, *Boletín de la Real Academia Gallega*, XV, A Coruña, 1926, p. 44.

27 MARTÍNEZ ALCUBILLA, M.: *Obr. cit.*, p. 764.

28 AHPOurense: *Concello de Ribadavia*, a continuación da acta do 9 de decembro de 1781.

moitas, non só no territorio español, senón tamén noutros países europeos: o 25 de abril de 1728 o bispo de Troyes (Franza) xa prohibira levar na procesión a *figura indecente* do dragón de San Lupo, *para deter no futuro desordes tan contrarios á santidad da nosa relixión*²⁹; en 1732 o xuíz de Elvas recibiu unha orde na que se lle comunicaba que *foi o rei servido mandar tirar nesta corte as ditas figuras e usos antigos para maior solenidade e devoção da mesma procissão*³⁰. O 10 de maio de 1786, Joseph II de Habsburgo, emperador de Alemaña e Austria, dispuxo que se retirasen as estatuas e imaxes nas procesións³¹. Durante a revolución francesa (1789-1799), moitas Cocas foron destruídas: Dunkerque, Douai, Ypres, Ath,...³².

En Galicia tamén desaparece-ron todas, agás a de Redondela, que ou seguiu ou axiña foi recuperada de novo, chegando ata os nosos días de

forma semellante a como era antes de 1777. E a uns coren- ta quilómetros, a portuguesa de Monção, que despois de ter pasado por diferentes vici- situdes, aínda é posible con- templar agora tódolos anos a loita entre a Coca e o cabalei- ro San Xurxo.

IV. ¿VOLVERÁ A “BECHA”...?

Non hai moitos anos que logo de levar esquencida máis de douscentos, a Coca de Betanzos -O Camelo- presen- touse de novo na vila, neste caso na procesión de San Roque, o 16 de agosto, xunto cos danzantes e na compañía dos seus amigos os *gamachi- ños* (é dicir, os demiños). E o mesmo lle pode suceder a outra calquera o día menos pensado.

A de Ribadavia desapareceu en 1777, pero unicamente foi a figura, pois o espírito, a semellanza dos seus parentes

os lagartos e as cobras, aletar- gouse no recanto máis escuro e fondo das augas do río Avia. E alí leva escondida 222 anos, sen que ninguén dende entón teña dado con ela, porque agora fuxe da xente. Pero, como lle pasou á betanceira, quizais o seu sono non sexa eterno, porque o Centro de Estudios Medievais tenta de a recuperar, de convidala a saír da auga e a que suba ata a praza maior con tódolos honores que lle correspon- den. Alí, no medio das demais figuras e persoaxes da *Festa da Historia*, de seguro que se ha de sentir a gusto e fachen- dosa, e ata pensará que o tempo se detivo e ela segue sendo a mesma de sempre, ó comprobar que, como na súa época, Ribadavia é a capital indiscutible de todas estas terras do Avia e do Miño, rega- das tódolos anos polos millei- ros de *moios* de viño que dan as súas cepas ó chega-lo outo- no.

29 LALORE, CH.: “Le Dragon –vulgairement dit Chair-Salée–, de Saint Loup évêque de Troyes. Étude iconographique”, *Annuaire administratif, statistique et commercial du département de l’Aube*, 51, 1877, p. 150.

30 CHAVES, L.: “Os oficios mecánicos de Coimbra”, *O Instituto*, 89, Coimbra, 1953, p. 363.

31 MEURANT, R.: “Géants et monstres d’osier”, *Bulletin de la Société Royale Belge d’Anthropologie et de Préhistoire*, LXXI, Bruxelles, p. 20.

32 MALBRANKE, C.: “La Révolution française face aux géants processionnels”, *Comité Flamand de France*, Lille, 1952.

BIBLIOGRAFÍA

a) Fontes documentais

Arquivo histórico provincial de Ourense: *Concello de Ribadavia*.

Idem: *Concello de Ourense*.

(Ver Apéndice Documental. Páx. 103).

b) Publicacións

CHAO REY, J.L.: “Bienvenida “A Becha”, coquetrix de Ribadavia”, *La Región*, Ourense, 21-XII-1996.

Constituciones Synodales del Obispado de Tuid..., Compostela, 1761.

EIJÁN, S.: *Historia de Ribadavia y sus alrededores*, Madrid, 1920.

GONZÁLEZ PÉREZ, C.: *A Coca*, Departamento de Cultura do

Concello de Redondela, Vigo, 1987.

--- : *As penlas e a danza de espadas*, Departamento de Cultura do Concello de Redondela, Vigo, 1987.

--- : “A coca de Betanzos”, *Anuario Brigantino*, 15, Betanzos, 1992.

--- : *A coca e o mito do dragón*, Ir Indo, Vigo, 1993.

--- : “A coca da Coruña”, *Brigantium*, 8, A Coruña, 1993/94.

--- : “A becha de Ribadavia”, *La Región*, Ourense, 28-VIII-1994.

--- : “Dúas manifestacións comúns a Portugal e a Galicia: a Coca e San Cristovo”, *Actas do III Congreso de Historia da Antropoloxía e Antropoloxía Aplicada*, Pontevedra, Santiago de Compostela, 1997.

MERUÉNDANO ARIAS, L.: *Los judíos de Ribadavia*, Ribadavia, 1915.

ANTONIO PIÑEIRO FEIJÓO

1960.

Funcionario do Concello de Celanova dende o ano 1987, leva dez anos desempeñando funcións de encargado do departamento de Cultura deste Concello.

Dende o ano 1985 ten colaborado en

diversos medios de comunicación, mantendo unha relación case ininterrompida co diario *La Región* de Ourense, no que desempeñou o labor de delegado das comarcas de Celanova e a Baixa Limia ata este mesmo ano.

Dende 1993 colabora neste mesmo xornal con artigos de opinión sobre

a actualidade diaria do acontecer social da provincia de Ourense e de Galicia.

Premio de xornalismo da Festa do Pulpo do Carballiño no ano 1992.

Premio de xornalismo Xosé Aurelio Carracedo 1997.

Ten publicado varios monográficos sobre aspectos da historia de Celanova, coma os "140 anos de Historia da Banda de Música municipal de Celanova" e outros.

Atópase no prelo un estudio biográfico sobre xosé Velo Mosquera, o ideólogo da Toma do Transatlántico "Santamaría".

A procesión nocturna da Ramalloza

Un xogo de luces e sombras nunha noite do estío celanovés

Antonio Piñeiro

A festa da Encarnación celébrase o primeiro fin de semana de agosto na honra da virxe da Encarnación, comenzando por ser as festas patronais do barrio probablemente máis antigo de Celanova, que está conformado pola rúa Manuel Lezón (coñecida popularmente como a Calle Abaixo) e o lugar de A Ermida (denominado así pola igrexa que con esta advocación existe no entorno), que é un dos únicos asentamentos poboacionais que existían arredor do mosteiro cando este estaba en plena vixencia, incluso denantes de que existise a propia Celanova como conxunto urbano.

Co transcorrer do tempo, esta festa organizada por unha antiga cofradía denominada da virxe da Encarnación, que data de principios do século XVII, foise desprazando hacia o centro da poboación e hoxe atópase tan arraigada no pobo coma as festas patronais, estando precedida dun novenario na honra da súa patrona, que se celebra na igrexa construída no lugar da Ermida, pode que seguindo un proxecto inacabado do famoso arquitecto porriñés,

Antonio Palacios, nos primeiros anos deste século e que veu a substituír a outra moito máis antiga –no século XVII xa había constancia da súa existencia–.

Na noite do primeiro sábado do mes de agosto, a xeito de inicios destas festas celébrase unha procesión nocturna, da que se descoñecen a ciencia certa as orixes, aínda que hai quen ubica o seu nacemento na primeira década do presente século, pode que coincidindo coa inauguración da nova capela, ou incluso denantes, froito da actividade que desenrolaban a Cofradía da Virxe, que celebraba unha procesión para entregar o testigo entre os que se organizaban a festa ese ano e aqueles ós que lle tocaba a responsabilidade do ano seguinte, ven a ser dalgún xeito un canto á floración da primavera e do verán, gracias ós motivos florais que a adovían.

As xentes da bisbarra, unha vez que a noite se achega, arremuíñase na praza Maior, portando uns ramos normalmente de loureiro e uns farois de vela que colgan das

Na noite do primeiro sábado do mes de agosto, a xeito de inicios destas festas celébrase unha procesión nocturna...

polas dos mesmos, sendo o único elemento de iluminación da vila, xa que logo, as luces públicas e o alumado exterior queda totalmente apagado, dándolle así unha volta a toda a poboación, iniciando esta pola rúa de Abaixo e circundando a capela da virxe que lle dá o nome á festa. A procesión faise acompañar de charangas, gaiteiros, bandas de música e cantos, celebrando así un ritual único en toda Galicia, que conta cun grande enraizamento, non só na Terra de Celanova, senón en toda a provincia de Ourense.

Entre a floración dos ramos, a fuxidia luz dos farois e a música, amásase un "cóctel" realmente festeiro e cultural, sobre o que o Concello de Celanova ten a obriga de seguir traballando, xa que logo, son moitos os visitantes de toda a provincia que coa chegada deste primeiro sábado de agosto, visitan Celanova para pasar un verdadeiro día de festa e unha noite espectacular co sabor da tradición como telón de fondo.

OS COMENZOS

Aínda cando a información que se posúe sobre as súas orixes non é moi fonda, un estudioso celanovés de principios de século que chegou incluso a ser alcalde de Celanova nos anos 20, Castor Méndez Brandón, aporta no seu libro "Pro Virgine" algúns datos sobre a antigüidade da Cofradía da Virxe da Encarnación que merecen ser explicados, pois dalgunha forma explican a tradición que se mantén de veneración a esta virxe en Celanova.

Ó remate do libro, Méndez Brandón asegura que en poder do párroco da vila hai "un infolio antigo con cuberta de pergamino" que encabeza da seguinte forma: "*Libro de la Cofradía de Nuestras Señora de la Encarnación de la villa de Celanova. Hízose por orden y mandato de D. Francisco Antonio Vidal, Fiscal de dicha Cofradía y siendo Mayordomo Blas Fernández, vecinos ambos de dicha villa, en el mes de junio del año de 1733*". Dos diversos capítulos que contén o legoxo, Castor

Méndez Brandón destaca un que fala das “Alhajas de nuestra Señora y donativos de nuestra Señora, obras de la capilla”.

E xa a modo de exemplo da intensidade dos datos refrexados neste traballo, o cronista local da época informa, entre outras cousas, que “en 1833 se estrenó un pendón branco de seda que regaló a la Virgen el Padre Escolapio de la Ermita, hijo de María Fernández, que está en América y que costó 1.000 reales.

Malia que na actualidade estes dous libros atópanse perdidos, o autor deste traballo recolle que naquel ano (1917) a festa profana resultou moi animada, nun texto que polo seu interese paga a pena recoller literalmente:

“La amenizaron nuestra brillante banda, dirigida con tanto acierto como entusiasmo por don Eduardo Rodríguez (Pierrad) y el gaitero de Vereá, nuevo en esta plaza. Las verbenas en la Plaza Mayor, la víspera y el día de la fiesta resultaron igualmente animadísimas.

Trascendía el olor a empanada, bocado tradicional en Celanova el día de la Virgen, hasta el punto de que los hornos del pueblo, poco antes de las doce, constituía un verdadero tormento para estómagos extenuados y era aperitivo poderoso para cuerpos bien mantenidos.

Hubo, como todos los años, el consiguiente trueque de empanadas, ocasionado por la afluencia de ellas. Alguna familia distinguida, después de abierta la suya, vio con sorpresa, en lugar de los ricos pollos que incluyeran en ella, sendos trozos de “raxo”, abarrotados de cebolla.

De otra familia supimos también, con convidados de Orense, sumida en amargo desconsuelo, porque el plato tradicional, eje de la comida preparada para obsequiar típicamente a sus huéspedes, se lo enviaron del horno convertido en puro carbón.

La ceremonia tradicional de la entrega del ramo tuvo lugar, como siempre, a las cinco de la tarde. Acompañado de los señores de la Junta de la Hermandad, el Hermano mayordomo saliente, Manuel Fernández (Arrenxo), y precedidos todos de la gaita y música, entregó este ramo al Hermano mayordomo entrante, Manuel Feijóo (Malelo),

quien obsequió espléndidamente en su casa a todo el acompañamiento.

Terminado el convite se rehizo la comitiva que, precedida de la gaita, el ramo y música tomó rumbo hacia la plaza Mayor, donde desembocó en ocasión de hallarse solo, asomado al balcón principal de la Rectoral del convento, el dignísimo rector y párroco, Padre Juan García Nebril, presidente la comisión “pro-santuario”, haciendo una larga parada de homenaje y consideración a quien tantos títulos reúne para ser amados por sus feligreses.

Se disolvió la comitiva frente a la iglesia, quedando el ramo, con el sobervio gallo y la enorme rosca que de él pendían, a merced del mejor postor, en la inmediata operación de los pojos, que resultó ser, D. Arturo Martínez (Miguiña).

As xentes da bisbarra, unha vez que a noite se achega, arremuíñanse na praza Maior, portando uns ramos normalmente de loureiro e uns farois de vela que colgan das polas dos mesmos, sendo o único elemento de iluminación da vila.

Entre a floración dos ramos, a fuxidia luz dos farois e a música, amásase un “cóctel” realmente festeiro e cultural.

Preparación dos ramallos na Praza Maior da vila.

El fiscal de la Junta de la Hermandad, José Domínguez (Carrizo), se tomó la molestia de pojar los innumerables presentes que se hacen a la Virgen, no faltando a la lista, como todos los años, los primeros racimos de uvas maduras que aparecen siempre, en este día, orlando las andas de nuestra patrona y los incontables tiestos de albahaca. ¡Cuánta albahaca, Dios mío!."

A celebración dese ano incluso chegou a contar cunha pequena anécdota que Méndez Brandón reflicte do seguinte xeito:

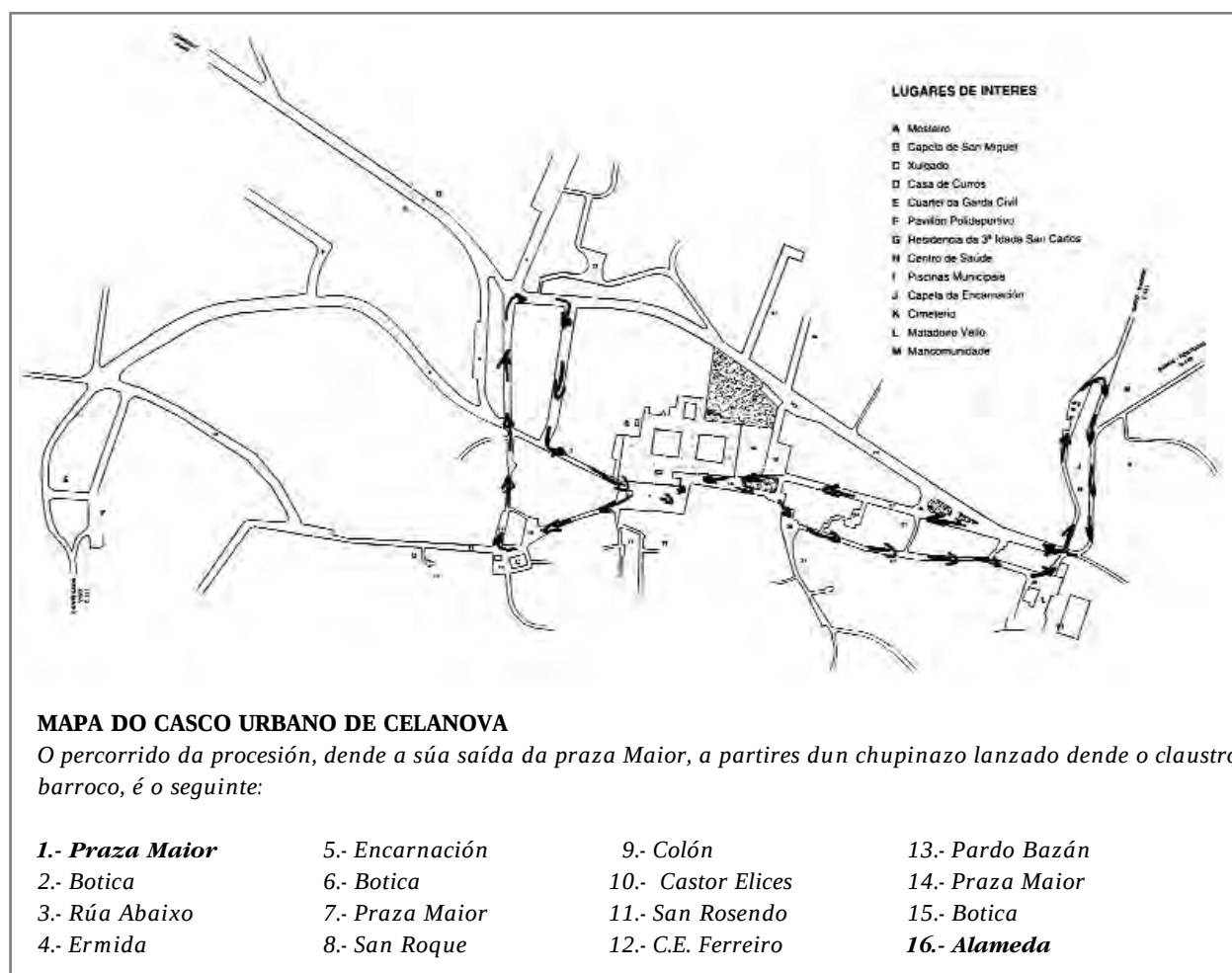
"Al anochecer se hundió con grande estrépito, cuando todos los músicos se hallaban encima, el tablado del palco. El susto fue mayúsculo y fue un milagro de la virgen que no hubiese nada que lamentar, a parte del susto consiguiente.

Terminó la fiesta profana con la segunda verbena".

Ven a demostrar este traballo que naquela segunda década do presente século, a festa tiña como símbolo un único ramo, pero aínda non fala nada da procesión nocturna dos farois.

En calquera caso a presenza deste ramo aínda se mantén hoxe en día, que o que leva a organización da festa diante de toda a procesión e que é sorteado ó remate da festa ,facendo coincidir o premiado cun dos números que teñen as pañoletas que se reparten coa identificación do símbolo da Ramallosa, obra do pintor celanovés Baldomero Moreiras.

En cada edición a organización vende arredor de 3 mil pañoletas, repartindo máis de 10 mil farois (parte dos mesmos aportados pola Asociación Cultural C. Solpor e o resto polo concello), así coma un bon número de ramos de loureiro e outras especies arbóreas, durante toda a tarde na praza maior.

Sonia María Novoa Fernández

1975, Ourense.

Licenciada en Ciencias Biolóxicas.

Membro do grupo Castro Floxo.

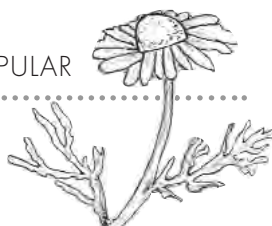
Beatriz Cabanelas Pedrouzo

1975, Ourense.

Diplomada en Ciencias Biolóxicas.

Estudante de Ciencia e tecnoloxía
dos alimentos.

Membro do grupo Castro Floxo

A medicina da natureza

**Sonia María Novoa Fernández
Beatriz Cabanelas Pedrouzo**

ILUSTRACIÓN:

**Sonia Mª Novoa Fernández
Montse Novoa Fernández**

Xa é ben sabido por todos que as plantas teñen propiedades curativas que son beneficiosas para a saúde, non constitúen un tratado de medicina xa que non se basan en técnicas e fórmulas químicas.

Todos os dons da natureza forman parte do que se poderían chamar procedementos naturais, sinxelos e inofensivos. De uso común e frecuente, a mediados de século, como nos contou a Sra. Isolina Santoro Rodríguez, entre outros, a xente botaba man con certa frecuencia deste tipo de remedios. Os médicos eran escasos, e moitas veces, a súa presenza demoraba máis do desexado. Ademais, as boticas tiñan uns medicamentos caros, e o diñeiro escaseaba con demasiada frecuencia. A necesidade obrigaba.

Por outro lado había xente moi chafardeira, chea de

supersticións, que empregaba remedios sen fundamento algún. Por exemplo, para evitar o mal de ollo untaba os nenos con allo. Outros non os untaban pero facíanlles levar algún nos petos. Non todos sabían aproveitar o que a natureza lles regalaba.

A Sra. Isolina tiña auténtica paixón por este tipo de remedios xa que desde os dez anos fora vivir coa súa avoa, a Sra. Juana. Ela ensinoulle todo o que coñece sobre as herbas e as súas propiedades curativas. De nena ía a recolectalas con ela, e así foinas coñecendo ao tempo que foi aprendendo o seu valor medicinal. A Sra. Juana tiña un montón de herbas e raíces secas, gardadas en diferentes saquetas na súa casa. Deste xeito sempre as tiña a man para calquera necesidade. Cando algunha persoa lle pedía algún remedio, dábao desinteresadamente. Nunca o tivo como un negocio.

A Sra. Isolina plantaba na súa horta as herbas que lle resultaban máis difíceis de atopar, de xeito que a súa botica estaba sempre moi perto. As herbas que non podía cultivar, ía buscalas ao monte, na época do ano axeitada e gardabaas para cando fose necesario. Outras como o ianten, por exemplo, abundaba por todos os lameiros, e nunca tivo problemas para atopalas.

Como xa dixemos, conservaba as follas e raíces secas, en bolsas ou en tarros. O proceso de secado facíao sempre a sombra, porque senón, as follas perderían o seu valor curativo. Sempre as colocaba nun papel nun lugar ben seco. Así podíanse conservar durante moito tempo. Se en algún momento collían valor, era sinal de que estaban estropeadas.

Transcribimos a continuación algunhas destas herbas e receitas máis utilizadas pola Sra. Isolina:

Ianten tamén chamado “lingua de ovella”:

As súas sementes secas, cocidas en auga, son boas para o estreñimento. As follas e ramas, tratadas do mesmo xeito, son boas para as feridas da boca. Para facer os enxaugues mestúranse tres ou catro culleradas nun litro de auga. Tamén se utilizaba como expectorante, purificadora do sangue, cicatrizante e anti-hemorráxica.

Malvarisco:

Utilízase a folla, a flor e a raíz. A avoa da Sra. Isolina somentes empregaba a raíz. Hai que secala e despois gárdase. A folla e a flor cocidas empréganse para a tos. Se é moi forte débense tomar tres taciñas ao día e se non dúas. A raíz é boa como calmante. En cataplasmas utilízase para curar furunchos e inflamacións da pel.

Malva:

Para as desinfeccións, lávanse as feridas con auga de malvas. As súas flores e follas fervidas e escurridas aplícanse sobre as almorranas externas. Asimesmo se utilizaba como expectorante, calmante, e para enemas para as inflamacións do intestino groso.

Barbas de millo:

Son boas para a próstata. Hai que cocelas e logo beber a auga.

Erva Luísa:

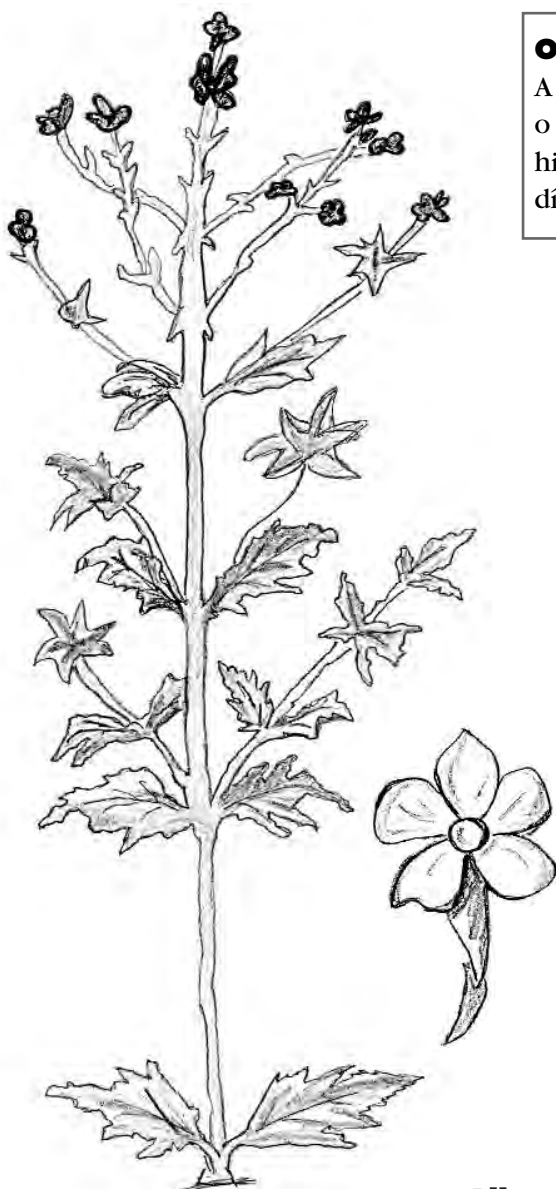
Cocida en auga é boa para o estómago.

Figo chumbo:

Utilízase para as hemorroides. Lávanse con auga fervida coas súas follas.

Salvado do centeo:

Moi bon para o catarro. Facíase unha cataplasma fervendo auga e botándolle os salvados. Logo colocábase nun pano e púñanse no peito. As pulmonías tamén se curaban así.

Verbena:

É boa para a sinusite. Aplícase en cataplasmas. Primeiro haberá que fritila cunha pouca grasa e cunha clara de ovo. Despois ponse nun trapiño e colócase na frente.

Ortiga:

A súa raíz é boa para comer o sangue malo. Recoméndase o seu uso como verdura cocida por ser antihemorráxica e hipoglucemiante. Débese tomar en infusión tres veces ao día. Macerada en alcohol é boa como loción para o cabelo.

Allo:

É bo para as lombrices. Déixase en auga un día antes de bebela. Tamén se utiliza contra as dores reumáticas, facendo unha cataplasma co allo machacado. Asimesmo se utiliza para estimular o apetito, activar as funcións dixestivas, e como antiséptico e depurativo.

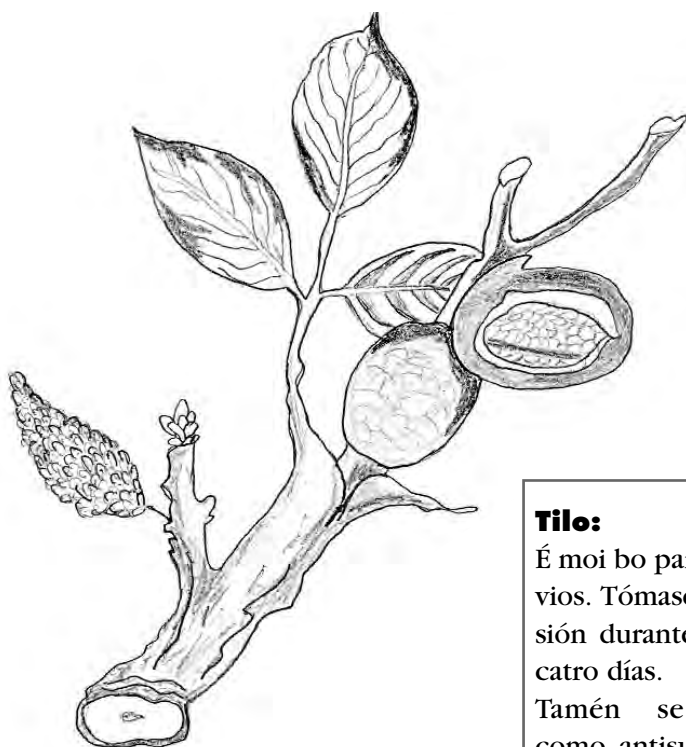
Cebola de azucena:

Utilízase en cataplasmas, cando se ten un dedo madurado. Tamén serve para cando

as fístulas collen pus e non caen. Poñendo o dente da cebola partido na plancha cun pouco de aceite de oliva. Quente, tamén é bon para os granos dos beizos.

Baldrastro:

Cando saía un enxame e querían levalo a outro cortizo, tiñan que untalo ben co baldrastro, que atraía as abellas polo seu arrecendo. Tamén é bon para as picaduras das ortigas.

Loureiro:

É bo para facer a dixestión. Pódese tomar en infusión ou masticado. Tamén é moi bo para as baixadas da tensión.

Eucalipto:

Fervido en auga, é moi bon para baixar a febre. En forma de vaos é bo para os bronquios. Tamén se utiliza como balsámico e sudorífico.

A parte das propiedades destas plantas como tal, a xente fai mesturas con elas obténdose novos remedios. Estas son algunhas das receitas máis usadas:

O apio con uvas do lagarto machacadas utilízase en cataplasma para previr as infeccións e a cicatrización das feridas. Esta é unha receita da mai da Sra. Isolina.

Nogueira:

A súa folla é boa para previr a caída do cabelo. Cocida e deixándoa a repousar unhas horas, aplicase sobre o cabelo para darlle unha tonalidade máis oscura.

Tilo:

É moi bo para os nervios. Tómase en infusión durante tres ou catro días. Tamén se utiliza como antisudorífico, diurético e expectorante.

Mel, sal e vinagre empréganse para comer as mazaduras producidas polas torceduras. Despois de aplicalo recomendaban vendar as articulacións.

Auga ben salgada e orina, tan quente como se poida aguantar, é moi boa para os sabañóns.

Os San Xoans con leite fervidos son bos para a matriz. Ponse un pano empapado en auga fervida nos cadrís, a modo de cataplasma.

Para os animais tamén tiñan remedios: Aos becerros que tiñan diarrea e lombrices dábaselles auga con viño. Cando os tetos das vacas estaban inflamados, untábanos con grasa de cerdo.

Para os bultos das pernas, quítaselle a cabeza, o rabo e a pel a unha serpe, fervíase e unha vez seca dabállese a comer aos animais.

Todos os remedios descritos anteriormente podese dicir que teñen un fundamento científico, nembargantes algunhas persoas tiñan fe noutros remedios máis ben basados nunha mestura de superstición e relixión. Velaí algún exemplo:

Remedio para as inflamacións:

*O sípolo, o sípolo en tallo
todos os males aquí están
asentados
Que non coman nen roian o
doce sabor
se curan as llagas do noso
Señor.*

Manzanilla:

É boa para o estomago. Emprégase en infusións, como tónico estomacal, aínda que tamén é coñecida como vermífugo, sudorífica e calmante. En lavativas úsase para as infeccións dos ollos, fístulas, úlceras varicosas etc...

Despois de recitar este verso o enfermo deberá rezar un Pai noso e unha Avemaria ao tempo que outra persoa lle fai nove cruces, co fío dun coite-lo, sobre a parte inflamada.

Remedio para os furúnculos das pálpebras, “tirizos”:

*Tirizo che traigo
tirizo che vendo
aquí che quedan
nestas palliñas ardendo.*

E despois déixanselle as devanditas pallas a outra persoa, e ao mesmo tempo tamén se lle pasan os tirizos.

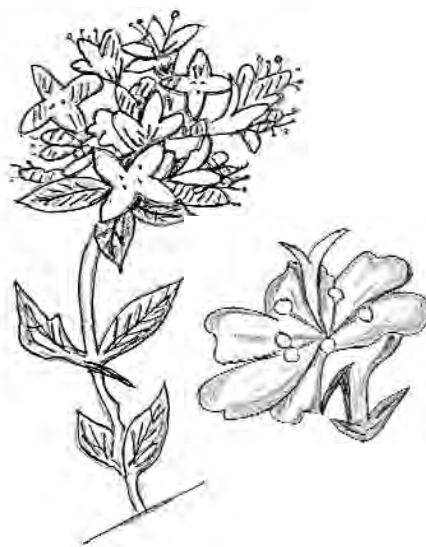
ANECDOTARIO

Como anécdota ou curiosidade podemos contar que moitas persoas como a Sra. Isolina son moi afeccionadas a contar contos. Uns teñen relación coa medicina popular pero a maioría teñen relación cos acontecementos diarios da aldea. Velaí van algúns exemplos:

- Este era un home de Costacadelo que ía mocear a Mundín. Chamábase Berto e cría cegamente

Tomillo:

En infusión calma a tos e suaviza a gorxa. En vaos, utilízase para evitar a congestión nasal. Tamén é considerado antiespasmódico, diurético, sudorífico, desinfectante e algo calmante.

nas bruxas. Por ese motivo sempre andaba a contar contos sobre elas. Moitas veces lles contaba os compañeiros que as bruxas o tiñan levado voando de Regueiriño ás Barreiras, percorrendo polo monte, unha distancia de máis de cinco quilómetros. Cada vez que ía as mozas, bebía no bar e non bebía pouco. Estaba até ben entrada a noite de esmorga e cando acordaba collía o camiño de volta para casa. Coa borracheira que levaba non sabía por onde ir e sempre amañecía nos lugares máis insospeitados. Despois contaba que foran as bruxas as que o levaran ao lugar onde amañecera. En Mundín ao viño chamábanlle “bruxas”.

- Noutroora, os das parroquias de Sta. Cruz e os da Loña tiñan que vir coller o coche a Luintra. Unha noite de luar, a Sra. Salud do lugar de Rubiacós, ergueuse moi cedo do

acostumado, pensando que xa era hora: “Voume, voume que vai ser día”. E veuse de cara a Luintra. O camiño, bastante tenebroso, discorría cáseque todo el entre carballos e castaños. Nunha destas zonas boscosas a Sra. Salud colleu medo: “¡Ai Dios mío!, ¿como hei facer?, ¡co medo que eu teño e aínda non é día!”. Entón subíuse a un carballo, a beira do camiño.

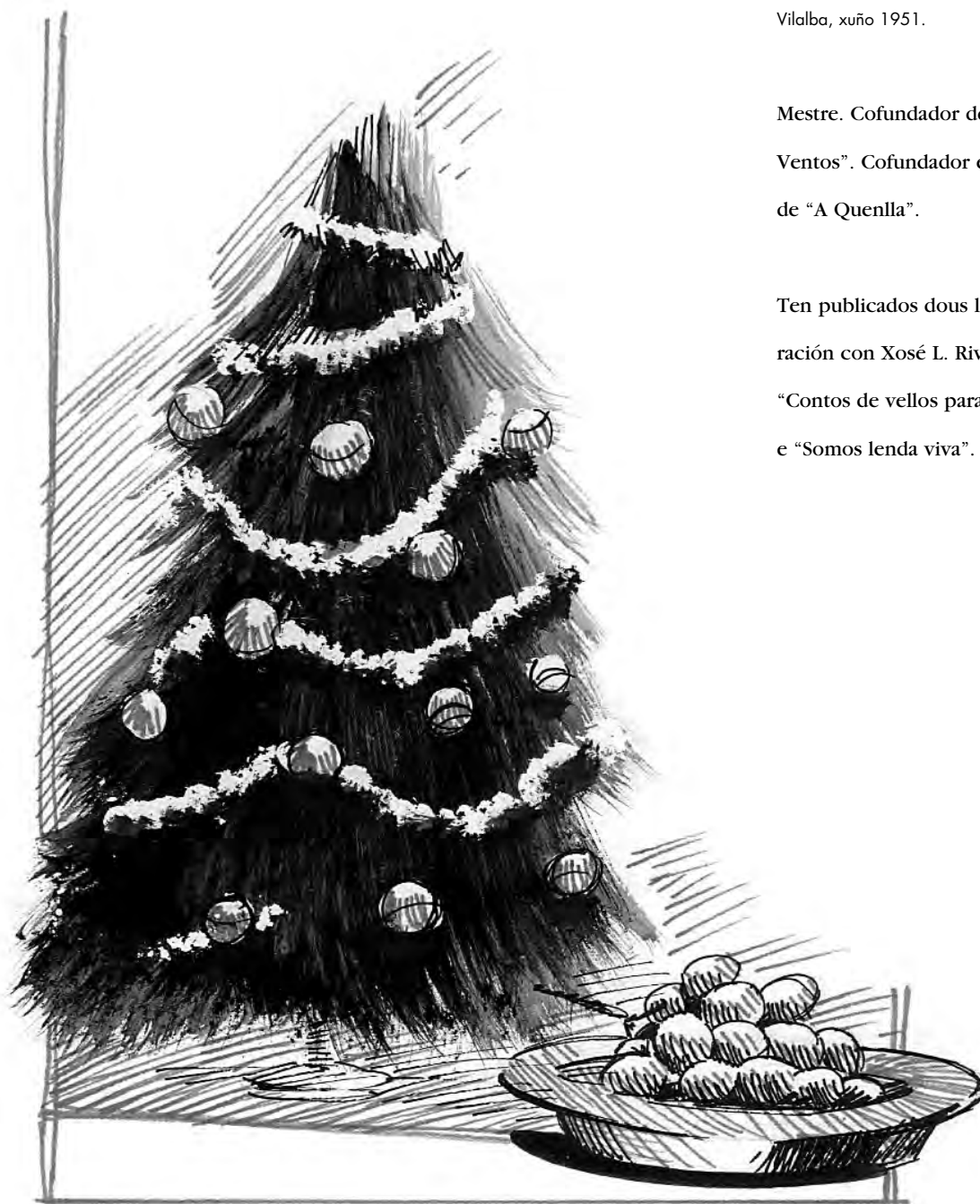
Un pouco máis tarde, viña polo mesmo camiño a Sra. Celia de Espartedo, cun farol na man. Tamén tiña medo, e xusto ao pasar por onde se atopaba a Sra. Salud subida no carballo apagóuselle o farol: “¡Deus me acompañe!, ¿como hei facer para pasar esta carballeira?” Cal non sería a súa sorpresa cando sintiu berrar a Sr. Salud, ao tempo que baixaba do carballo: “Acompáñote eu. Non teñas pena”.

BALDOMERO IGLESIAS DOBARRIO "MERO"

Vilalba, xuño 1951.

Mestre. Cofundador de "Fuxan os Ventos". Cofundador e membro de "A Quenlla".

Ten publicados dous libros en colaboración con Xosé L. Rivas Cruz:
"Contos de vellos para nenos"
e "Somos lenda viva".

**O tempo de Nadal tiña noutrora máis fondo que formas,
en contra do que sucede hoxe que presenta modos e
maneiras externas e aparentes.**

MÚSICA POPULAR

Os Vilancicos

Texto:
Baldomero Iglesias Dobarrio "Mero"

Ilustracións:
Debuxos de **Santiago Gutiérrez Gómez**
Figuras de **A. Baltar**

Chegado o tempo de caducidade do ano, chega tamén o tempo singular de esperanza para que a luz volva. Agárdase un Sol cheo que faga duradeiros os días, máis cás noites, e que alonxe o escuro inverno e que faga renacer a Natureza e espertar do seu letargo a vida.

Chega así o ciclo de Nadal, unha superposición relixiosa por riba de ritos ancestrais e pagáns do solsticio de inverno que se perden na noite dos tempos, que mudaron as celebracións do fin do ano solar en celebración do Nacemento dun Deus-Neno, na humildade dun pesebre e entre pallas.

Coma calquera celebración dun tempo, O Nadal, ten un modo peculiar de se anunciar: a climatoloxía invernal coas xeadas ventoeiras, noites longas-días curtos, humidade no ambiente, neboeiros, a natureza espida, unha alimentación propia e característica, roupas abrigosas, descanso de certos labores e traballos, a procura de fontes de calor (físico e anímico) que propiciaran xuntanzas diante do fogar no arrecendo de ulidos primixenios dun lume enfeitizador que levanta lapas e dispara muxicas no medio dun resplandor que ilumina na ausencia do astro. Proxéctanse sombras e siluetas familiares e séntense

os rumores das achas que se entregan a un lume novo e purificador, mentres estalan como facían hai xa centos e miles de anos. Xurden as palabras e algún canto ou música que aparece como reflexo identificador dunha simple expresión estética, ou unha danza ou calquera outra manifestación artística encadrada no seu tempo, no entorno preciso, e que a partir de entón vai seducir a todo un grupo e mesmo a exaltalo facéndose aparecer como intérprete de sentimentos.

*"Triste é a noite sen Lúa
negro é o día sen Sol
e a pena da miña alma*

se me falta o teu amor”.

Son voltas, son voltas, son voltas que o mundo dá son voltas, son voltas, da noite de Navidá.

Pero ó mesmo tempo por dentro de nós hai algo máis, e é notorio, que aparece unha mudanza que nos fai ver doutro xeito as cousas grandes e tamén aquelas que só aparentemente son máis pequenas. Prodúcese un achegamento ós demais, ós amigos e conveciños, á familia. Un sente máis fonda a importancia de estarmos xuntos, de nos sentir envoltos nos valores sociais do grupo que abren o corazón á tolerancia e a fondas refle-

los, ornamentos, consumo excesivo, desfiles, festas artificiais, etc. contradín e deforman o orixinal encanto da ancestral celebración, e son, por seren universalizantes, moito menos máxicas e admirables ó aportaren unha simboloxía carente de significado na nosa cultura). Foi un modo máis auténtico de vivir, acordes cun ciclo de *de-sol-ación*, e cunha harmonía, hoxe añorada, coa natureza. O certo é que se trocou a expresión xubilosa dun tempo concreto por outro rito máis de calquera tempo e que case non indica nada ó recibir o aporte foráneo.

Canta paxariño canta

xións, ó amor, á dozura, e mesmo a compartir de xeito máis altruísta e gratuíto que noutras datas do ano.

O tempo de Nadal tiña noutro máis fondo que formas (en contra do que sucede hoxe que presenta modos e maneiras externas e aparentes: comidas descomunais e extraordinarias, moita bebida, rega-

*cantarás na primavera
canta que me leva o aire
canta que o aire me leva.*

*Son voltas, son voltas, son voltas do meu dedal
son voltas, son voltas, das
noitiñas do NadaL*

Trocouse aquela alimentación propia dun tempo por comidas fastuosas, o achegamento físico a carón do lume nas lon-

gas noites da festa, dentro dun excesivo consumismo, ... e o que é peor, trocouse a tenrura convulsivo deste tempo de renovación e fondas reflexións por regalos de recíproca factura coa fachenda de sermos moito máis xenerosos e comprometermonos a, no ano vindeiro, ser mellores e corrixir erros, mentres facemos un brindis de bos desexos de costas ós demais ou como moito, dun amor fraterno que dure un par de días.

Tamén mudaron os modos expresivos. As danzas, músicas e cantares -hoxe case todos importados e que non amosan a identidade dunha comunidade de xentes, dun tempo, dunha paisaxe, dun pobo- semellan ser un recopilatorio dunha tribo que vive xa nunha reserva apartada do “*homus dixitalis*”. Amósase -pola contra- que a tele e os medios de masas son moito máis fortes e poderosos que aquelas vellas tradicións polas que nos reximos e gobernamos axeitadamente durante tantos séculos. E é que para moitos “esas caixas dos múltiples penares” son a ventá na que se pode observar a única e monolítica realidade. E tras dela corremos cegados pola virtualidade atrapallada duns decorados tristemente irreais. Unha ir/realidade dirixida e controlada que así queren que vexamos. Anque iso supoña estar cavando a tumba dunha boa parte de coñecemento humano que se baseaba naquela aprendizaxe na

memoria do tempo, remontado xa ó antes do antes e que foi así, pasando de boca en boca e entre moitas xeracións, sendo útil ata os tempos que corren. ¡Eso ya no se lleva! é a única razón que se escoita.

Mentres vandalicamente se cortan árbores e acevos, chegan ofertas cheas de anuncios e teletendas que invitan a aumentar diferencias entre pobres e ricos. Chegan músicas alleas e alleantes con toda a parafernalia propia do “desmadre” colectivo. A ninguén lle acorde xa que o Nadal ou tempo solsticial do inverno é fin e comezo dun ciclo solar. E moito menos poidan lembrar que supón unha reforma ou muda periódica que vai cerrando fases da vida na espera do Sol invicto que vencerá de novo a escuridade: a luz deberá vencer ás tebras.

*Voltas e voltiñas, voltas,
voltiñas polo arredore
cantas máis voltiñas, voltas,
cantas máis voltas, millore!
Son voltas, son voltas, son
voltas que o mundo dá
son voltas, son voltas, da
noite de Navidá*

Pois ben, chegados a este punto no que os máis dos humanos estamos lonxe psicolóxica e fisicamente dos ciclos da natureza, cómpre lembrar que foi nese fondo orixinal e íntimo onde naceu o -hoxe- Nadal. Sendo en orixe unha festa agraria en absoluta simbiose coa Natureza e co

Cosmos que produce o achegamento ós demais, cando o foco solar está lonxe. Ese estar máis preto, ese compartir cos outros buscando outros tipos de calor, invita ó roce, provoca a mirada, a palabra, a relación, o trato e a caricia, o bico e a dozura (que teremos que recuperar un por un e unha a unha) e é aí onde tamén nace a necesidade de cantar con “palabrinhas” de amor e de esperanza. Porque o cantar é iso, falar poñendo o corazón. Por iso agora máis que nunca e xa que logo é así que o cantar ten todo o seu sentido. Para arredar o mal e non perder a capacidade expresiva dos sentimentos. E aínda máis, se ese canto se comparte, ademais de arredar os males nunha danza de con-fabulación cos nosos e coa terra primitiva en comunal asociación, un séntese socialmente conxestionado na esencial transformación humana do marabilloso co sinxelo e entrañable. Nese acto social e sublime de compartir na sinxeleza, é onde aparecen os

vilancicos, no fondo limpo e puro máis que nas formas. E os vilancicos non queren ser máis que iso, poemiñas sinxe-

los musicalizados para compartir ou cantar a media voz. Composicións cheas de bos desexos e mornura, de esperanza posta nun novo abrir dun sol poderoso e invencible que arrinque tantas teimas e medos, hoxe asimilados e interrelacionados co nacemento de Cristo e co Nadal relixioso. Foi así que a relixión fixo esquecer antigos ritos, mitos e significados solsticiais do inverno (o apedreamento das árbores -rito no que as árbores reciben a bronca dos seus donos para que se

volvan vizosas despois de seren arengadas e apedreadas-, a renovación do lume -lume novo ou tizón purificador que espantará os males-, o Sol Neno, etc) reinterpretados en función do Neno Xesús (nacido nun esceario humilde e facilmente imaxina-

ble para as nosas poboacións rurais que o asumen e adaptan, mesmo axudados de músicos cultos -xeralmente o clero- ós antigos ritos). E por riba, coa revolución industrial no século XIX, estas datas sufriron outra metamorfose e deron como resultado unha

“nova” anovación: de festa comunal en liturxia relixiosa, e logo pasou a festa familiar que amosa formas externas nas que manda o gasto proporcional -anque sempre desproporcionado- ó poder adquisitivo. Benestar material e felicidade a módicos prezos. Pero que perdeu, loxicamente, a “súa maxia”. O feitizo do sinxelo e profundo. Porque se perderon as claves que interpretan os nosos comportamentos

espontáneos e convértenos en contradictorias conductas que se volven rutineiras.

*Volta aquí, volta acolá
vai o río andando, andando,
quen queira chegar ben lonxe
¡cantas voltas ten que ir dando!*

Son voltas, son voltas, son

*voltas do meu dedal
son voltas, son voltas, das
noitiñas do Nadal.*

Así, por exemplo, o acto de comer unha ducia de uvas o día 31 de decembro ó son das badaladas horarias, é un costume moi recente nacido no primeiro tercio do século XIX. Este acto silenciou outros -sinxelos e fondos- como o vello costume, máis noso, que non deixa de ser curioso para as prediccións climatolóxicas do ano que viña. Consistía en que o máis ancián da familia -representante da sabiduría no tempo- protagonizaba unha adiviñación para os doce meses vindeiros. E así, pola noitiña e despois da cea, en presenza de familia e veciños -cun vínculo litúrxico- collía a pa do forno e enriba dela ía poñendo pedras de sal en número de doce e que numeraba correlativamente. Explicábaselles -sobre todo ós máis novos- aquel rito para que estimasen a importancia das chuvias, das secas, etc das que, en definitiva, dependía a súa economía e existencia. Deixábase pasar a noite. A pa quedaba en posición horizontal a carón do forno e pola mañá despois de durmiren e xa coa luz do día ían, de novo, todos a veren o que aquela cerimonia anunciaba para o ano principiado. Era o vello ou vella quen lía nas pedras de sal a climatoloxía do ano novo. E tiña a prudencia de non afirmar con rotundidade nin sacar outras conclusións que non viñeran a conto, pro-

O nadal ten un modo peculiar de se anunciar: a climatoloxía invernal coas xeadas, ventoeiras, noites longas, días curtos, humidades no ambiente, neboeiros, a natureza espida...

movendo outras obsevacións das témporas, da colocación das estrelas no ceo, dos ventos, do comportamento dos animais, das prantas, das fontes e das augas. Se por exemplo a terceira pedra, e numerada co número tres, estaba medio desfeita pola humidade ambiente da noite, anunciaba -anque non garantía- un mes de marzo algo chuvioso. Se a pedra 9 estaba movida de sitio anunciaba fortes ventos nas canículas de setembro. Se a pedra número 10 estaba desfeita e diluída de todo, quería dicir que en outubro chovería a chuzos. As pedras que seguían enteiras, indicaban bo tempo ou alomenos estabilidade ou sintonía coa estación á que pertencían.

cía. E así sucesivamente, segundo o estado das pedras de sal colocadas na noite anterior na pa do forno, unha persoa de idade e con capacidade e argumentos dados pola experiencia, interpretaba para os presentes as cautelas e coidades que habería que ter en

tiña o seu por que, o seu para que e o seu para quen. Era un rito máis, con toda a súa simplicidade e carga premonitória, sen máis pretensión.

Por fortuna, na memoria das nosas xentes quedan máis ritos fascinantes, e quedan

tamén vilancicos e panxoliñas que -en moitos casos- pola súa sinxeleza e sensibilidade semellan cantos de berce descritivos que amosan e satisfacen esa tenrura entrañable do cantar docemente, na procura do sono reparador que prepara para un novo día. Algúns destes

cantos de arrolar ou falar baixiño mestúranse con cantos de ofrenda.

E Rorró

Amodiño

E ro ro ro ro meu ne e no E ro

ro ro ro o meu a mor. Eu son

un po bre ga le go ve ño do sul da te rri ña i-ó Ne

no Xe sús lle tra io len zo pra-un ha ca mi si ña.

Tamén hai os vilancicos de chamada, moito menos tenros porque normalmente son máis vivos e participativos e

que realmente chaman á xuntanza da celebración convocando a todos cantos queiran. Cada quen axuda co que

pode, coa voz, con instrumentos de percusión caseiros:

Alegría, meus amigos

LEDO

A le gri a meus a mi gos mais a le gri a-e pra
cer a le cer con tan que na ceu un ne no ga rri
do-e de gran xa cer con tan cer.

Tamén os hai narrativos, nos que normalmente alguén conta o relato cantando e os

demais contestan -se é o caso- cun estribillo ou retrouso secuenciado que permita

descansar ó narrador ou senón axudan a cantar acompañando ó mesmo.

No pendello

LEDO

No pen de llo que-hai xun to-o ca mi ño ho xe-as
do ce da noi te na ceu un me ni ño pe que ni ño que pa
re ce do ce o ca eu. Un me ni ño pe que ni ño que pa
re ce do ce o ca eu. En tre-o

Nos cantos do Nadal tamén aparecen outras pezas de despedida e saúdo ó novo ano. Son cantos menos definidos no propio tempo. Algúns poderían ser de calquera festa do ano tanto en letras como en modo interpretativo. Non son vilancicos propios pero teñen a súa certa orixinalidade porque son soporte para a danza e a festa, aproveitando, como xa dixemos, ruadas e foliadas de calquera outro momento.

Supoño que estes cantos serven de mostra da enorme riqueza da Nosa Cultura de Tradición Oral na que supervive apegada a un rito unha linguaxe común de alegato e profecía na que aínda os oíntes poden revirarse protagonistas e exercer a súa condi-

ción libre e liberadora.

Hai vintecinco anos da mortasasino de Víctor Jara. Era el quen tamén dicía aquilo de que “... si cala o cantor, cala a vida”.

Cada vez avanza máis a soedade e o silencio, o frío sen caricias e a mudez. Eso si, ...aló ó fondo do horizonte, ó lonxe-

lonxe, séntese unha melodía engaiolante que nos arrastra totalmente seducidos e aprexados, sen vontade, como o canto da serea, mentres quedamos calados. Confiemos que só sexan *voltas das noites de Nadal*, que por certo, é un vilancico tradicional que recollín a un gran e querido informante de Olas (Mesía, A Coruña) xa hai ben tempo.

Son voltas de Navidá

Vol tas e vol ti ñas vol ta as vol ti ñas po

lo-a rre do o o re... Son vol ta as son

vol ta as son vol tas que-o mun do da Son

vol ta as son vol ta as da noi te de Na vi

da

**Cuadrillas
de homes,
mozos e nenos
recorren
as casas dando
a boa nova
cantando.**

XOSÉ L. RIVAS CRUZ "MINI"

Pacios - Begonte, xuño 1951.

Mestre. Cofundador de “Fuxan os Ventos”. Cofundador e membro de “A Quenlla”.

Ten publicados dous libros
en colaboración con
Baldomero Iglesias Dobbarrio:
“Contos de vellos para nenos”
e “Somos lenda viva”.

MÚSICA POPULAR

Tempo de Reis

Texto:
Xosé L. Rivas Cruz "Mini"

Ilustracións:
Debuxos de Santiago Gutiérrez Gómez
Figuras de A. Baltar

Vai para quince anos que un grupo de mozos da parroquia onde vivo decidimos medio en serio, medio en broma, formar unha cuadrilla de Reiceiros e saírmos a canta-los Reis. Recabamos información entre os vellos que saíran anos atrás cantalos, aprendímolos e o día cinco de xaneiro, arredor duns doce mozos batámonos a cantar de casa en casa pola nosa parroquia e máis pola veciña.

Dixen que iamos un pouco á aventura porque había vintetantos anos que se deixara de practicar este costume. Nos pensábamos que era un xeito de esmorga coma corre-lo Antroido e, a fé miña que levamos unha boa lección.

A velliña con párkinson movía os labios cantando as estrofas a canda nós, e unhas bagullas corrían polas súas meixelas.

Na primeira casa onde pedimos licencia para cantar, tomáronnos de coña, pero cando viron que levábamos gaita de fol e percusións invítáronnos a entrar e a cantar. Nunha bucólica paisaxe: lareira, fume, cheiro a corte e vacas, e vella á beira do lume incluída, comezamos. A xente que antes estivera de farra connosco, ó senti-las primeiras palabras e notas mesturadas, trocou os risos por un relixioso silencio. A velliña con párkinson movía os labios cantando as estrofas a canda nós, e unhas bagullas corrían polas súas meixelas. Os da casa agachaban a cara cos ollos encarnados e a todos se nos puxo un nó na garganta. Aquilo era unha celebración colectiva e nós un xeito

de celebrantes dunha liturxia ancestral que en principio non atinábamos a comprender.

Pero o peor é que isto repetiuse en case tódalas outras casas, máis de sesenta, que visitamos ata o outro día ó mediodía. Se era moi noite, ían espertar ós nenos para que oísen os “Reices”. Se era día e o gando estaba fóra pacendo, ían buscalo para que tamén participase daquela especie de **celebración-bendición-boá nova** colectiva. Se os veciños da casa de enfrente estaban oíndo os “Reices” logo había que repetilos na súa...

¿Que xeito de tradición descoñecida estábamos rememorando?

DO HOME E A NATUREZA

Sen luz eléctrica, sen calefaccións, sen radio, sen camiños, sen coches... A Natureza está máis cerca, sobrecolle, impón respecto. Sen o necesario para vivir, sen o conxelador cheo, sen ter a onde ir buscar un ferrado de trigo ou centeo para poder comer pan. Coa incertidume da colleita por labrar. A Natureza é dependencia total e provoca no home a aparición de defensas individuais e colectivas. A primeira defensa é a observación da Natureza mesma. O Sol creador e dadivoso en primavera e no verán, negador anunciante no fin do outono e efectivo na estación invernal. O Cosmos fai a vida máis dura, entristece os espíritos e obriga a hibernar, en certa maneira ó uso dos demais seres vivos. É Nadal.

Pero o home, a comunidade, necesita da esperanza, dunha salvación. E a liturxia dun tempo que se materializa nun xeito de vida especial, nuns ritos, nunhas crenzas transmitidas desde a noite dos tempos que nunca son racionalizadas nos seus motivos. Son así porque o foron sempre e admítense e practícanse sen seren cuestionadas.

DA EXPLICACIÓN MÁIS PRÓXIMA

Hai uns dous mil anos unha nova relixión conquista o Imperio e sitúa o seu Deus Salvador nesta data solsticial. As colectividades agrarias asimilan de bo ou mal grado os novos símbolos e mestúranos cos vellos nunca esquecidos. Pero o Cosmos segue aí. As respostas litúrxicas son diferentes pero necesarias sempre. A Natureza pode ser xenerosa o ano próximo, propiciémola; anque tamén pode ser coreña e negar o imprescindible, interviñamos para encamiñala.

DA SENSIBILIDADE

Xa está. O novo deus, o salvador, a Esperanza chámase Xesús, e materialízase nun neno que ademais é humilde como a xeralidade do pobo. A identificación é total. O pobo labrego, burdo e inculto a quen todos oficialmente negan a posibilidade de ser creador e sensible maniféstase con todo o seu poder. Utiliza a data do día 5 de xaneiro para facer a chamada necesaria para saír do letargo invernal. Cómpre anunciar o comezo do novo ciclo solar. Acabouse a tristura, poñámonos a traballar a terra. A nai Natureza pode ser dadivosa cos que a traballan. Comeza o primeiro traballo agrícola: a labra da terra.

Cuadrillas de homes, mozos e nenos recorren as casas dando a boa nova cantando, relatan-

do o feito da adoración dos Magos, a fuxida a Exipto, a viaxe de Nazaret a Belén... Camiño, sempre camiño. E as xentes ofrecen ós Reiceiros produtos, ofrendas, pola boa nova, nun rito de fecundidade a un deus mesturado e inconcreto na forma pero real no fondo.

DO CAMIÑO

Case a totalidade dos cantos de Reis, como poderedes ver nos exemplos do final deste traballíño, relatan unha viaxe. Sempre me chamou a atención. ¿Será para materializar en poesía e canción a viaxe anual do Sol?, (ata fai pouco era o Sol quen daba voltas arredor da Terra).

O Sol viaxa constantemente. O camiño é búsqueda dunha nova vida. Os Magos viaxan

sempre pola noite, é dicir, con ausencia de sol e seguindo un sol pequeniño, a estrela, para ver o sol-neno en Belén.

DA PALABRA

O que vale principalmente nos cantos de Reis é a palabra, a letra do que se canta. Se os reiceiros comen estrofas, non saben ben o canto, ou non gardan a postura necesaria,

non son bos oficiantes. Rachan co feitizo. Os oíntes coñecen a palabra, oírona ano tras ano e sábeno de memoria. Moitos deles tamén foron sacerdotes, algunha vez, desta

liturxia. Cando esto acontece non hai agualdo.

DAS MENTIRAS

A meirande parte dos vilancicos e cantos de reis e nadales (xeito de reis que se cantaban nalgunhas zonas de Galicia o día vintecatro de decembro) son de corte culto. Nótaselles na melodía e nalgunhas letras. Cambios de tonalidade, de ritmos, de tempo, complicación musical... información rigurosamente bíblica nalgunhas letras...

Esto propiciou que os “estudiosos” do folclore, que miran as cousas desde lonxe, sen se mollaren, despreciando -coma sempre- o valor creativo do pobo, manteñan que a meirande parte dos vilancicos e cantos de reis son froito de compositores de altura... Pacheco...

Certamente que Pacheco existiu, e compuxo, e coma el outros moitos. Non puideron sustraerse ó feito cósmico. E tampouco puideron fuxiren da capitalización que do Nadal fixeron as clases populares: Xesús nace nun pendello, hai un boi e unha mula, ofréndanselle productos do País...

E compuxeron... ¿adaptaron? ¿reelaboraron? melodías populares enriquecéndoas musicalmente (Pascual Veiga na súa Alborada, ¿con cantas alboradas populares contou para “inspirarse”?). Isto non resta méritos a quen souberon estaren á altura dos seus tempos e da súa xente, pero non me agrada que se neguen os méritos dun pobo culto -que chea de significados pode ter esta palabra-. Que pena que os cultos só se manifestasen normais nesta época e utilizasen só aquí as linguaxes do seu pobo.

DOS CANTARES E DA FORMA

Saían, e saen, o día cinco de Xaneiro (os Nadales eran o 24 de decembro) en cuadrillas de tres, cinco... Formaban a cuadrilla un gaiteiro -case sempre- e dous ou catro cantores. Pedían licencia para cantar e comezaba o relato. Logo do relato pedíase, cantando, o aguinaldo e de seguido interpretaban unha jota ou unha muiñeira e convidaban a danzar ós da casa. As estrofas cántanse alternativamente. Son melodías lentas, cantadas sen respirar, con multitude de

mordentes e adornos propiciados pola gaita. Semellan algunhas cantos gregorianos, con perdón. Son todo un estilo e unha escola de canto, guturais, písanse os finais de estrofa cos comezos.

As xentes dunha casa poden estaren na do veciño cando llos cantan, pero logo hai que cantalos, os mesmos, na casa deles. Por veces van buscar o gado, e logo, con el dentro, cántase. Se é pola noite e os meniños están a durmir, vanse espertar para que os oían.

En fin, todo un xeito litúrxico que nos dou moito que pensar a aqueles que fomos e imos cantalos ano tras ano. ¿Por que non probades?

AS PAPELAS

Posiblemente, ademáis de cantalos ó xeito, a meirande dificultade destes cantos sexa o pasalos a partitura. Son completamente libres e resístense me ferozmente cando quero encaixalos en pentagrama. Estas papelas son unha apro-

Logo do relato pedíase, cantando, o aguinaldo e deseguido interpretaban unha jota ou unha muiñeira e convidaban a danzar ós da casa

ximación. É o que hai. Por certo, ¡BO NADAL!

Reises da Manta

San Jo sé e-a Vir xen San ta por bai xo da man ta a Be
 lén ca mi ño i ban e-a man ta por ri ba. San Jo

*San José camiña moito
 por baixo da manta
 pero a Virxe non podía
 e a manta por riba.*

*Andemos, señora, andemos
 por baixo da manta,
 que se nos acaba o día,
 e a manta por riba.*

Oido perto de Sarria no ano 76

As Festiñas de Nadal

Lento e libre

As fes ti ñas de Na da le
son fes ti ña as de-a le
gri a

*Camiñando vai José
e maila Virgen María.
Camiñan para Belén
para llegharen con día.
Quando a Belén llegharon,
la medianoche sería.*

*Las puertas taban zarradas
y el puertero no abría.
Abre las puertas puertero,
a José y a María.
Estas portas no se abren
mientras que no venga el día.*

*Después de ser descortés
tiene poca cortesía.*

Recollidos en Xanceda (Mesía)
A coruña

Reises de Infiesta

Lento e libre

Va ia de re go ci jo va ia de in fi
es ta va ia y-en Be lén ha na ci do o el be llo o
sol del al ba.

*Oigan y escuchen todos
esta vieja tonada
y la alegría y buen gozo
y esté en la casa el ama.*

(retrouso)

VAYA DE REGOCIJO
VAYA DE INFIESTAS VAYA
EN BELÉN HA NACIDO
EL BELLO SOL DEL ALBA

*A Belén una niña
camina apresurada
y hermosa en cuanto bella
y un viejo en su compañía.
(retrouso)*

*Caminan poco y poco
llegaron a una cas,
de dentro les responden
¿quién de estas horas llama?*

*E a señora ama da casa
como é tan honrada
subirá ó caínzo
e cortará sin tasa.*

Navia de Surana, 1975

De Oriente Potentes Reices

Lento e libre

De-e sas par tes del O rien te tie rra

de-e se Rey Can de la sa lie ron tres Re yes

Ma gos si guien do van u na-es tre lla.

*De esas partes del Oriente
tierra de ese, Rey Candela*
salieron tres Reyes Magos
siguiendo van una estrella.*

*Sin saber unos de otros
en el camino se encuentran,
admirados se preguntan,
que destino es el que llevan.*

*Dícense que van siguiendo
una muy lucida estrella;
que sus ojos no han visto
otra semejante a ella.*

*Llegan a casa de Herodes,
que era un rey de gran soberbia,
preguntando por el Niño,
Rey de los Cielos y Tierra.*

*Turbado se halló Herodes
cuando esto les oyera,
¿donde puede haber -les dice-
niño de tanta grandeza?*

*Me direis, reis diligentes,
ese niño donde queda,
yo también quiero adorarle
y llevarle una grandeza.*

*Se despidieron los Magos,
de Herodes y su pureza,
y andando por la ciudad
volvieron a ver la estrella.*

*Y andando por la ciudad,
en donde paró la estrella,
hallaron al Niño Dios
en brazos de una doncella.*

*Los Reyes se arrodillaron
y le ofrecen, con tristeza,
los dones incomparables,
valor que allí representan.*

*Unos te ofrecieron oro,
otros le ofrecieron mirra,
otros le ofrecen incienso,
cada cual como podía.*

*Y estando en estas razones
de los cielos descendiera
un ángel con la embajada
diciendo de esta manera:*

*No vayáis, Reis diligentes
por donde Herodes dijera;
cogeros otro camino,
guiados por otra senda.*

*Recibieron la embajada
con la divina muy cierta
y a la mañana disponen
dar vuelta para sus tierras.*

*Quédense con Dios, señores,
astra o ano que volvamos;
si pro ano non volvemos,
que nel cielo nos veamos,
que a todos nos dé la Gloria,
que todos la deseamos.*

Recollidos en Brales (Boimorto) 1983

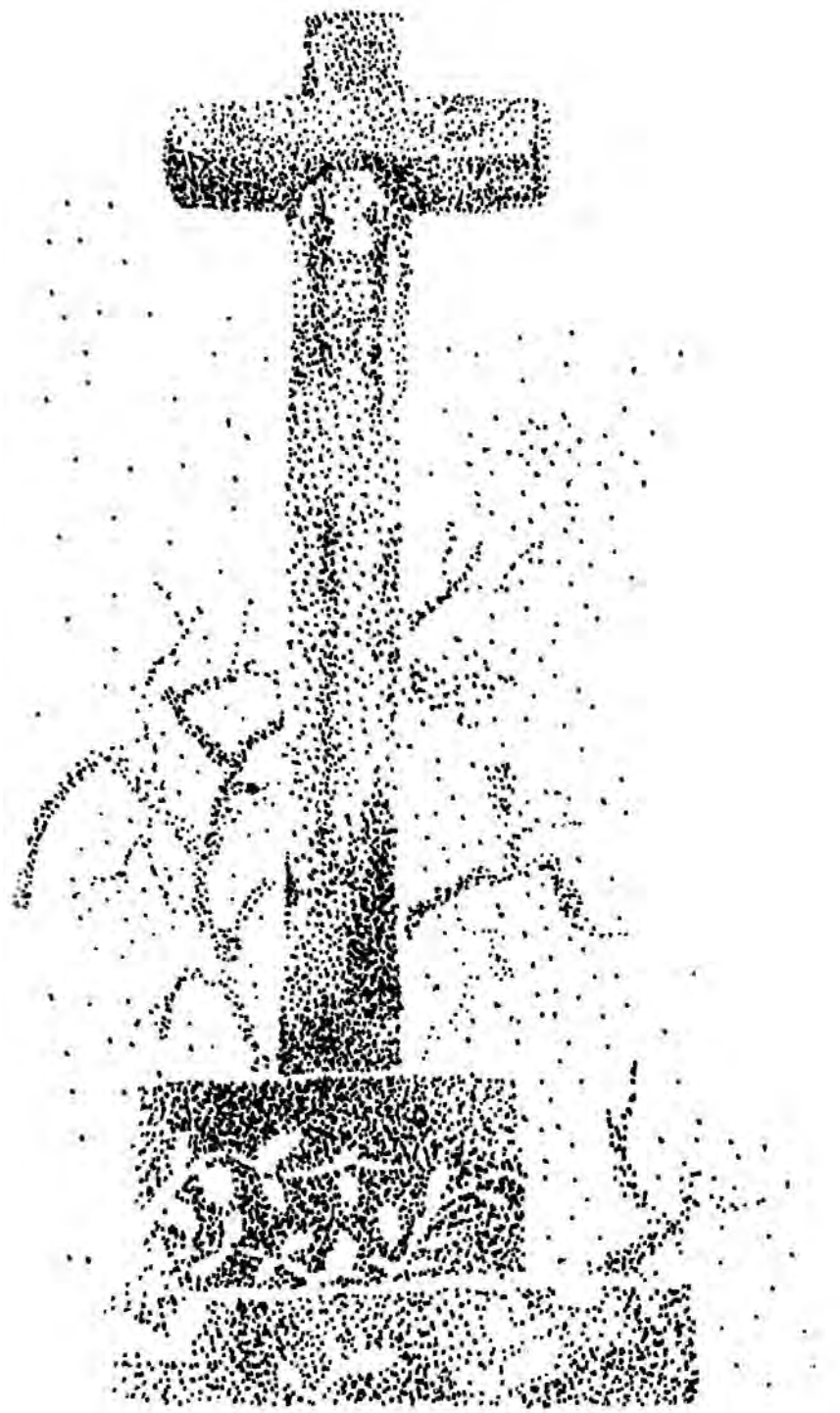
*¿Tierras de Ur y Caldea?

ANA M^a. BALLESTEROS ÁLVAREZ

Barcelona, 1971.

Licenciada en Belas Artes, especialidade de escultura, é profesora de secundaria no Colexio Escolápias de Olesa de Monserrat, en Barcelona. Realizou os cursos de doutoramento centrando os seus traballos de investigación no estudo dos cruceiros.

Ten colaborado coa empresa Ceo Alberto S.L. e co Concello de Sant Andreu de la Barca creando ilustracións para publicacións de diversa índole (trípticos, catálogos, logotipos...).

Cruceiro de Filgueira

Texto: **Ana Mª Ballesteros Álvarez**
Ilustracións: **Ana Mª Ballesteros Álvarez**
CASTELAO. "As Cruces de pedra na Galiza"

OS CRUCEIROS

*"O encontro co misterioso é a
experiencia máis fermosa,
é a orixen da ciencia."*

Einstein.

¿Que mensaxe oculta durme nas pedras da Galiza? Por toda a xeografía galega existe unha simboloxía: o pensamento dos galegos de outros tempos cristalizado nas pedras. Nelas perduran coñecimentos e claves herméticas, perpetuadas por medio da escritura máis antiga e universal: os símbolos.

A mensaxe transcendental segue viva entre as pedras deste mundo insólito, máxico e descoñecido dun país "detido" no tempo; que parece durmir o seu sono de *pedra* e que espera cumprir o que cantou o poeta:

Desperta do teu sono, fogar de Breogán.

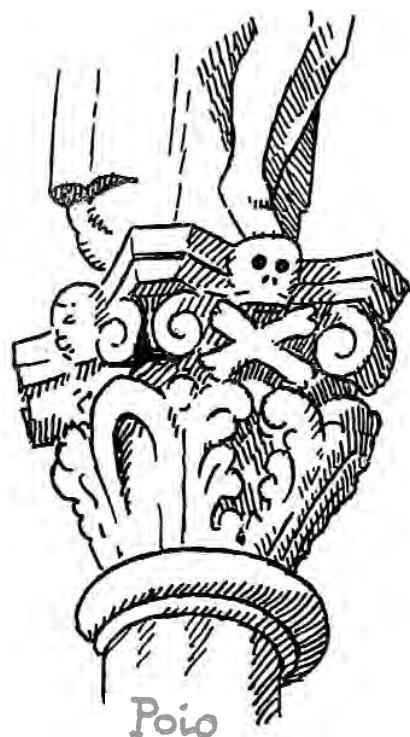
Na mitoloxía popular galega fecundísima e extensa e de profundas raíces no corazón do campesiño, o home do campo, apegado ás tradicións, anima e personifica canto o rodea ou con el se relaciona: as chuvias, os

ventos, os ríos, as árbores ou as pedras fan da súa imaxinación. O cemitério, as paraxes solitarias, as encrucilladas, están para el povoados de entes animados.

O culto das pedras aparece documentado desde a prehistoria. Sen embargo é necesario dicir que a veneración actual das pedras non é toda herdanza antiga: na imaxinación popular hai un fondo temeroso de superstición inagotábel, de vivencias, conceptos e predisposicións míticas abundante, que aínda actúan sobre unha parte do pensamento colectivo.

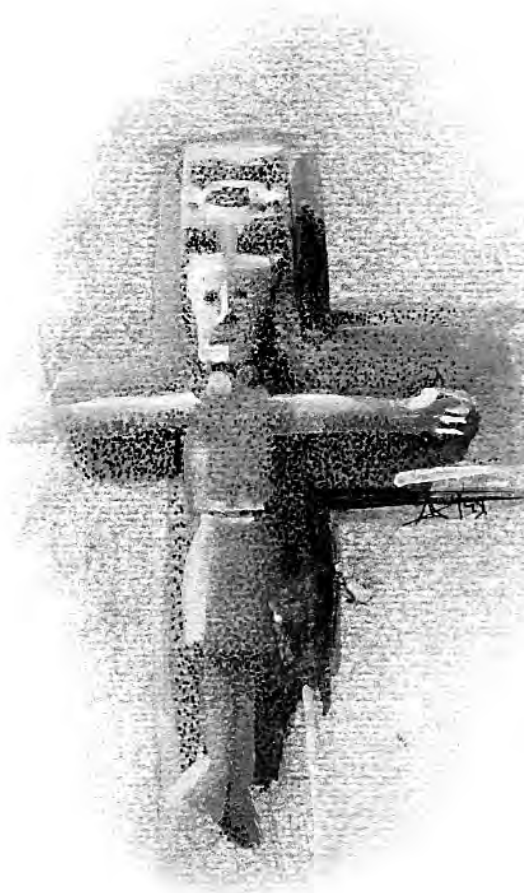
O culto megalítico aos mortos seguiu latendo na Península e é sabido que no Bronce e no Ferro respeitaron e aproveitaron as sepulturas anteriores. Documentos cristianos do Medievo fan contra o costume pagano de durmir sobre os túmulos dos sepulcros megalíticos, e os textos galegos mencionan a meudo a

**A vara coroa-se sempre
cun capitel que abarca
desde o máis simple até o
máis complicado na arte
da pedra.**

Castelao:

"As cruces de pedra na Galiza"

*Cruceiro da
"Virxen do Camiño"*

petra de cruce, alusión clara ao menhir cristianizado.

A acción de cristianizar os monumentos megalíticos tivo o seu maior apoxeo na época medieval, xa que eran considerados restos dun paganismo ancestral. Moitos deles foron destruídos, e outros bendicidos, adaptando-os aos fins da nova fe. Isto último é o que debeu ocorrer con moitos dos menhires que, en maos de canteiros pagados pola Igrexa, deberon de se converter en cruceiros. Precisamente, moitos destes monumentos da arte popular

soen atopar-se en cruces de camiños, xusto onde anteriormente levantarán os menhires que sinalarían o comezo dun camiño iniciático ou o lugar de reunión para celebrar determinados rituais máxicos.

"O culto dos camiños xa se desvaneceu na memoria das xentes, pero é imposible que en ningunha parte do mundo garden as encrucilladas un aroma de misterio tan puxante como en terras galaicas e demais países celtas. A permanencia do culto vial ten seguramente a súa orixe autóctona, anque os seus deuses morreron avasallados polos númenes romanos. As calzadas militares de Roma enguliron a vida dos camiños galegos,

e por elas entrou a morte con ropaxes diferentes"¹.

Como vestixios deste culto se teñen que considerar os **cruceiros** que se erguen nas encrucilladas galegas e tamén os montóns de pedras, chamadas **amilladoiros**, formadas a través do tempo polo peregrino de certas romarías e polos camiñantes que percorren determinados camiños. Non hai outro territorio hispánico que conte con tantas cruces de pedra, sendo digno de destacar que a área de maior densidade corresponde á área de maior

densidade das dedicadas aos espíritos romanos dos camiños.

Os cruceiros galegos naceron da cruz plantada acima dos miliários ou menhires para cristianizalos; o miliário sinalaba as rotas aos homes do Império Romano; este mesmo cristianizado sinalaba as do peregrino.

Aquí naceron as cruces de peregrino que ao mesmo tempo que cumprían unha función espiritual, tiñan que servir para que á súa beira poidesen descansar, limpar-se e tomar alento os homes que se acollían ao pé da cruz. Desta necesidade xurdiron os escalóns ao pé das cruces e con isto naceu un dos elementos típicos dos cruceiros.

Os **cruceiros** —ou *Cres al Vent* como os denomina Albert Bastardes— son monumentos ligados á paisaxe e á alma que despertan a saudade dos galegos.

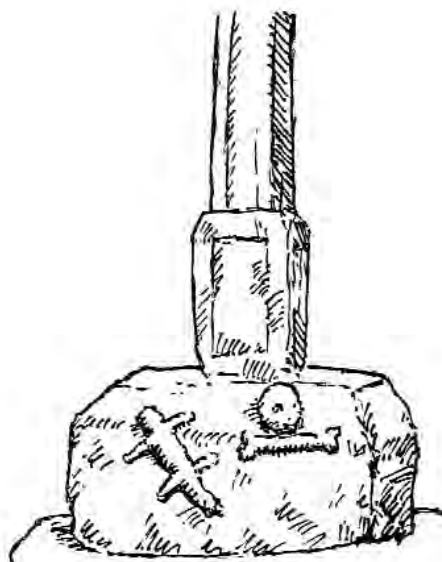
Capitel cruceiro de Beade

¹ As cruces de pedra na Galiza, Alfonso D. Rodríguez Castelao, Ed. Buenos Aires, 1949, pág. 75.

Este sinxelo e piadoso monumento, para que o sexa, ten que constar de cinco elementos principais: levantar-se sobre **gradas**, por riba destas se asenta o **basamento**, ordinariamente cuadrangular, na maioría das veces atopa-se decorado con baixorrelevos en algunha das súas caras e noutras o nome do que o sufragou e o motivo da súa construción. Sobre o basamento levanta-se o esbelto **fuste**, chamado "varal" ou "vara". Adorna-se case sempre con imaxes de devoción popular, chamados "santiños", e noutros casos se representa o drama do paraíso.

A vara coroa-se sempre cun **capitel** que abarca desde o

O basamento na maioría das veces atopa-se decorado con baixorrelevos en algunha das súas caras.

Cortes
Rianxo

Castelao:
"As cruces de pedra na Galiza"

Sobre o basamento levanta-se o esbelto fuste, chamado "varal" ou "vara". Adorna-se case sempre con imaxes de devoción popular, chamados "santiños", e noutros casos se representa o drama do paraíso.

máis simple até o máis complicado na arte da pedra; sobre esta esbelta armadura ten que se poñer como digno remate a **crúz**, que é a xolla artística do cruceiro, no que se representa o anverso a Cristo Crucificado e no reverso á Virxen en moitas das súas advocacións, especialmente a das Dores.

Tomando como referencia os estudos realizados por Castelao e polo observado nos cruceiros que marcan máxicamente os camiños, encrucilladas e aldeas dunha parte de Ourense e Pontevedra podemos detallar as diferentes partes dun cruceiro:

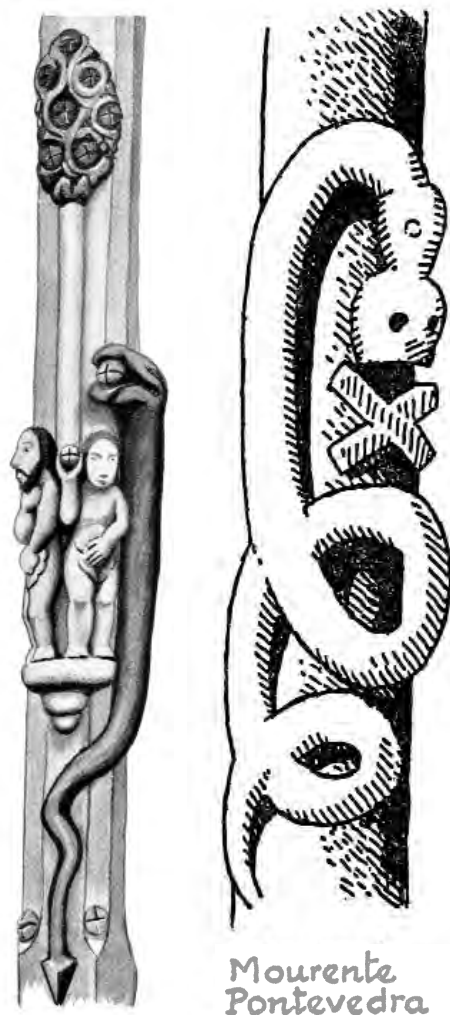
BASE

Comprende-se de dous elementos:

- plataforma
- pedestal

Plataforma: composta por escalóns de sillería.

Pedestal: non é simplemente a base dunha columna, senón a

Castelao: "As cruces de pedra na Galiza"

referencia arcaica aos monolitos nos que se clavaban as primeiras cruces do camiño. Está tallado nun só bloque e pode ter varias feitura. Ás veces se observan representacións simbólicas nas que predominan o sentimento da morte e o pecado reflectidos nunha calavera e nunha serpe.

Moitos cruceiros situados nos aledaños de igrexas, teñen ao pé do basamento unha mesa de pedra na que poder apoiar aos santos nas procesións ou aos mortos no camiño ao cemitério como lugar de descanso e oración pola alma

En algúns se atopa unha curiosa particularidade: as dúas maos de Cristo mostran os dedos en postura de bendicir á maneira latina, cos dedos índice e medio estendidos.

figuran en algúns fustes instrumentos da Paixón, a escaleira, as tanazas, o martelo... propios xa da fe cristiana.

O capitel que coroa o fuste non ten normalmente un estilo determinado, ás veces parece xónico, con volutas nas esquinas; pero en xeral son de feitura circular ou cuadrangular. É estrano que o fuste non estexa rematado polo capitel no que non faltan motivos simbólicos que se relacionan coas figuras da cruz. Nalgúns dos cruceiros obxecto de estudo se representa unha calavera xunto á Crucifixión (morte) e un sol ao lado da Virxen con querubíns a ambos lados.

Actualmente algúns destes cruceiros de pequenas aldeas están alumeados eléctricamente no lugar dos farois de aceite empregados antigamente.

Sen embargo, dos cruceiros observados na zona de Ourense nengún deles ten esculturas nen representacións simbólicas no fuste, mentras que os capiteis son de moi diversas formas e con ornamentacións moi diferentes. Polo xeral, os que posúen na cruz esculturas da Virxen e de Xesús Cristo, presentan un capitel con máis ornamentación: follas de acanto, volutas, rostros de anxos, rosas..., mentras que os que

Castelao: "As cruces de pedra na Galiza"

que morreu; ese alma que reposa na pedra buscando o espírito que a acolla.

No sul de Galiza pode ver-se o "Retábulo de Ánimas" na base, co seu correspondente peto para recoller esmola.

FUSTE E CAPITEL

Envolvendo esta forma pétrea, octogonal e cilíndrica, atopamos esculpidos, a meudo, elementos representativos das crências que xa na cultura megalítica aparecen como símbolos da alma: a serpe, ás veces acompañada pola calavera (morte). Tamén

posúen unha cruz sinxela mostran un capitel sinxelo, ás veces con volutas ou algún tipo de folia.

CRUZ: CRISTO E VIRXEN

A parte máis importante do cruceiro é a **cruz**, que adopta formas moi variadas (ortogonal, nudosa...), como variado acostuma ser tamén o tipo de remate (florezado, bicurdado...).

No anverso se representa a Cristo Crucificado, sempre con tres clavos á maneira renacentista, o pé dereito sobre o esquerdo, a cabeza inclinada cara a dereita e con estilizacións diversas. En algúns se atopa unha curiosa particularidade: as dúas maos de Cristo mostran os dedos en postura de bendicir á maneira latina, cos dedos índice e medio estendidos. Esta postura pode representar o perdón que Cristo nos concedeu no momento da súa morte. Baixo Cristo, servíndolle de apoio, pode aparecer unha calavera, soa ou asociada a unha serpe.

Se ben o máis frecuente é que Cristo estexa só, ás veces acompaña-no outros personaxes: a Virxen e San Xoán, é dicir, un Calvário, escena que aparece con frecuencia nas obras máis antigas, as góticas, máis raramente posteriores, un anxo que recolle nun cáliz o sangue que brota da ferida do costado de Cristo, ou San Francisco.

Polo que respecta ao reverso da cruz, anque pode aparecer sen representación, o máis normal é que a teña. Ás veces se mostra algún santo (San Francisco, sobre todo); sen embargo, o

O reverso é o lugar tradicional reservado para María, que case sempre se apoia nunha peana, simple ou constituída por un ou máis querubíns alados.

reverso é o lugar tradicional reservado para María, que case sempre se apoia nunha peana, simple ou constituída por un ou máis querubíns alados.

As representacións da iconografía mariana pode-se dividir en dous ciclos: o gozoso e o doloroso. No primeiro se incluían as seguintes: a Virxen co Neno en brazos, a Inmaculada, A Virxe do Socorro, a loita co Demo, e a coroación da Virxe.

O segundo ciclo é o que suma un maior número de representacións. Nel incluíranse: a Dolorosa, a Virxen das Angustias e, sobre todo, a Piedade.

Esta última é a imaxe que aparece máis veces. Sempre posúe forma romboidal, que ven dada pola silueta de María. Nese esquema se inscribe a figura de Cristo, que representa unha grande variedade de posturas. Na Galiza, o tamaño de Cristo é sempre inferior ao da Virxe.

Esta anomalía probabelmente se deba a factores de tipo estritamente técnico, material. A proporcionalidade dos tamaños obrigaría a ampliar a base do grupo, o que redundaría en perxuizo do equilibrio e estabilidade do cruceiro.

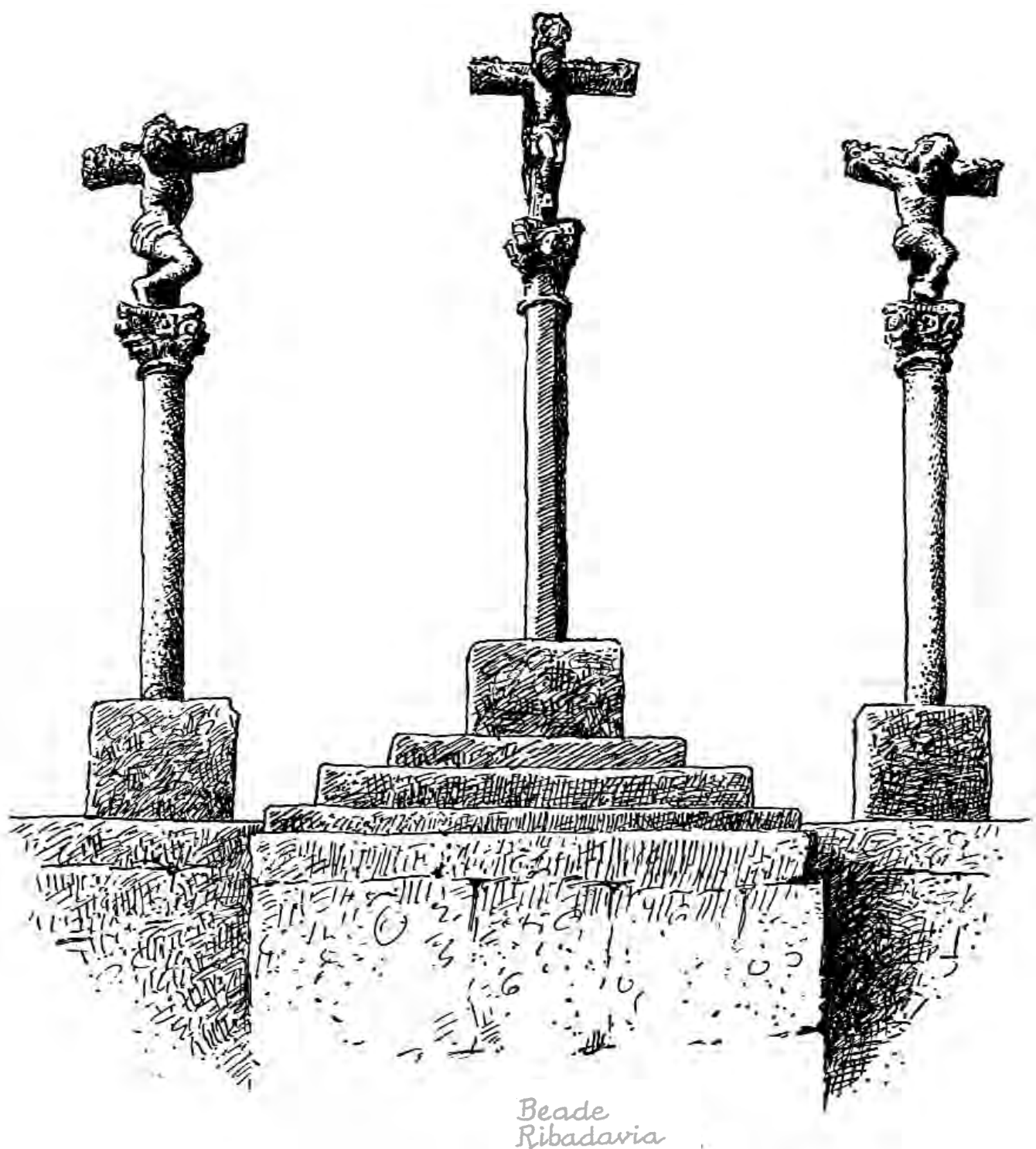

Castelao:

“As cruces de pedra na Galiza”

Tamén se realizaron en Galiza Calvários con tres cruces, pero case sempre simples, sen figuras, ou en todo caso, só coa de Cristo. Hai, non obstante, dous exemplos nos que as tres cruces posúen representación (Bueu e Beade).

Por último hai un tipo orixinal de cruceiro: de “capeliña” ou de “Loreto”, caracterizado pola presenza dunha pequena capela, que constitúe o capitel, ocupado por unha imaxe da Virxe. Segundo Castelao, os máis antigos son do s. XVI, sen embargo teñen-se atopado exemplares datados no s. XV.

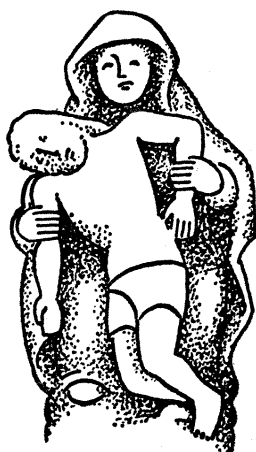

Tamén se realizaron en Galiza Calvários con tres cruces, pero case sempre simples, sen figuras. Hai, non obstante, dous exemplos nos que as tres cruces posúen representación (Bueu e Beade).

Castelao: "As cruces de pedra na Galiza"

Un factor importante en todos eles o constitúe a policromía, sempre de cores estridentes. Pero cada vez é menos frecuente. A penetración de ideas procedentes dos medios urbanos cultos, en

especial a da valoración do material (Granito), é a responsábel da perda progresiva dese costume.

Taragoña

Bouzas

Carril

Salcedo

Marcón

Castelao: "As cruces de pedra na Galiza"

Se ben o máis frecuente é que Cristo estexa só, ás veces acompaña-no outros personaxes: a Virxe...

O cruceiro é na Galiza unha obra de arte e un lugar de culto: nel se combina a relixión (cristiá-na) e a máxia, as créncias e a tradición.

Observar e estudar a arte deste belo monumento galego foi realmente interesante pero... creo que non se pode separar do seu contexto popular, da riqueza de cultura "do pobo enxebre" que emanou e emana da historia do pobo galego.

A cultura popular –conxunto de créncias, ritos, métodos de traballo, produción literaria ou artística- é a tradición "viva".

A xente de aldea, os "non estudados", posúen unha cultura non escrita, non escolar, que non é propiamente inferior (sobre todo no relativo á súa orixe) senón antiga, e, por se-lo, teñen valores propios equivalentes, noutro orde de cousas, aos da nosa cultura moderna, e que a fan digna de ser conservada, polo menos no recordo.

O pobo galego non é máis que un portador inconsciente dun mundo non cristiáno. A cultura tradicional galega é, no fundamental, unha cultura cristiá de corte medieval de orixe eclesiástico, predominantemente monacal que conservou, incrustados unhas veces, asumidos e incorporados

outras, gran cantidade de elementos antigos, e conserva ese carácter, en boa parte, até hoxe.

Sen embargo, parece que nen o Renacemento, nen a Ilustración –movimento de carácter erudito e antipopular– foron quen de penetrar nos médios rurais. Estes movementos tiñan certo desprezo ao “vulgo profano”, que trouxo un divórcio entre a cultura erudita e a cultura popular. As influencias dos cambios culturais do s. XIX e parte do XX parece que obran en contra da tradición.

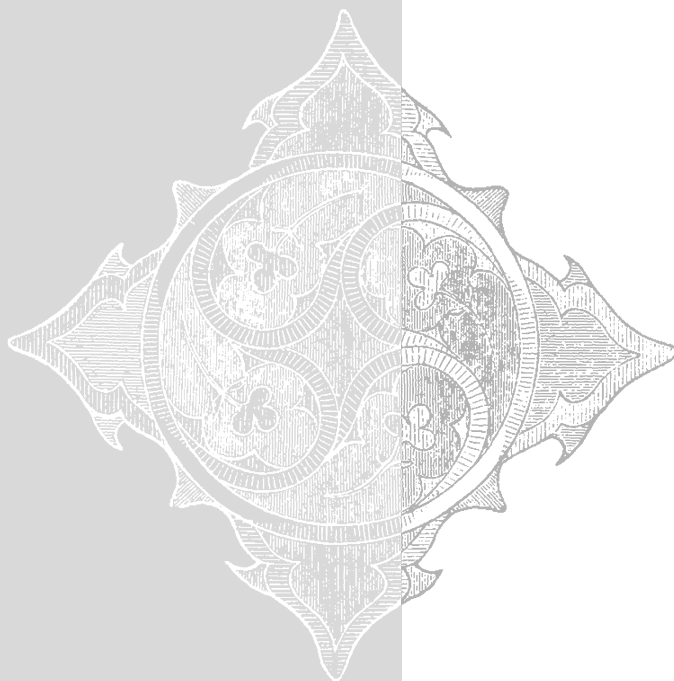
De aí o interese polo coñecemento do cruceiro en toda a súa integridade, o que é como obra artística e o que conleva de tradición e máxia .

Os cruceiros son os monumentos máis sobresaíntes da arte popular galega.

Ouzande

A **péndice documental**

Apéndice documental

Sentencia da Real Audiencia de Galicia a favor de Cecilio Álvarez, mestre do gremio de Obra Prima (zapateiros) de Ribadavia.

Dn. Pedro Martin Zenmeño de Garzia de Paredes Cavallero del horden de Alcantara Administrador de Villa James en la de MontesaTheniente General de los Reales Exerzitos del Consexo de su Magd. en el supremo de Guerra Governador y Comandante General en este Reyno de Galizia, y Presidente de su Rl. Audiª. Nos los del consejo de su Magd. Rexente Oydores, y Alqes. Maiores de ella en este dho. Reyno = A vos el Alqe. Hordinario de la Villa de Rivadavia y mas a quien toque cumplir con lo de que abajo se hara menzion sabed que delante nos se presentó en los diez y ocho del corriente la peton. Siguiete = Franco. Esteban de Santiago y Piñeiro en nombre de Cecilio Albarez Maestro de obra prima en la Villa de Rivadavia donde es vezino, me quejo y agravio de Dn. Bernd. de Castro Alqe. Hordinario en ella sus essnos. y Ministros, Y otra qualqiª. Que entienda o pretenda hazerlo de lo que se hara menzion, y digo que en dha Villa se zelebra anualmente las festibidad y funzion de Corpus Christi, para la que antiguamte. havia la costumbre de salir los Gremios el de los Horneros con el feno, las Panaderas Penlas, los tablaaxeros con Juan de Arzua qe. hes la figura de un hombre a cavallo de una Baca; y los de obra prima con la tarasca y otras danzas de herreros, Molineros, Carpinteros, Zapateros, Labradores; hasta que su Magd. (qe. Dios que.) y señores de su Rl. Consexo teniendo preste. el deshorden de esta funzion, y otras en los veinte y siete de febrero del año pasado de setezientos setenta y siete por su Real Zedula se mando qe. en este Reyno por punto seneral, no se permitiesen en las prozesiones Diciplinantes empalados, y otros espetaculos qe. no sirvan de enficazion, y podian hazerlo de yndebozion al deshorden de procesiones de semana santa; Cruz de Mayo; Rogativas y de otro qualesquiª. , y qe. no se toleren Bayles en las Iglesias, Atrios, Cementerios, y delante de las Imaxenes, todo ello como ympropio al Culto divino, y Unico embarazo de la devozion; y por otra Real horden expedida por su Magd. de veinte y cinco de Julio del año proximo pasado, manda su Real Clemencia, y señores de su Real consexo, que en ninguna Iglesia, Cathedral, Parroquial, o rregular en lo adelante se use de danzas; Gigantones; Gigantillas ni tarascas, sino que del todo cesase esta practica, en las prozesiones, y mas funciones ecleas. como poco combenite. ala Gravedad, y decoro que qe. en ellas se requiere, y como pr. el Padre Probinzial Comisario de la Relixión de Ntro. Padre san Franco., se comunicase alos combentos de ella de este Reyno, Copia de ellas para su observanzia, y que no se contraviniesen, y fuese publico, y el referido Alqe. Hordinario proferiese havia de precisar annualte. y que pusiese de pronto la referida Tarasca, y qe. en esta ciudad, y las mas del Reyno donde havia la concurrenzia de ella y mas que dejo expuesto, se suspendieron, y no contribuien ni concurren algas. en cumplimiento de dhas. superiores Reales hordenes, para que asi se observase en aquella Villa y se cumpliese con lo mandado por Nuestro Monarca y su Real Monarca aunque adho Alqe. No sele debia de atribuir el que ygnorase dhas Reales hordenes pª. quele constase en autos le ha pedido el que aunque fuese a su costa pase a conpulsarlas adho Combento, y Cumpliese con ellas en no molestarle su persona

y Vis. Como consta de la peton. Qe. testimoniada prest^o no lo executo si en su contrabenzon. paso afirmar autos contra dha. mi pte. queriendo precisarla aqe. Concurriese con d.ha Tarasca, y como le expusiese no podia hazerlo como fiel Basallo de su Magd., si obedezzer sus Reales preceptos como todos devian executar, continue pretendiendo vejarle supna., embargarle, y Benderle Vies., siendo nulo y atentado quantos en el assumpto ha obrado, y lo haze, y en ello ha ynxerido ampte. agravio manifesto, y p^a. que el Tribunal se sirva declararlo asi y thomar las correspondites probras. de todo lo obrado Apelo y se presta personalmte. Y le suplico se sirva hacerle portal conzederle Ciudad y arrabales, y mandar qe. por el recurso o de quexa agravio o p^a. lo qe. resulte de su vista se remitan d.hos Autos orxas. mte. sin quedar Copia con Apremio, y con el mismo se exiran para que se ponga por Zertificazion su estado y alzando a mi pte. la Carzeteria conzederle Liz^a. para que se pueda retirar a su casa, y no se le moleste pr. lo referido y haviendosele por ello sacado, o vendido algos. Vies. se le buelban y restituian, con aprmio. aunque sea Vajo fianza qe. le reciua qualqui^a. estno., y el que fuese requerido practique las deligas. bajo pena que se le ymponga, reservando p^a. en Vista de todo exponer y pedir lo mas que combenga axust^a. que pido con costas, y presento poder = Santiago = hubose por presentado, y qe. tubiese Ciudad y Arrabales pr. carzel, y pasase al fiscal de su Magd. por quien se respondio lo siguiente.

= El Fiscal de su Magd. en Vista de lo que expone la pte. del Procuraor. Santiago Dice que las RS. hordenes que Cita, no solo estan cumplidas en esta Ciud. y las de Santiago, y Varias ptes. del Reyno sino que xeneralmente se deben observar en todas, sin excepcion de alg^a. por lo mismo la sala podra mandar al Alqe. de Rivadavia, que no siendo otra la causa mas de la que se expresa se abstengan de molestar a dha parte de Santiago, y le restituia todo lo que pr. d.ha razon le haia llebado prebiniendole se arregle a lo qe. por d.has Rs. hordenes se manda con lo demas qe. la sala tenga por Combeniente y de Just^a. Coruña Junio diez y nueve de mil setezos. Ochenta y uno, y con vista de todo dimos el Rl. Auto sigte = Como lo dize el Fiscal de su Magd. en su escripto de diez y nueve del corrte. y en su consequenzia se libre Rl. Probision p^a. que el Alqe. hordinario de la Villa de Rivadavia, no siendo, otra la causa mas de la que se expone por Cicilio Alvarez pte. de Franco. Hesteban de Santiago no le moleste la pna., y restituia todos los Vies. Y efectos qe. pr. ella se le hubiesen sacado o embargado, y en lo pras. se arregle a las Rs. hordenes expedidas en el assumpto evitando gastos y recursos a los ynteressados, y a la Citada pte. de Santiago se le conzede liz^a. p^a. qe. pueda retirarse a su casa Relaznes. los Señores Dn Ipp Estevan Somoza, Dn. Blas Thenorio de Mendoza y Dn. Luis de los Rios y Belasco, Coruña Junio Veinte de mill seteztos. ochenta y uno = esta rubricado, y con forme a lo referido mandamos despachar esta Nuestra Carta y Rl. Procuron. para bos pr. la qual hos mandamos qe. siendo hos notificado pr. pte. de dho. Cicilio Alvarez maestro de obra prima Beais lo qe. ba fecho menon. Rl. Auto dexala ynsera y en su cumplimto. Bos dho Alqe. no siendo otra la causa mas de la qe. se expone pr. dha. pte. pide en la peton. ynsera nole molestareis pr. ella supna., y les restituireis los Vies. y efectos qe. por razon de dha. Causa le hubiesedes sacado o embargado, y en lo pral. Bos dho Alqe. hordinario hos arreglareis a las Rs. hordenes expedidas en el assumpto qe. se refiere evitando gastos y recursos alos ynteressados segun lo contiene el Rl. Auto que tambien lo ba = Otros mandamos

aqualquiera Ror. o essno. qe. fuere requerido con esta nra. Carta y Rl. Probion. p^a. bos pr. la qual hos mandamos qe. haziendo con ella y en su Virtud tres delixas. en dias distintos casa y busca de las ptes. a quienes se haia de hazer saver no pareziendo dejandoles testim^o. ala primera y constando allarse en el paraje asista acosta de ellas con el salario qe. prebe. el Rl. Aranzel de su Magd. al dia hta. qe. parescan qe. p^a. todo ello le damos y concedemos comno. en forma, y p^a. qe. se hos notifique mandamos pena de diez mill mrs. p^a. la Camara de su Magd. Vaxo la qual mandamos a qualquiera de los dhos Ror. o estno. que fuere requerido practicando con la preste. todas y quantas deligas. fueren nezessas. prezisas y conduzentes hta. darles en todo y pr. todo el mas exacto y puntual entero y debido cumplito. y qe. lo tenga todo su contenido de fee de lo pedido Dada en la Ciud. de la Coruña a Veinte dias del mes de Junio año de mil seteztos. ochenta y Uno = Dn Phe Quesada y obexero = Dn Manuel Romero = Dn Francisco de Cardeña = Por mandato de su ex^a. señor Gobernador y Señores Ipte Casal y Varela = Concuerda con dha Rl. Probision con que me tiene requerido Cizilio Albafez, en ella contenido y que oy dia de la fecha hize saver a su mrs. Dn. Bernardo de Castro Alqe. hordinario y mas antiguo en esta Villa de Rivadavia, y qe. como tal conoze dela Causa que en dha Rl. Procuon. se haze menzion, y de su pedimto. lo firmo en este pliego entero del sello terzero, estando en la recordada Villa a Veinte y cinco dias del mes de Junio año de mill seteztos. ochta. y uno.

Guerra,

Josph Vazquez. Guerra

Este documento está unido á acta do consistorio do 9 de decembro de 1781, *Libro de Acordos do concello de Ribadavia*, Arquivo histórico provincial de Ourense.

Raigame